

A Klimo - könyvtár
a tudományos kutatások
szolgálatában

Pécs

2001

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 3.

A kötet megjelenését támogatta:
A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogramja

Szerkesztette: Csóka - Jaksza Helga

A szerkesztésben közreműködött:

Hernádi László Mihály

Bogárdi János

Feiszthammel Zsolt

Clifford Shepherd Chadwick

Renate Jacob

ISBN 963 641869 1

ISSN 1587-5202

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Könyvtára

Felelős kiadó: Dr. Fischerné dr. Dárdai Ágnes

Nyomdai munkák: Bornus Kft. Pécs

A
Klimo - könyvtár a
tudományos kutatások szolgálatában

A 2001. szeptember 28-án megrendezett
konferencia előadásai

Pécs

2001

Bevezető

Kötetünkben a Pécsi Tudományegyetem Könyvtára által, 2001. szeptember 28-án megrendezett konferencia előadásainak írott változatát olvashatják. Konferenciánk apropója a Klimó-könyvtár régen várt szerzői betűrendes katalógusának megjelenése volt, amely nem csak a régi könyves szakma figyelmére tarthat számot, hanem más tudományterületek művelői is bizonyára haszonnal forgatják majd. Konferenciánk is ezt példázta, hiszen olyan előadókat hallgathattunk meg, akiknek szakterülete nagyon eltérő. Volt közöttük botanikus, jogász, történész, irodalomtörténész és természetesen könyvtáros is. A Klimó Könyvtár anyaga nem holt állomány tehát, széles körű tudást gyűjtött össze, amelyben a mai kutató is talál feldolgozásra váró anyagot, ötletet. Reméljük, hogy a katalógus, a konferencia és a most megjelent kötet olyan fiatal kutatókat is a Klimó-könyvtárba vezet, akik diákköri dolgozatukhoz, szakdolgozatukhoz, doktori disszertációjukhoz keresnek témát.

Dr. Fischerné dr. Dárdai Ágnes

főigazgató

Pécsi Tudományegyetem Könyvtára

Tartalomjegyzék

Bevezető	5
Somos Róbert: Origeniana	7
Kajtár István: Az újkori német jogi kultúra szakirodalma a Pécsi Püspöki Könyvtárban	15
Béli Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimo Könyvtárban	29
Móro Mária Anna - Priszter Szaniszló - Szabó László Gy.: „Plantae Asiaticae rariores"	53
Jankovits László: Könyvtári utazás	91
Móro Mária Anna: A pécsi püspöki könyvtár katalógusai	101

I.

Engedjék meg, hogy mielőtt a szélesebb közönség számára némileg talányos című referátumomat elkezdeném, néhány személyes emléket és benyomást osszak meg önökkel. 1983-ban, az egyetemi képzés beindulásának évében tanársegédként kezdtem Pécsen oktatni a Bécsy Tamás vezette nagyon inspiráló légkörű Irodalom Tanszéken. Komolyan vettem a dolgokat és Budapestről rögtön Pécsre költöztem. Nyomasztó nehézséget jelentett számomra - sok szempontból jelent ma is - hogy a munkámhoz szükséges források illetve szakirodalom beszerzése igen jelentős akadályokba ütközött. Az akkor még kicsiny Egyetemi Könyvtár könyvtárosai nagy segítségemre voltak munkám során, s talán nem is tudják, kedvességük és jóindulatuk mily mértékben segítette elő akklimatizációmát Pécsen. Évek sora kellett ahhoz, hogy fölfedezzem a Klimó Könyvtár értékeit. Ma már látom, hogy épp az általam is művelt tudományterület az egyik, amelyik a legtöbb és legértékesebb könyvanyaggal bír a könyvtáron belül. Ez persze nem is csoda, hiszen az ókeresztény teológiai irodalommal foglalkozó tudomány, a patrisztika természetes módon illeszkedett bele egy püspök - jelen esetben Klimó György - érdeklődési területébe, másrészt pedig a patrisztika iránti tudós érdeklődés évszázadok óta töretlen folyamatosságot mutat. Ezzel szemben számomra időnként ijesztőnek tűnő tanágazatok jelennek meg a tudományegyetemen, melyek műveléséhez az egészségesen kifejezett gyakorlati érzéken túl semmilyen intellektuális előképzettség sem szükségeltetik, melyeknek előtörténetük nincsen, s valószínűleg az emberi kultúra egészéhez érdemben semmit sem tesznek hozzá. A tendencia mögött föllelhető utilitarizmus mára megfertőzte a klasszikus tudományokat is. Épp az ilyen jelenségek önmagunktól való távoltartásához nyújt lehetőséget és alkalmat a Klimó Könyvtár.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy vakon kellene elmenünk az új kihívások, mindenekelőtt az információcsere mai, a korábbiaktól lényegesen eltérő formáin alapuló új társadalom kihívásai mellett. Esetünkben - hogy röviden utaljak rá - a bölcsészkar Patrisztika Központ, melynek a könyvtár főigazgatója helyet biztosított a Központi Könyvtár épületében, a modern idők elvárásait is figyelembe veszi.

II.

A referátumom címéül választott „Origeniana” kifejezés értelmezhető az imént jelzett kettősség tükrében is. Órigenészre, a III. század legnagyobb keresztény teológusára utal.

Noha a művelt közvélemény ma még kevésbé ismeri az alexandriai mester életét és munkásságát, az ókeresztény teológiai gondolkodással és irodalommal foglalkozó tudósok nagyjából egyetértenek

abban, hogy Órigenész emelte fel a keresztény oktatást a korabeli magaskultúra szintjére, ő a szövegkritikai megalapozottságú Szentírás-tudomány kezdeményezője, a rendszeres teológia megteremtője, az apologetikai irodalom legérettebb és legtárgyilagosabb művelője s a szentírásmagyarázat legnagyobb hatást gyakorló mestere. Az „Origeniana” egyben egy könyvcím is, Petrus Dániel Huetius, a XVII. századi Avranches-i püspök munkája a jeles keresztény teológusról, melyet a szakirodalom rég elfeledett. A két szerző együtt is a múltat, a hagyományt jelenti. „Origeniana” a neve ugyanakkor a négyévenként megrendezett patrisztikus konferenciasorozatnak, amely az oxfordi mögött a második legjelentősebb seregszemléje a tudományterületnek, s melynek résztvevői a modern informatikai eszközök széles skáláját veszik igénybe. Idén augusztus végén Pisa egyeteme adott otthont a rendezvénynek, négy év múlva pedig Pécs lesz - a kelet-európai régió városai közül elsőként - házigazdája a konferenciának.

Most a hagyományról fogok szólni, arról, hogy a Klimó Könyvtár patrisztikus anyagával hogyan lehet sáfárkodni. Először is, mint említettem, Huetius munkáit a modern szakirodalom nem szokta figyelembe venni. Ennek egyik oka az, hogy sok könyvtárban föl sem lelhetők munkái, Pécsen azonban az 1733 és 1759 között készült párizsi négy kötetes Origenész-kiadás utolsó függelék-részeiben megtalálható az Origeniana. A Klimó Könyvtár egyéb Huetius-kiadásokkal is dicsekedhet, mint például az emberi elme gyöngeségéről írott művecskéjének olasz fordítása, vagy az emberi ész és hit egyeztetéséről szóló munkája, melynek 1761-es velencei kiadása van meg, továbbá az órigeniánus egyháztörténész, Euszebiosz műcímét visszhangzó *Demonstratio evangelica*. Huetius a XVII. század jeles személyisége, aki Descartes elleni vitájában nem riad vissza olyan eszközök alkalmazásától sem, mint az ellenfél nevének publikálás. Huetius Descartes racionalizmusát szkeptikus érvekkel s a keresztény hit Istenre hagyatkozásával kívánja megtörni. Számára a filozófusok mindenekelőtt a túlzott igényeket bejelentő emberi ráció hívatlan prókátorai. Ez a beállítódás az Órigenésztől szóló munkáját is érinti, hiszen az egyházatya platonizmus iránti vonzalmának számlájára írja eretnek nézeteit az Atya Fiúhoz képest való magasabbrendűségéről vagy a lélek preegzisztenciájáról szólva. A „platonikus tanítás narkotikumára” hivatkozik, s bár nem szándékozik sem apológiát, sem vádiratot készíteni, mindazonáltal az eretnekségek listájára fűzi Órigenész nézeteinek bemutatását, s azt a dogmatikus filozófia nézeteivel rokonítja. Huetius egyéb írásai, mindenekelőtt Descartes-tal szembeni polémiája megmagyarázza álláspontját. Az *Alnetanae Quaestiones de Concordia Rationis et Fidei* című munkájában pedig hit és tudás kapcsolatáról szólva nem természetes ismeretelméleti fogalomként értelmezi a „fides” terminust, hanem vallási hitként fogja fel. E mű alapján is nyilvánvaló, Huetius számára a ratio a filozófusok előfeltevésmentesnek szánt, ám igazolhatatlan kiindulópontja, amit cáfolni lehet és kell. Ezt az elgondolást, miszerint az alexandriai teológus a filozófiához fűződő túlságosan bensőséges viszonya miatt eretnek tételeket fogalmazott meg, a modern Órigenész-kutatás bizonyos pontokon elveti, s

többeknek az a véleménye, Órigenész és a görög filozófia viszonyát a „diametrális ellentét” fogalma jellemzi a legpontosabban.

A tudománytörténeti, a hagyomány egészét s értelemszerűen a régen nyomtatott anyagokat is szem előtt tartó megközelítés azonban segít leküzdeni a sarkított álláspontok útvesztőjét. Erre szeretnék egy példát hozni a következőkben.

III.

Amikor a patrisztikus szerzők kapcsán filozófia és kereszténység viszonyáról van szó, gyakori beidegződés rögtön arra gondolni, hogy itt két egymástól alapvetően eltérő világnézet ütközik össze. Az istenről szóló teológia s az embert vizsgáló antropológia területén nyilvánvaló, hogy pl. a platón, arisztotelészi vagy sztoikus álláspont meglehetősen eltér a keresztény felfogástól. így azután például Huetius elmarasztalja Órigenészt a tagadhatatlan platóni hagyományhoz kötődése miatt, a modern interpretátorok pedig sokszor olyan következtetésre jutnak, hogy Órigenésznek a filozófiához való viszonyát egyrészt hasznossági szempontok határozzák meg, jelesül a *philosophia ancilla theologiae* általa is vallott elve, másrészt pedig az életművön belül ennek a filozófiai elemnek a jelentősége igen csekély. Azt hiszem, a hagyományon belüli ellentétes megítélések részint épp ezen álláspontok alaposabb feltérképezése által haladhatók meg, többek között azzal, ha figyelembe vesszük Huetius egyéb műveit s azt, milyen képet alkot magának a filozófiáról. Egy példán szeretném bemutatni, milyen lehet egy differenciáltabb megközelítés. A kiindulópontom egy eddig észre nem vett szövegpárhuzam kiaknázása, mely Órigenész *János-evangélium kommentárja* és Arisztotelész *Második Analitikája*, között mutatható ki. A János-evangélium prólogusának "arkhé", "kezdet" szavát kommentálva Órigenész a következőket mondja: „A tanulás értelmében is van kezdet... A tanulás kezdete kettős, egyrészt természet szerint, másrészt hozzánk képest kezdet. Krisztus kapcsán ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy természet szerint istensége a kezdete, hozzánk képest pedig, akik a vele kapcsolatos igazságból az ő nagysága miatt nem vagyunk képesek kiindulni, embervolta a kezdet.” E megfogalmazás szinte rímel Arisztotelész *Második Analitikájának* szavaira: „Kétféle értelemben korábbiak és ismertebbek a dolgok, hisz nem ugyanaz természet szerint korábbinak lenni és hozzánk képest korábbinak lenni, illetve ismertebbnek lenni és számunkra ismertebbnek lenni. A hozzánk képest korábbit és ismertebbet az érzékeléshez közelebbinek mondom, az abszolút értelemben vett korábbit és ismertebbet pedig a távolabbinak.” A függés tényét másutt igyekeztem bizonyítani, itt most arra hívom fel a figyelmet, hogy Arisztotelész tudományelméleti kiindulópontjával van dolgunk, amely tanítása egészét alapjaiban határozza meg. A bizonyítatlan alapelvekből kiinduló bizonyítás teóriáját kifejtett formájában találjuk meg az *Analytica Posteriora* I. könyvében. Arisztotelésznél az első elvek bizonyítatlanok, mégis inkább ismertek, mint a belőlük folyó következmények. A Stagirita

gondolatmenete a következő: Minden tanítás vagy tanulás korábbi ismeretekből indul ki. Két értelemben szükséges az előzetes ismeret: a) a tény ismerete (az, hogy létezik a szóban forgó dolog), b) a terminus jelentésének ismerete. A bizonyítás (*apodeixisz*) vagy tudomány (*episztiémé*) olyan szillogisztikus eljárással történő ismeretszerzés, amely tudományos ismeretet eredményez. A szillogisztikus formán túl a további követelményei vannak: a) igaz, b) első, c) közvetlen, d) ismertebb, f) korábbi, g) a konklúzióra nézve okszerű állításokból kell kiindulni, amelyek bizonyíthatatlanok, s mégis inkább ismertek, mint a következmények. Kétféle értelemben beszélünk arról, hogy inkább ismertek a premisszaként szolgáló állítások: a) természettől fogva; ezek a legáltalánosabb elvek, amelyek az érzékelésünktől a legtávolabb vannak, b) hozzánk viszonyítva; amik a legközelebb vannak az érzékelésünkhöz, tehát a konkrét egyedek. Jóllehet az első elveket hinnünk kell, Arisztotelész legtöbbször a "*πιστις*" igei alakjait használja (*πιστευειν*) és mindig a "tudni" (*ειδεναι*) fogalmával kapcsolja össze. Az első elveket kutató ész, intuíció egy külön lelki képesség, amely ismeretelméletileg alapvetően különbözik a hittől. A *Második Analitika*-beli "*πιστευειν*" tehát mintegy feloldódik a tudásban, s csupán a tudott tudott-voltában való meggyőződés megerősítéséül szolgál.

Ezt a gondolatmenetet hangszereli át keresztény tónusba Alexandriai Kelemen, s végső tudományelméleti konzekvenciáit Órigenész vonja le, amikor az első szisztematikus keresztény teológiai mű, a *Peri arkhón* programját bemutatja annak bevezetésében. A hozzánk képest első illetve korábbi jelenti azon tételek összességét, melyek kiindulópontot képeznek a hit számára, azonosak a fő keresztény tanokkal, a hagyomány szentesítette őket, ugyanakkor magyarázatra szorulnak. A *Peri Arkhón* I. könyvének előszavában teológusunk rögzíti a főbb tanokat, a traditio apostolica téziseit:

1. Egy az Isten a Teremtő, aki mindeneket teremtett.
2. Ő a semmiből teremtés pillanatától fogva minden igaz ember, Ádám, Ábel, Szét, Énosz, HénoK, Noé, Sém, Ábrahám, Izsák, Jákób, a tizenkét patriarcha, Mózes és a próféták Istene.
3. A végső időkben elküldte Fiát, Jézus Krisztust, hogy minden embert magához hívjon.
4. Az egy, jóságos és igazságos Isten adta a törvényeket, prófétákat, az evangéliumokat, az apostolokat, Ő az Ó- és Újtestamentum Istene.
5. Jézus Krisztus az Atyától született minden teremtmény előtt, maga is részt vett Atyjával együtt a teremtésben.
6. A végső időkben kiüresítette magát, emberré lett, a szűztől és Szentlélektől születve is Isten maradt.
7. Valóságos szenvedések során valóban meghalt, föltámadt, föltámadása után érintkezett tanítványaival és fölvétetett a mennyekbe.

8. Az Atyához és a Fiúhoz társul dicsőségben és méltóságban a Szentlélek, aki minden szentet, prófétát és apostolt inspirált.

9. A lelkek szabad akarattal bírnak, önálló létük van, kimúlván a világból érdemeik szerint lesz részük az örök élet boldogságában vagy szenvedésben.

10. Léteznek jó angyalok és hatalmak, van ördög és vannak angyalai.

11. A világ teremtés által lett, időben kezdődött léte, és meg is fog semmisülni.

12. A Szentlélek inspirálta szentírási szövegeknek van a nyilvánvaló értelmén kívül egy rejtettebb, csak kevesek által megragadható jelentése.

A vallások majd mindegyikére jellemző, hogy tanításának van egy középponti, meghatározó része. E credo tételeinek elfogadásával definiálhatjuk az adott vallás hívét. Esetünkben az apostoli hitvallás ez a credo, amelyhez Órigenész mint alapokhoz ragaszkodik. Nevezhetjük axiómáknak is a meghatározó tanítások tételeit.

Szükségtelen helyütt szigorúan kidolgozott elméletet felállítani, számunkra az az órigenészi nyilatkozat a fontos, hogy a *traditio apostolica* kijelentéseiből, mint „... elemekből és alapokból kiindulva kell elrendeznünk és rendszeres egészé formálnunk mindezeket, hogy világos és szükségszerű tételek segítségével kutathassuk az egyes dolgok igazi mibenlétét, s mint mondtuk, egyetlen egészt alkossanak a példák és állítások, melyek egyrészt a Szent írásokban található, más részük pedig a logikai következtetésből és helyes észhasználatból adódik.”

Az *"elementa"* illetve *"fundamenta"* kifejezések a tudományos elmélet, az *episztémé* kétségbevonhatatlanul bizonyos kiinduló állításait jelentik, megfelelnek az arisztotelészi tudományos bizonyítás bizonyítatlan kiindulópontjainak azzal a különbséggel, hogy amíg a Stagiritánál ezek a kiindulópontok természetből fogva elsők, mint princípiumok, vagy hozzánk képest elsők, mint érzékelt individuális objektumok, addig Órigenésznél a sugalmazott Szentírás és az apostoli tradíció hittételei.

A teológiai *episztémé* axiómái a hagyomány által szentesített s az írásokban föllelhető legfőbb eszméket kifejező tételek. A tudomány eljárása a következő: felmutatja, hogy ezek a tételek ténylegesen benne vannak a szövegekben, továbbá feldolgozza a szentírási corpusban illetve az azon kívüli felhasználható szövegeket, melyeket mintegy a tudomány körének egészét jelentő tényanyagként kezel. Ez a feldolgozás két összetevő, az interpretáció és a „logikai következtetés és helyes észhasználat” egyidejű figyelembevételével történik. Előbbivel kapcsolatban Órigenész részletes exegetikaelméleti értekezést nyújt a mű IV. könyvében. Az utóbbi mibenléte is világos; azokról a gondolati eljárásokról és következtetési formákról van szó, amelyeket a görög filozófiai és tudományos magaskultúra megengedettnek tekintett.

Ha most végezetül fölvetjük a filozófiából vett eszme jellegének kérdését, akkor azt látjuk, nincs különösebb világnézeti konzekvenciája, s természetesen keresztény adaptációjának sincs.

Nincs itt szó sarkalatos antropológiai, teológiai vagy természetfilozófiai tanításokról, melyek idegen testként kerülnének bele a keresztény tudományosságba, amelyekre Huetius és a modern interpretátorok egyaránt elsőként gondolnak, ha a "filozófia" kifejezés jön szóba. A tudományelméleti gondolatok semleges volta és átvételük ténye segít beláttatni, hogy a filozófia és kereszténység egymáshoz való viszonya még egyes szerzők esetében is olyan bonyolult kérdés, hogy nem intézhető el néhány általános formulával.

The paper aims to prove that many forgotten patristic works help to develop a sound view of the relationship between Greek philosophy and Christian theology. A good example may be the case of Petrus Dániel Huetius, the bishop of Avranches, who wrote a major work entitled *Origeniana* concerning Origen, the first systematic Christian theologian. Other materials from Huetius present in the Klimo library make it clear that Huetius' concept of philosophy was influenced strongly by the Cartesian way of thinking; by opposing Descartes he creates a highly rigid opposition between reason and belief, philosophy and religion. On these grounds Huetius condemns Origen because of the adaptation of Greek philosophical ideas, especially of Platonic solutions to the hierarchy of divine beings and the pre-existence of the soul.

If we emphasize the importance of the science-methodological elements in Greek philosophy and Origen's theology, another picture can be painted of the relationships among Plató, Aristotle and the Greek Christian thinkers. Discussing the concept of the "arche", a previously unregistered Aristotelian idea emerges in Origen's *Commentary on John*. The English translation goes as follows: "There is also a beginning that pertains to learning, according to which we say that the letters of the alphabet are the beginning of writing. In accordance with this the apostle says, 'Although, because of the time, you should be teachers, you have need that someone teach you again the rudiments of the beginning of the oracles of God' (Heb 5,12). Now the beginning pertaining to learning is twofold. One involves its nature and the other its relation to us. It is as we should say in the case of Christ that, on the one hand, in his nature divinity is the beginning. But, on the other hand, in his relation to us who are not able to begin from the greatness of the truth about him, it is his humanity..." (translated by Heine).

There is a striking similarity between these ideas and Aristotle's words in the first chapter of his *Posterior analytics*, where the Stagirite tells us that "... all teaching and all intellectual learning come about from already existing knowledge", and, explaining the concept of this earlier knowledge, he gives the following description: "Things are prior and more familiar in two ways; for it is not the same to be prior by nature and prior in relation to us, nor to be more familiar and more familiar to us. I call prior and more familiar in relation to us what is nearer to perception, prior and more familiar simpliciter what is further away; and these are opposite to each other. Depending on things that are primitive is depending on appropriate principles" (translated by Barnes).

In the following paper we wish to show a new interpretation of the connection between Greek philosophy and Origenian theology.

Die Studie versucht zu beweisen, dass zahlreiche vergessene patristische Werke dabei helfen, das wahre Bild zwischen griechischer Philosophie und christlicher Theologie aufzubauen. Ein gutes Beispiel dafür ist Petrus Dániel Huetius, Bischof von Aranches, der über Origenes, den ersten regelmassigen christlichen Theologen ein grossartiges Werk schrieb, mit dem Titel Origeniana. Andere Werke von Huetius in der Klimó-Bibliothek machen deutlich, dass der Philosophiebegriff von Huetius stark von der Denkweise Descartes beeinflusst wurde und in seiner Debatte mit Descartes macht er eine eindeutige Gegenüberstellung zwischen Grund und Glaube, Philosophie und Religion deutlich. Auf Grund dessen wird Origenes von Huetius wegen der Adaptation der griechischen philosophischen Gedanken verurteilt, insbesondere der Hierarchie der göttlichen Personen und der platonistischen Lösung der Praexistenz der Seele.

Wenn wir die wissenschaftsmethodischen Teile der Theologie von Origenes betonen, erhalten wir ein neues Bild über die Beziehungen zwischen Platón, Aristoteles und dem griechisch christlichen Denker. Analysieren wir das Wort „Arke“ (Anfang) im Kommentár von Origenes über das Evangélium des Johannes, so taucht ein bisher nicht erkannter aristotelischer Gedanke auf. Die deutsche Übersetzung lautet folgendermassen: „Auch im Sinn des Lernens gibt es einen Anfang, wonach wir sagen, dass die Buchstaben des Alphabets den Anfang des Schreibens bedeuten.“ Dem entsprechend sagt der Apostel: „Zwar müsset ihr derzeit Lehrmeister sein, wieder muss euch jemand die Anfangselemente der Reden Gottes lehren.“ (Hebr. 5,1) Der Anfang des Lernens ist doppelt, einerseits naturgemass, andererseits im Verhältnis zu uns ein Anfang. Im Verhältnis zu Christus könnten wir das so verfassen, dass naturgemass seine Göttlichkeit der Anfang sei, und im Verhältnis zu uns, die wir wegen seiner Grösse nicht im Standé sind von der mit ihm verknüpften Wahrheit auszugehen, sein menschliches Wesen der Anfang sei.

Diese Formulierung reimt sich fasst auf die Worte von Aristoteles in *Analytica Posteriora*, wo Stagirita uns folgendes sagt: „Jede Lehre oder jedes Lernen geht von früheren Erkenntnissen aus“, und während er diesen Begriff des früheren Wissens erklärt, gibt er uns die folgende Schilderung: „Die Dinge sind in zweifachem Sinne früher und besser bekannt, denn es ist nicht dasselbe naturgemass und im Verhältnis zu uns früher zu sein, beziehungsweise besser bekannt und für uns besser bekannt zu sein. Das im Verhältnis zu uns früher und besser Bekannte ist für mich naher der Wahrnehmung, und das früher und besser Bekannte im absoluten Sinne ist entfernter. Und diese sind einander entgegengesetzt. Die Abhängigkeit von den primitiven Dingen, ist die Abhängigkeit von den Grundprizipien.“

Demnächst versucht die Arbeit eine neue Interpretation der Verbindung zwischen der griechischen Philosophie und der Theologie von Origenes darzustellen.

A Pécsi Tudományegyetem Könyvtára 2001. szeptember 28-án konferenciát rendezett „A Klimó - könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában” címmel. Ekkor mutatták be a Püspöki Könyvtár régóta várt, Móró Mária Anna több évtizedes munkájának eredményét bemutató, teljes katalógus-sorozatának I. kötetét, a szerzői betűrendes katalógust.¹ A konferencia az egyetem - bibliotéka, mint műhely lehetőségeit és produktumait sokrétűen mutatta meg. A katalógus pedig gazdag adatbázisként inspiráló jellegű kutatások biztos támasza lesz a jövőben. Az újkori egyetemes jogi kultúra jelentős fejezetét képező tág értelemben vett német szakirodalom jelenlétét a püspöki könyvtárban vizsgálja a konferencián elhangzott előadás kibővített változatát jelentő tanulmány.² Elemzése során változatos könyvtártörténeti fejezetek is az olvasó elé tárulnak! Az újkori jogi kultúrája sokszínűen jelentkezik az európai fejlődésbe ágyazott magyar jogi felsőoktatásban.³

Az universitas egyetemes jelenségként kezdeteiben itáliai és francia gyökerekre nyúlik vissza. Különböző hullámokban következtek az európai egyetemalapítások. Az 1367-es Pécsi Egyetem létrehozása a nagyhatású prágait követte, szinte egy időben került sor a krakkói és bécsi egyetem megalakítására. A magyar felsőoktatás történetében a nekilendülés - megszakítottág - újrakezdés váltakozik, fényes eseményekkel és kudarcokkal keretezve. Ez kihatott az egyes fakultásokra, oktatott tudományterületekre, a könyvtárakra és könyvvállományukra is. Az 1367-es Pécsi Egyetem tartós fennmaradása, redukált továbbműködése máig is vitatott téma, könyveiről, könyvtáráról biztosan alig lehet tudni.⁴

A következő jelentős egyetemalapítási kísérlet Pécsen Klimó György püspök (1710-1777) nevéhez fűződik, aki meredek karriert futott be. 1751-től pécsi püspökként nagyon sokat tett egyházmegyéjéért, többek között templomépítésekkel is. Kultúrtörténeti, s egyben könyvtárhistoriai jelentőségét azonban kétségtelenül az egyetemalapítást előkészítő biblioteka létesítésével és nyilvános használatúvá tételével bizonyította.⁵

A könyvtár alapja Berényi Zsigmond püspök mintegy 3000 kötetes gyűjteménye volt, amely a teológiai, liturgiái, történeti művek mellett jogi könyveket is felölelt. Ezt az együttest a Székeskáptalan hasonló ezer kötetes könyvtárával együtt Klimó megvásárolta, majd 1774-ben

¹ A Pécsi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 1. A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Összeállította Móró Mária Anna. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 695 p.

² Köszönetet kívánok mondani a kötet összeállítójának, Móró Mária Annának sokéves együttműködésünk keretében az előadás és a tanulmány összeállításához nyújtott bibliothekáriusi segítségéért.

³ Font M. - Szögi L. (Hrsg. 2001), Bónis Gy. (1972); Denifle, H. (1956); Csizmadia A. (1965) Szögi L. (1994); Mezey B. (1998,2001); Pester, Th. (1990); Ridder-Symoens, H. de (1992, 1996); Eckhart F. (1936).

⁴ Wyrozumski, J. (2001); Vízkelety A. (2001); Madas E. (2001)

⁵ Fényes M. (1974); Móró M. A. (1996, 2001); Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. k. 558-559.

nyilvánossá tette. Ezt követően tervszerű könyvtárgyarártásba kezdett, kiterjedt ügynökhálózattal, jelentős pénzeszközökkel dolgozott. Gondolt a leendő egyetem valamennyi fakultására. Szinte minden tudományágban - így a jogtudományok területén is - beszerezte a XVIII. századig a legfontosabb régi és egykori műveket. A Klimó-gyűjtemény 15.000 kötete a mai elhelyezés szerint a püspöki könyvtár két szélső termében aranyozott gerincű, bőrkötésű és fehér borítású könyveken csodálható meg.⁶ A könyvtárat Klimó halála után közvetlen utódja a XVIII. század végéig még bizonyos tekintetben fejlesztette, majd évtizedeken keresztül kevés gondot fordítottak rá. A felújítást (a jogi anyagot illetően majd látni fogjuk: sajátos módon) Szepesy második alapítása jelentette, Scitovszky püspök után a XIX. század közepén azonban a könyvtár végképp múzeumi gyűjteménnyé vált.

Az 1832-ben alapvetően mai helyére került Klimó-gyűjtemény 1836-1837. évi katalógusa szerint 868 címlírásából 857 volt a jogtudományok területéhez tartozó.⁷ Ezt az állományt, kiegészítve a Szepesy-gyűjteménnyel, vagyis a Pécsi Püspöki Könyvtárat, a most közrebocsátott katalógus alapján vizsgálva igen jól elemezhető az újkori európai jogi kultúra, s benne a német jogirodalom jelenléte.

A XVI-XVIII. század német jogirodalmáról kiváló összkép nyerhető európai háttérrel a Kleinheyer-Schröder szerkesztésében Heidelbergben 1996-ban negyedik kiadásban megjelent "Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten" című kötetből. Ebben a fő rész 9 évszázadból 108 jogász-életrajzot ad meg (ebből 74 német anyanyelvű területről). Szerintünk ez mindenképpen képviseli az európai jogász "elit" - német súlyponttal. A "veteres"⁸ 51 főre tehető, ebből 24 jogász volt, nem német kultúrterületről származó európai. A püspöki könyvtár katalógusában 18 nevet találunk meg, ennek fele nem német kultúrterületről azonosítható. Névsoruk az európai jogi kultúra valóságos pantheonjának tekinthető. Külön tüntetjük fel a német és más területek jogászait:

Besold, Christoph (1577-1638); Böhmer, Justus Henning (1674-1749); Carpzow, Benedikt (1595-1666); Cocceji, Sámuel v. (1679-1755); Conring, Hermann (1606-1681); Puffendorf, Sámuel (1632-1694); Seckendorff, v. Veit Ludwig (1626-1692); Stryck, Sámuel (1640-1710); Wolff, Christian (1679-1754).

Más európai térségekből megtalálható a katalógusban: Bodin, Jean (1529-1596); Cujas, Jaques (1520-1590); Gratianus (XI. sz. vége - 1150 körül);⁹ Grotius, Hugó (1583- 1645); Hobbes,

⁶ A középső terem a Szepesy-gyűjtemény, a negyedik terem az ún. káptalani-gyűjtemény. Természetesen bizonyos átfedések az idők folyamán keletkeztek.

⁷ Jellemző módon 447 a kánoni, egyházi jog területéről származott, a magyar jogtudományt 167 cím képviselte. A részletes elemzés igen szép jogtörténeti feladat lenne! Fényes M. (1974): 85-86.

⁸ Azaz, akik alapvetően a XVIII. század végéig alkottak.

⁹ Az Ó esete az egyetlen nem újkori példa, amelyet megtalálunk a katalógusban, és egyetemes jogtörténeti vonatkozása miatt szükségesnek éreztük felvételét.

Thomas (1588-1679); Locke, John (1632-1704); Montesquieu (1689-1755); Oldendorp, Johann (1488-1567); Suarez, Francisco (1548-1617).

A kézikönyv mellékletében további 244 életrajz képviseli a derékhatad. 211 német nyelvterületről való jogtudósból 23 található meg valamelyik művével a Pécsi Püspöki Könyvtárban, a többi európai régió kategória 33 jogtudósából 4 van jelen a vizsgált könyvvállomány katalógusában.¹⁰ A fentiek igazolják, hogy a Klimó könyvtárban a gyarapítás valóban minőségi volt.

A XIX. század elejével összevetve a képet meglepő, hogy az ott felsorolt tudósok (49 fő) mintegy 6%-a fordul elő a Püspöki Könyvtárban, ami jóval alatta marad a "veteres" arányának!¹¹

A képet színezheti az osztrák jogászoknak elkülönített (részben átfedő) vizsgálata V. Brauneder: Juristen in Österreich 1200-1980.¹² című műve alapján.

A magyar jogi felsőoktatás története az újkorban, egészen a XX. századig sajátosan kettős vágányon mozgott: az egyetemi jogi karok mellett¹³ fontos intézményei voltak a felekezeti és állami jogakadémiák.¹⁴ Ezek között jelentős felsőoktatás-történeti szerepe volt a Szepesy Ignác által alapított pécsi püspöki jogliceumnak (jogakadémiának).¹⁵

Báró Szepesy Ignác (1780-1838) gyors egyházi karrier után már 1820-tól erdélyi püspökként kitűnt kultúrafejlesztő habitusával és ezt a jellemvonását pécsi püspöksége (1828-1838) teljesítette ki, amikor a líceum, a nyomda létesítésével, a könyvtár újjáalapításával és más művekkel maradandót alkotott.¹⁶ Alkotásainak fókuszában a líceum megteremtése található. Pécsen a középkori egyetem után, Klimó meg nem valósult terveit követően 1785-1802 között már működött királyi jogakadémia, amelyet azonban a régió nagy sérelmére hamarosan visszahelyeztek Győrbe. Szepesy akadémia-teremtő tevékenységében céltudatosan haladt előre. Az 1828/29-es alapítású magánjellegű bölcsésztanfolyam után 1831-ben megkezdte működését a bölcsészeti tagozat, a jogi kar 1833 októberében nyitotta meg kapuit. A teljessé vált püspöki líceumot alapítólevéllel látták el, legfelső jóváhagyás után az 1836:XXIV. tc. iktatta a törvénytárba. Alapul a Győri Akadémia érvényes tanrendje szolgált, sok esetben (lefordított) osztrák eredetű tankönyveket írtak elő

¹⁰ Beccaria, C.; Budé, G.; Gothofredus, J.; Home, D.

¹¹ Martini, Rotteck, Sonnenfels említhető, ezt a káptalani állományból kiegészíthetjük F. Zeiller, illetve C. v. Savigny egy-egy művével.

¹² Orac, Wien, 1987. Az általunk értékelt 66 jogászból 7 fő mutatható ki valamelyik művével a Püspöki Könyvtárban: Martini és Sonnenfels mellett Banniza, Riegger, Schmierer, Schrötter és Zallwein. Jellegzetes, hogy a XVII-XVIII. század aránya kisebb, mint a német szerzőknél.

¹³ A nagyszombati (1667), a zágrábi, a kolozsvári jogi kar létesítése után 1912-ben a pozsonyi és a debreceni alapítás következett. A kolozsvári és pozsonyi egyetemet Trianon után 1921-ben ideiglenesen Szegedre és Pécsre költöztették át. Ekkor négy jogi kar működött, erre az időre a korábban igen kiterjedt tucatszintű jogakadémiát felölölő hálózat már három intézménnyé zsugorodott össze.

¹⁴ Eckhart F. (1936); Trócsányi L. (1982); Mezey B. (1998, 2001); Csizmadia A. (1980); Szögi L. (1994); Tar A. (2001).

¹⁵ Kopcsányi K. (1897); Rajczy P. (1991).

¹⁶ Szénászy M. (1992); Szinnyi J.: XIII. k. 782-785.

(Martini, Sonnenfels, Henfner), de természetszerűen a hazai magánjogra Markovich mellett Kelemen és Frank munkáit is ajánlották.¹⁷

A líceum ellátása között szerepelt a Püspöki Könyvtár¹⁸ rendelkezésre bocsátása, de létezett külön joglíceumi (jogakadémiai) könyvtár is. Sajátos, hogy e kettősség a püspöki könyvtár fejlesztésének lezárásához is hozzájárult, hiszen a jogi szakkönyvbeszerzés új (stratégiai) csatornája minden bizonnyal ajogakadémiai könyvtár lett. Ez a német jogi kultúra XIX. századi irodalmának a Püspöki Könyvtárban való meglétét vizsgálva is jelentős szerephez jut.

A joglíceum hallgatóinak létszáma a XIX. században ingadozott: 1837/38-ban 84 rendes hallgató mellett 16 a magántanuló, 1847/48-ban az érték 70 (23). A neoabszolutizmus utáni újrainduláskor, 1865/66-ban 22 fő, 1897/98-ban a teljes négy évfolyam már 96 fő volt.¹⁹

A XIX. század első felének német jogirodalma a Pécsi Püspöki Könyvtárban sajátosan van jelen.²⁰ Természetszerűen a kánonjog, egyházjog irodalma a házassági joggal együttesen van leginkább képviselve,²¹ míg az államtudományok, alkotmánytan, állambölcselet blokk is igen jelentős.²² A

¹⁷ Kopsányi K. (1897): 3-22.

¹⁸ Ez magában foglalta az új könyvtári épületbe átvitt Klíma-gyűjteményt, Szepesy 4000 kötetes saját könyvtárát, majd megfelelő értelemben véve a további gyarapodásokat.

¹⁹ Kopsányi K. (1897) 37., 96.

²⁰ A Móró Mária Anna által előzetesen rendelkezésemre bocsátott tisztított számítógépes lista alapján 1800 és 1849 között 32 mű szerepel, kettő anonim, 24 szerző neve ismert.

²¹ Allgemeines Religions-, Kirchen- und Kirchen-Saatsrecht aus Grundbegriffen entwickelt. Bamberg, 1809. - Fabius: Nachrichten und Betrachtungen über die ungarische Nationalsynode vom Jahre 1822. Salzburg 1824. - Erey, Franz Andreas: Kritischer Commentar über das Kirchenrechen für Katholiken und Protestanten. Kitzingen-Main, C. P. J. Gundelach, 1-4. Theil. - Helfert, Joseph: Von den Rechten und Pflichten der Bischöfe und Pfarrer, dann deren beiderseitigen Gehülfen und Stellvertreter. I—II. Theil. Prag 1832. - Janitsch, Aemilian: Abhandlung über die Anständigkeit des Cölibat-Gesetzes in der katholischen Kirche. Nach den Grundsätzen der natürlichen Billigkeit der Kirchen- und Staatsrechte. Wien, 1829. - Lippert, Heinrich Ludwig: Versuch einer historisch-dogmatischen Entwicklung der Lehre von Patronate nach dem Grundsätzen des kanonischen Rechts. Gissen, 1829. - Ottenthal, Philipp Ottó von: Der Zehent nach canonischen und österreichischen Rechte. Linz, 1823. - Schuetz, Wilhelm von: Rechtsgutachten in der Angelegenheit des Erzbischofes von Gnesen und Posen. Regensburg, 1838. - Staudenmaier, Franz Anton: Geschichte der Bischofswahlen mit besonderer Berücksichtigung der Rechte und des Einflusses Christlicher Fürsten auf dieselben. Tübingen, 1831. illetve Bihler, J. A.: Darstellung der Ebehindernisse im Staate aus dem Begriffe der Ehe entwickelt. Mit steter Hinsicht auf die preussische, französische und österreichische Gesetzgebung. Nürnberg 1821. - Multer, Johann Christian: Rechtfertigung der Gemischten Ehen zwischen Katholiken und Protestanten, in statistisch-, kirchlich- und moralischer Hinsicht, von einem katholischen Geistlichen. Köln, 1821. - Schuetz, Wilhelm von: Ueber die preussische Rechtsansicht wegen der gemischten Ehen. Regensburg, 1839.

²² Bisinger, Joseph Constantin: Vergleichende Darstellung der Grundmacht und Staatskräfte aller europäischen Monarchien und Republiken. Pesth-Wien, 1823. - Bisinger, J. C.: Vergleichende Darstellung der Staatsverfassung der europäischen Monarchien und Republiken. Wien, 1818. - Canard, Nicolas Francois: Grundsätze der Staatswissenschaft. Aus dem Franz. übersetzt. Wien, 1814. - Gustermann, Anton Wilhelm: Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungarn, aus der Geschichte, und den Gesetzen dieses Reiches dargestellt. Wien, 1711. - Müller, Gottfried: Magyarén - Spiegel, oder wahre Schilderung der Völker-Verfassung und Richtung des ungarischen Reiches neuester Zeit. Von einem Magyarén. Leipzig, 1844. - Murhard, Friedrich: Das Recht der Nationen zur Erstrebung zeitgemässer, ihrem Kulturgrade angemessener Staatsverfassungen. Frankfurt am Main 1832. - Poelitz, Carl Heinrich Ludwig: Die Staatswissenschaften im Lichte unserer Zeit. Leipzig, Th.: 1-5. 1827-1828. - Suntinger, Kari Franz: Untersuchungen - staatsrechtliche - über die Verhältnisse des privilegierten Erbadels zu den Staatsinteressen in dem Staategebilde Europens. Ein Beitrag zum Europäischen Staatsrechte. Wien, 1812. Politikai tartalmat is hordoznak a következő művek: Hoffmann, Ludwig: Die staatsbürgerlichen Garantien. Oder über die wirksamsten Mittel, Throne gegen Empörungen und die Bürger in ihren Rechten zu sichem. Leipzig, 1831. - Hoffmann, Ludwig: Untersuchungen über die wichtigsten Angelegenheiten des Menschen, als Staats- und Welt-Bürger. Bd. 1-2. Zweibrücken, 1830.

közigazgatási jellegű munkák mellett²³ filozófiai és társadalomelméleti, természetjogi és nemzetközi jogi tárgyú könyveket is találunk.²⁴ Figyelemre méltó egy anonim mű.²⁵

Igazán jelentős Kari v. Rotteck műve a Staats-Lexikon oder Encyclopadie der Staatswissenschaften. 1-15. kötet Altona, 1835-1845.²⁶ Ez volt a reformkorszakban a liberális politikusok "bibliája", rengeteget hivatkoztak rá a különböző közéleti fórumokon, nem hiányozhatott egyetlen nagyobb kortárs-könyvtárból sem.²⁷

Ezen a ponton érinteni kell szerzőink helyét a kor német jogtudományában. Rotteck az élvonalba tartozott,²⁸ a derékhadhoz számítható további 9 szerző,²⁹ így a könyvtár anyagában található szerzők jelentős részének neve volt a kortárs német szakirodalomban.³⁰

A képet teljessé teszi, hogy az egyetemes jogi kultúra produktumai közül szerepel német kiadásban Napóleon kódexei közül a polgári-, a kereskedelmi- és a büntetőeljárás kódex,³¹ és az 1812-ben hatályba léptetett, a neoabszolútizmus idején hazánkban is érvényesült OPTK. Két korszak összefonódása az, hogy a püspöki könyvtárban C. Beccaria nagy művének 1776-os német kiadása mellett az 1834-es magyar fordítás is megtalálható.

Az újkori német jogi kultúra jelenléte a Püspöki Könyvtárban alapvető eltérést mutat a régi szerzők és a XIX. század első felének jogtudósai összevetése során. A Klimó-féle egyetemalapítási kísérlet könyvállománya tükrözte a kor (és az előzmények) legjobb tudományos irodalmát, így a többi létesíteni szándékozott karral együtt a majdani jogi kar szakirodalmát is biztos alapokkal látta el. Mivel az egyetemalapítás a püspöknek nem sikerült, az állomány muzeális értéként adott korszakot tükrözve, ahogy már hivatkoztunk rá, mintegy "megfagyott", azaz az utókorra megmaradt.

²³ Barth-Barthenheim, Johann Ludwig Ehrenreich: Das Ganzé der österreichischen politischen Administration. 2. Theil. Oesterreich's geistliche Angelegenheiten in ihren politisch-administrativen Beziehungen. Wien, 1841. - Deutschmann, Joseph: Entwurf zu Erhebung eines gleichmassigen jährlichen Ertrages der Forste... und Benützung der Walder Niederösterreichs. Kornneuburg, 1821. - Oberhauser, Joseph: Darstellung der Österreichischen Zollverfassung in ihrem gegenwertigen Zustande. Wien, 1823.

²⁴ Krug, Wilhelm Traugott: System der practischen Philosophie. Königsberg, Th.:1-3., 1817-1819. - Krug, Wilhelm Traugott: System der practischen Philosophie. Th.:1-2. Wien, 1818. - Meilinger, Flórian: Grundriss der Moralphilosophie und des Naturrechts. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen. München 1827. - Schmalz, Gottlieb Anton Heinrich von: Das europäische Völker Recht; in acht Büchern. Berlin 1817.

²⁵ Politischer Katechismus. Oder Gedanken und Aussprüche berühmter und feimüthiger Manner über Recht und Unrecht, Wahrheit und Lüge, Freiheit und Zwang, Muth und Feigheit, Aufklärung und Verdunkelung, Vaterlandsiebe, Verfassungswerth, absolute und constitutionelle Monarchie, und andere, der Menschheit wichtige Gegenstände. Quedlinburg -Leipzig 1831.

²⁶ Az általunk vizsgált kiadás szerint.

²⁷ Vö. Kajtár István: Modernizációk és Európa. Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843-44-es rendi országgyűlésen. In: Degré Alajos emlékkönyv. 1995. Budapest 121-130.

²⁸ Kleinheyer, G. - Schröder, Jan (1996) 349-352.

²⁹ Azaz, akik fellelhetők voltak az Allgelleime Deutsche Bibliographie, a Wurzbach: Biographische Lexikon, illetve a Meyers Konversations Lexikon az irodalomjegyzékben megadott megfelelő kötetekben.

³⁰ A Szepesgyűjteményhez tartozó német munkák köteteinek száma zömmel 1817 és 1838 közötti kiadású, 58 azonosítható kötetből 27 viseli az Sz-jelzetet. Jellemző, hogy a jogliceum megnyitása után a beszerzett jogi könyvek, és így a német jogi könyvek száma radikálisan csökken. A beszerzések felújítása már Scitovszky püspökségéhez köthető. A század második felében a könyvtár minimális gyarapodás mellett muzeális értékékké merevedett.

³¹ 1808, 1807, 1809-es kiadás.

Szepesy Ignác jogi felsőoktatási eredményei a joglíceum megalapításával más stratégiai irányt jelöltek ki a könyvgyarapításban a jogi szakirodalom terén is: a súlypont a jogakadémiára került át. Ennek könyvtára fokozatosan gyarapodott. 1868 őszén közel 3000, az 1893/94-es tanév végén 5484 kötet az állománya. A Pécsi Jogakadémia monografikusa nem éppen rendezett állapotokról beszél, az alapvető katalógusok hiányát említi. Ez további kutatásra utalja a jogakadémiai könyvtár állományának tartalmi feltárását, ahol a német jogi kultúra jelenléte is vizsgálható lenne.³²

A Püspöki Könyvtár és a jogakadémia mellett a káptalani gyűjteményben is találunk jelentős jogi materiát.³³ Ennek a könyvtárrésznek a jogi érdeklődése elsősorban a testület jellegének megfelelően problémaorientált, azaz kánonjog, házassági jog, egyházi vagyongjog, és az ehhez kapcsolódó területek. Becsülhetően az állomány kétharmad része ilyen természetű, a XIX. század második felére ez a sáv tovább bővült.³⁴ Ezt megelőzően a kép bizonyos fokig más, a nem egyházi típusú jogterületek aránya ugyanis a XVIII. században és a XIX. század első felében 42-48% között mozoghatott. A német tudományosság termékei³⁵ a XVIII. században szinte kizárólagosak a vizsgált művek esetében, a XIX. század első felében azonban a munkáknak csak mintegy 1/4-ét adták ki a német térségben - ami elsősorban a magyarországi (latin és magyar) eredetű könyvek fokozott előrenyomulását jelzi. Figyelemre méltó, hogy a káptalani gyűjtemény gyarapítása nem állt le a líceum létesítésével. A kiemelkedő személyiségek közül többekre is utalhatunk, akik részben nem fordulnak elő a Püspöki Könyvtárban.³⁶

1923 októberében a Pozsonyból menekülni kényszerült Erzsébet Tudományegyetem ünnepélyes tanévnyitóval kezdte meg tevékenységét az 1921:XXV. tc. nyomán Pécsen. A gazdag, 25.000-es könyvtár az eredeti székhelyen maradt, így a bibliothekai háttérrel szinte a semmiből kellett újjáteremteni. Ennek során egyik meghatározó tényező volt, hogy gróf Zichy Gyula jeles elődje Klimó György szándékát is figyelembe véve az egyetemnek örökös használatra átadta a könyvtár mintegy 35.000 kötetét az épülettel együtt, ugyanígy a Székeskáptalan is rendelkezésre bocsátotta a 7000 műből álló saját gyűjteményét.³⁷

³² Vö. Kopcsányi K. (1897) 85-87. Megemlíthető még, hogy az 1870-es évek végén megalakul a pécsi jogakadémia Olvasó Köre, amely folyóiratok mellett kb. 400 kötetre rugó tudományos könyvtárral is rendelkezik, melynek összetétele azonban jelenleg nem ismert. Lásd: Ulrich Á. (2000) Kézirat. Ekkor az elit pozsonyi királyi jogakadémiának a könyvtára 15.000 kötetet meghaladja, Nagyváradon ez az érték például rendezett több mint 10.000 kötet, a kassai jogakadémia gyarapodott a megszünt győri állami jogakadémia könyvtárának egy részével, így haladta meg a 20.000 kötetet. Forrás: Magyar jogi lexikon. IV. kötet. "Jogakadémia" címszó, 444-445.

³³ Az ún. "60.000-es" katalógusszámú 8000 műre Móró Mária Anna áldozatos segítségével alakíthattam ki átfogó képet.

³⁴ Háromnegyed részre, a házassági jogot is beszámítva, becslésünk szerint 5/6-od részre rug az egyházi jogi típusú materiát.

³⁵ Ide értve a német nyelvterületen kiadott latin és német nyelvű irodalmat!

³⁶ Rotteck-nek lexikona mellett megtalálható egy másik műve is: Lehrbuch der Vernunftrechts und der Staatswissenschaften. Stuttgart, 1829-1830. Utalhatunk F. v. Zeillerre (Das natürliche Privat-Recht. Wien, 1802. F. C. v. Savigny esetében pedig a "Das Recht des Besitzes". Giessen, 1837. c. munkára hívhatjuk fel a figyelmet.

³⁷ Móró M. A. (1996), (2001) 5.; Fényes M. (1974), 64.

A Klimo-könyvtár gazdag és változatos történet után jelenleg is a tudományos kutatások szolgálatában áll, az európai jogi kultúra irodalmi anyagával is forrásként szolgálva.

Felhasznált irodalom

- A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. I. rész. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Összeállította: Móró Mária Anna. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 695 p. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 1.)
- Allgemeine Deutsche Biographie. Leipzig, 1875-1900. Bd. 1-45.
- Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Institutiones Juris. Budapest-Pécs, 1999.
- Bónis György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában. Budapest, 1972. 63-70.
- Brauneder, Wilhelm (Hrsg.): Juristen in Österreich 1200-1980. Wien, 1987.
- Csizmadia Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Budapest, 1965. (Studia Iuridica 40.)
- Csizmadia Andor: Fejezetek a pécsi egyetem történetéből. Pécs, 1980.
- Denifle, Heinrich: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Graz, 1956.
- Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi kar története 1667-1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. kötet. Budapest 1936.
- Fényes Miklós: A Pécsi Egyetemi Könyvtár története. I. Pécsi Püspöki Könyvtár. In: Jubileumi Évkönyv 1774-1974. Pécs, 1974. 7-113.
- Fényes Miklós (szerk.): Pécsi Egyetemi Könyvtár Jubileumi évkönyv 1774—1974. Pécs, 1974.
- Font Márta - Szögi László (Hrsg.): Die ungarische Universitätsbildung und Europa. Pécs, 2001.
- Font Márta: Ede Petrovich, Forscher der mittelalterlichen Universität von Pécs/Fünfkirchen. In: Die ungarischen Universitätsbildung und Europa. 75-85.
- Horváth Pál: Tudománytörténeti és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Budapest 1974.
- Kleinheyer, Gerd - Schröder, Jan (Hrsg.): Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. Heidelberg, 1996.
- Kopcsányi Károly: A Pécsi Jogakadémia múltja s jelene. Pécs, 1897.
- Madas, Edit: Studium summae veritatis (Über die Fünfkirchner Universitätspredigen). In: Die ungarischen Universitätsbildung und Europa. 51-58.
- Meyers Konversations Lexikon. Eine Encyclopadie des allgemeinen Wissens. Leipzig, 1885-1890. Bd. 17.
- Mezey Barna: Egyetemek és jogakadémiák. A jogi oktatás kezdetei és fejlődésének tendenciái Magyarországon. = Györi tanulmányok 20. köt. 1998. 7-17.
- Mezey Barna: Universitäten und Rechtsakademien (Anfänge und Entwicklungstendenzen der juristischen Ausbildung in Ungarn). In: Die ungarischen Universitätsbildung und Europa. 187-202.

- Móro Mária Anna: Pécsi Püspöki Könyvtár - Pozsonyi Egyetemi Könyvtár - az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára. = Pécsi könyv- és infotár 1996. 8.11-16.
- Pester, Thomas: Geschichte der Universitäten und Hochschulen im Deutschsprachigen Raum von den Anfängen bis 1945. Jena, 1990.
- Rajczy Péter: Dél-Dunántúl főiskolája a XIX. században. A Pécsi Püspöki Líceum /jogakadémia/ története. = Dunántúl településtörténete 8. köt. 1991. 229-238.
- Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. (Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta: Mészáros István.) Budapest, 1981.
- Ridder-Symoens, Hilde de (Edit.): A history of the university in Europe. Vol. I. Universities in the Middle Ages. Cambridge - New York, 1992., Vol. II. Universities in early modern Europe, 1500-1800. Cambridge - New York, 1996.
- Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon. Budapest, 1980.
- Szénászkzy Mária: Szepesy Ignác kulturális tevékenysége. = Magyar Könyvszemle 1992.1.13-23.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. k. Budapest, 1891-1914.
- Szögi László (szerk.): Régi magyar egyetemek emlékezete: Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez, 1367-1777. Budapest, 1995.
- Szögi László (szerk.) Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái. Budapest, 1994.
- Szögi László: Versuche jesuitischer Universitätsgründungen. In: Die ungarische Universitätsbildung und Európa. 163-172.
- Tar Attila: Die königlichen juristischen Akademien in Ungarn. In: Die ungarische Universitätsbildung und Európa. 223-235.
- Trócsányi László: A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben. = Állam- és Jogtudomány 1982. 368-379.
- Ulrich Ágnes: A Pécsi Püspöki Joglíceum Olvasókörének története. Pécs, 2000. (Kézirat).
- Vasskó Ilona: A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratai. = Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Könyvtárából 33. Pécs, 1934.
- Vizkelety András: Ein Textzeuge der Grammatikstudien in der Universität Pécs? In: Die ungarischen Universitätsbildung und Európa. 41-50.
- Wurzbach, Ch. v.: Biographische Lexikon des Kaisertums Österreich,.... Wien, 1856-1892. Th. 1-60.
- Wyrozumski, Jerzi: Die ältesten Universitätsgründungen Mitteleuropas in vergleichenden Hinsicht. In: Die ungarische Universitätsbildung und Európa. 23-32.

István Kajtár: The Literature of Modern Germán Legal Culture in the Episcopal Library of Pécs:
Covering the Period until the mid-19th Century

The printed catalogue by author of the Episcopal Library of Pécs was introduced at the September 28th, 2001, conference entitled The "Klimo Library" to serve academic research. The conference was organised by the University Library of Pécs and covered both the importance and the role of the "Bibliotheca Universitatis" in research.

The fact that we have both unreliable and also relatively limited knowledge concerning the development of the medieval University of Pécs (established in 1367) and its library collection is due, amongst other reasons, to the somewhat imprecise and vacillating nature of the history of higher education in Hungary.

An outstanding attempt to establish a university, which is also a significant moment in library history, is linked with the name of György Klimo, Bishop of Pécs. The 3000 (purchased) books of the Zsigmond Berényi collection and the library collection of the Cathedral Chapter of Pécs were the pillars of Klimo's Library. In addition to these he developed his collection circumspectly, using specific and varied professional methods. The final outcome was a library of 15,000 volumes. After his death two of his successors to the bishopric, Szepesy and Scitovsky, endeavoured to expand the collection before the end of the 19th century, by which time it had become old and, consequently, a museum collection.

Of the 51-member "elite club", the "veteres" of 16-18th century Germán legal literature, we can find 18 in the possession of the Klimo Library, half of which are Germán, and the other half non-German legal commentaries. Of the 211-member main body of Germán scholars we find 23, whilst of the 33 authors from other European countries, 4 are in the catalogue of the Episcopal Library of Pécs.

A significant milestone in the history of Hungárián legal higher education is the Legal Academy founded by Ignác Szepesy. Its antecedents were the *priváté* humanities course founded in 1828-29, the humanities branch, active from 1831, and thereafter the legal faculty, which was born in 1833. The academy, endowed with a deed of foundation, was also codified by Act XXIV of 1836. Its curriculum was based on the syllabus of the Academy of Győr and also on various textbooks, which originated in Austria. The parallel operation of the libraries of the bishop and of the academy was disadvantageous to the former, as its legal works were moved to the Academy of Law.

Germán legal literature of the first half of the 19^a century is covered in several fields at the Episcopal Library of Pécs. In addition to the subjects of Canon Law and Marital Law, not only Public Law, but also works on such topics as the Philosophy of Law, Natural Law and International Law can be found on the shelves. Besides works by C. Rottecken, from the most outstanding

Germán legal scholars we can find 9 further authors in the possession of the library. The Germán editions of the Civil, Commercial and Criminal Law volumes of the Napoleonic Code and the Austrian Civil Code complete the collection.

The legal material actually investigated basically comes from three collections: firstly, from the Klimo collection, which, in mirroring a certain era and with few changes, became a museum piece, secondly, from the developing library of the Legal Academy founded by Szepeszy, and, thirdly, from the collection of the Cathedral Chapter of Pécs. Two-thirds of this last material relates to Canon Law, Marital Law and Ecclesiastical Law relating to property title, whilst before the second half of the 19th century the percentage of non-ecclesiastical fields of law varied from 42% to 48%.

The Elisabeth University commenced its first year in October, 1923. Lacking its library (left in Pozsony, now: Bratislava, Slovakia) the episcopal library with its 35,000 volumes, and the 7,000 volume Cathedral Chapter collection, which were handed over for permanent use by the then bishop, Count Gyula Zichy, together became the foundation of the University's Bibliotheca.

István Kajtár: Die Fachliteratur der neuzeitlichen deutschen Rechtsliteratur in der Fünfkirchner
Bischofsbibliothek
(bis Mitte des 19. Jahrhunderts)

Auf der von der Universität Pécs am 28. September 2001 veranstalteten Konferenz zum Thema „Die Klimó-Bibliothek im Dienste der wissenschaftlichen Forschungen“ wurde der Autorenkatalog präsentiert, beziehungsweise die Bedeutung und Rolle der Universitätsbibliothek in der Forschung analysiert.

Dass wir über die Entwicklung und den Fortbestand der Universität Pécs und seines Buchbestandes im Jahre 1367 nur wage und verhältnismäßig wenig Kenntnisse besitzen, ist mit der ziemlich wechselhaften Geschichte des ungarischen Hochschulwesens zu erklären.

Ein herausragender, bedeutender Universitätsgründungsversuch - und ein bibliothekshistorisches Ereignis ist mit dem Namen des Fünfkirchner Bischofs György Klimó verbunden. Die 3000 von Zsigmond Berényi gekauften Bände sowie die Sammlung der Bibliothek von Székeskáptalan bildeten die Eckpfeiler seiner Bibliothek. Bewusst förderte er noch seine Sammlung mit Hilfe eines präzisen und vielfältigen Verwaltungsapparates. 15000 Bände waren das Ergebnis, die nach dem Tod des Bischofs durch von den Bischöfen Szepesy und Scitovsky zweimal versucht wurde zu erweitern bevor sie Mitte des 19. Jahrhunderts endgültig zu einer musealen Sammlung gealtert waren.

Von den 51 älteren Mitgliedern der deutschen Elite der Rechtsliteratur des 16.-18. Jahrhunderts sind 18, im gleichen Maße deutsche und nicht deutsche Rechtswissenschaftler vertreten. Vom 211 köpfigen deutschen Hauptkorps sind 23, aus anderen europäischen Gebieten sind von 33 Wissenschaftlern 4 im Katalog der Bischofsbibliothek verzeichnet.

In der Geschichte des neuzeitlichen, ungarischen juristischen Hochschulwesens ist das von Ignác Szepesy gegründete Rechtslyzeum ein bedeutender Meilenstein. Zur Vorgeschichte des Lyzeums gehört der 1828-29 gegründete, private Philosophiekurs, der seit 1831 existierende Philosophiekurs und nach 1833 die Juristische-Fakultät. Das auch mit einer Gründungsurkunde versehene Lyzeum wurde 1836 durch den Gesetzesartikel 24 ins Gesetzbuch eingetragen. Sein Lehrstoff basierte auf der Lehrordnung der Akademie von Győr und auf Lehrbüchern österreichischer Herkunft. Die parallele Tätigkeit der Bischofs- bzw. der Lyzeumbibliothek geschah zum Nachteil der ersten - weil die juristischen Fachbücher in Richtung Rechtsakademie "gewandert" sind.

Die deutsche Rechtsliteratur der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wird von der Fünfkirchner Bischofsbibliothek auf mehreren Gebieten abgedeckt, deshalb sind auch neben

kirchenrechtlichen und eherechtlichen Themen nicht nur öffentlich-rechtliche, sondern auch philosophische, naturrechtliche und internationalrechtliche Werke zu finden. Von den besten deutschen Rechtswissenschaftlern der Epoche sind ausser C. Rotteck noch 9 Autoren in den Dokumenten der Bibliothek verzeichnet. Die deutschsprachigen Ausgaben der Napoleonischen Kódexe über Bürgerliche-, Handels- und Strafrecht und das Österreichische Bürgerliche Gesetzbuch vollständern die Sammlung.

Das untersuchte juristische Material ergibt sich grundsätzlich aus 3 Sammlungen: aus dem Buchbestand von Klimó - die in Widerspiegelung einer gegebenen Epoche ohne besondere Veränderung zum musealen Wert reifte-, und aus der Káptalan-Sammlung. Bei Drittel des letzteren Materials behandelt kirchenrechtliche, eherechtliche, bzw. kirchenvermögensrechtliche Themen, während von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts an das Verhältniss der nicht kirchlichen Rechtsgebiete ungefähr bei 42-48% lag.

Im Oktober 1923 wurde die Erzsébet-Universität eröffnet, deren bibliothekarischer Hintergrund die von Gróf Gyula Zichy zur ewigen Nutzung übergebene 35000 bandige Sammlung (ohne die in PreBburg verbliebene Bibliothek) und die eigene aus 7000 Werken bestehende Sammlung von Székeskáptalan wurde.

A Klimo Könyvtár a pannonhalmi bencés főapátsági, az esztergomi főszékesegyházi, a vezsprémi egyházmegyei könyvtárak mellett a régi jogi munkákat tekintve az egyik legjelentősebb gyűjtemény a Pannon vidéken.

A jogtörténész és minden jogtörténet iránt érdeklődő számára a Klimo Könyvtárban rendelkezésre álló kéziratok, illetve nyomtatott anyag egy részét törvény- és szokásjoggyűjtemények, valamint formuláskönyvek, okmánytárak, másik részét pedig a régi, tradicionális, tehát az 1848-ig terjedő korszak jogának megismeréséhez, kutatásához elengedhetetlen fontos XVIII-XIX. századi, olykor szokásjogként hivatkozott, illetve a szokásjogot formáló tankönyvek, tankönyv-jellegű törvényt és elsősorban a Hármaskönyvet magyarázó munkák, disszertációk, valamely jogintézmény sajátosságait taglaló elaborátumok jelentik, amelyeknek szerzői a meghatározások, magyarázatok, kifejtések mellett a korabeli joggyakorlatból merített példákat hozva, szokásos per, szerződési és egyéb formulákat, iratmintákat is közölve törekedtek a jogot tanulók és ugyanúgy a praxisban forgolódók számára hasznos ismereteket nyújtani, illetve azokat elmélyíteni.

A jogforrásgyűjtemények között a Klimo Könyvtárban őrzött legrégebb és már ennél fogva is az egyik legbecselesebb darab a Telegdi Miklós pécsi és a Mosóczi Zakariás nyitrai püspökök által szerkesztett, Nagyszombatban 1584-ben kiadott mű¹, amely a kezdetektől, vagyis Szent Istvántól 1583-ig tartalmazza az Ilosvay-féle kézirat² anyagának felhasználásával és kibővítésével a honi törvényeket. Bár a szerkesztők nem használták a „*Corpus juris Hungarici*” megjelölést, ami egyébiránt először majd a Szentiványi-féle 1696/97. évi kiadásban fordul elő, a jogtudomány művelői mégis ezt a dekrétumkollekciót tekintik az első magyar törvénytárnak, különös tekintettel arra, hogy ez szolgált alapjául az összes többi, az idők során a törvényeken kívül számos más toldalékkal bővített kiadásnak. Werbőczy István „*Tripartitum*”-a, Kithonich János „*Directio methodica*”-a mellett az említett toldalékok között szerepelt az a III. Ferdinánd által Alsó-Ausztria számára 1656-ban kiadott büntető rendtartás, a „*Neue peinliche Landgerichtsordnung*” is, amit Kollonich Lipót esztergomi érsek fordítottatott latinra és adatott ki 1687-ben, Nagyszombatban „*Forma processus iudicii criminalis seu praxis Criminalis*” címmel, hogy azt, mint alkalmasat, mert „... a közönséges jogon és a helyes megfontoláson alapul”, a bíróságok zsinórmértékül kövessék a büntető igazságszolgáltatásban.³ A kódexet az első latin nyelvű publikálást követően a Corpus Juris Hungarici későbbi darabjain kívül,

¹Decreta, constitutiones, et articuli regnum inlyti Regni Hungariæ ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ab annis sesquimillesimum octogesimum tertium publicis comitiis edita. [Ed. Telegdi Miklós - Mosóczi Zakariás.] Tyrnaviæ, 1584.

²Ilosvay István egri prépost kézírata 1544 körül keletkezett, amit első felhasználója, Zsámboki János (Johannes Sambucus) az Antonio Bonfini „*Rerum Ungaricarum decades ...*”-ének frankfurti kiadásában mellékletként közölte. (Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. Budapest, 1930. 274-275.)

³Béli Gábor - Kajtár István: Az osztrák (német) büntetőjogszabályok hatása a magyar jogban a 18. században (A Praxis Criminalis) In: Dolgozatok az állam- és jogtudományok köréből XIX. Pécs, 1988. 31-32., 39-40.

még III. Károly alatt „különkiadásban” ismét közzétették. Ehhez a Szentiványi-féle törvénytár 1697 évszámmal közölt címlappal - „*Forma processus iudicii criminalis, seu praxis criminalis. Serenissimo regi apostolico Hungariáé Josepho I. dicata, sumptibus eminentissimi principis cardinalis a Kollonicz.*” - újra kiadott büntető rendszabáshoz, amelynek egyik példánya a Klimo Könyvtár állományát gazdagítja, hozzákötötték az 1723. évi országgyűlés törvénycikkeit is. Ennek látszólag nincsen semmi tudományos, jogtörténeti jelentősége, de ha arra kívánunk magyarázatot találni, hogy mivel hozhatók kapcsolatba a kódex változatos elnevezései, nem lehet figyelmen kívül hagyni ezt az adalékot sem. Ezt a büntetőeljárás és anyagi jogot felölelő kódexet a leggyakoribb „*Praxis Criminalis*” jelölés mellett a XVIII. század első felében, mivel a bevezetés és átvétel nagybuzgalmú szorgalmazója a címlapokon is feltüntetett érsek volt, gyakorta röviden csak „*Kollonichiana*”, vagy ahogyan ezt egyebek mellett Tolna megye törvényszéki iratai is bizonyítják „*Praxis Criminalis Kollonichiana*” néven hivatkozták, mint például 1729-ben egy bizonyos Klaicz Boso bűnügyében a bünteteskérésnél megállapítván, hogy a Hármaskönyv első rész 15. fejezete és „*secundum [...] Praxis item criminalis Kollonichiana p[ars] 2.dae [secundae] art[icu]lum 71. pro exasperatione [...] (a Kollonich-féle büntetőgyakorlat második rész 71. fejezete szerint elrettentésül)*” a latrokat karóba húzással vagy keréketöréssel kell büntetni⁴. A *dicatio* okán még a XVIII. század második felében szintén többször feltűnt ennek a büntető rendszabásnak a „*Constitutio Criminalis Josephina*” vagy röviden „*Josephina*” néven történő megjelölése, de több helyen III. Károllyal kapcsolatba hozva „*Praxis Criminalis Carolina*” néven is emlegették, ahogyan ez a Szeged város törvényszéke előtt a XVIII. század első felében lefolytatott büntetőper iratából, mint egyebek mellett az eleinte férje halála miatt gyanúba fogott, de utóbb csak házasságtöréssel vádolt Váry Ilona ügyében 1743. december 3. napján kelt ítéletből is kiderül: „*paráznaságáért Tripartitum első részének 105-dik titulussá szerént halált is érdemelt volna, de mivel három hónapoktól fogvást itten raboskodó [...] Váry Ilonának többször irt ura életinek, avagyis halálának állapotja végére ide való törvényszék nem mehetett, azért Praxis 2dae Criminalis Carolinae 76-dik articulussa szerént pellengéernél hóhér által adandó harminc vesszű csapásra, annak utána a városbul kivezetésre, és számkivetésre ítéletett*”⁵. Az pedig, hogy a *Praxis Criminalis* megjelölésének ez a változata is használatossá vált, minden bizonnyal a szóban forgó „önálló” kiadásnak volt köszönhető, mert jöllehet az 1723. évi törvénycikk több, a büntető anyagi jogot érintő reformrendeletet is tartalmaztak, ez a törvényi szabályozás csak tüneti kezelésnek számított a szokásjogon alapuló büntetőjog meglehetősen anarchikus rendszerében, így aztán használható honi kódex hiányában nem titkoltan arra kívánták ezzel is a büntető joghatósággal rendelkező bíróságokat ösztönözni a kiadók, hogy a III. Károly által szentesített reformtörvénycikk kiegészítéséül a Kollonich Lipót által szorgalmazott módon vegyék használatba ezt az idegenből

⁴ Tolna Megyei Levéltár, Causae criminales 1701-1848, Reg. 89.

⁵ Csongrád Megyei Levéltár, Szeged Város Törvényszékének iratai 1721-1848. (jelölés nélkül)

átvett, a nemesség által ugyan bűnügyeikben elfogadhatatlannak tartott és ellenzett, egyébként minden más jogállású bűnelkövetőre alkalmasnak látszó büntető rendtartást.

A Klimo Könyvtárban elhelyezett jogforrásgyűjtemények között megtalálhatók a Kovachichok munkásságát reprezentáló legfontosabb kötetek is, akik a Corpus juris Hungarici-be fel nem vett dekrétumok közlésével, pótlásával és kiegészítésével szereztek múlthatatlan érdemeket.⁶ Ugyanilyen horderejűnek számít, és a középkori magyar jog intézménytörténetének kutatásához nélkülözhetetlen az idősebb Kovachich, a Kovachich Márton által közreadott régi formulagyűjteményeket tartalmazó munka, röviden a „*Formuláé solennes*”.¹ Az itt elsőként közölt formuláskönyv a Magyarországon ismert legrégebbi, a Zala megyéből származó Uzsai Jánosnak tulajdonított és feltehetően élete alkonyán, egri olvasókanonoksága idején, 1345-1351 között lejegyzett, a bécsi Nationalbibliothek két kódexében töredékesen fennmaradt *Ars Notaria* - Kovachich megjelölésében, minthogy szerzőjét nem tudta azonosítani: *Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungáriáé conscripta* -, amely a leendő nótáriusoknak, scriptoroknak kívánt retorikai, jogi és más hasznos ismereteket nyújtani.⁸ Ennek az első honi jogi tankönyvnek számító megcsonkult mintatárnak az első feljegyzése - mondhatni mintegy bevezetőképpen - I. Károlynak egy 1320 tájára tehető dekrétumát közli, és miután a szerkesztő fontosnak tartotta megemlíteni, az is kiderül, hogy ezért került sor annak idején arra, hogy „[...] Károly király úr a főpapok és országa bárói üdvös tanácsával a büntetések és bírságok behajtása felől [...]” törvényt alkotott, mert a király hatalmának megszilárdítása előtt az országban viszályok és hatalmaskodások dúltak, „[...] a szegényeket és a gyengéket a tehetősek és a hatalmasok minden irgalom nélkül elnyomták, és nem volt és nem létezett semmi igazság és mérséklet [...]”,⁹ Hogy a XIII. század vége és a XIV. század eleje az egyre inkább elharapódzó belháborúk és erőszaktételek kora volt, számos okleveles forrás mellett a III. András nevéhez fűződő dekrétumok is nyilvánvalóvá teszik, hiszen az 1290/91. évi végzemény 27. artikulusában a király arra tett ígéretet, hogy a hatalmaskodókkal szemben panaszlóknak teljes igazságot szolgáltat, a 28. artikulusban pedig arról rendelkezett, hogy ha az efféle ítélettel már elmarasztaltak megszöknének, senkinél, sem a királynál, sem a báróknál ne kapjanak oltalmat. Az 1298. évi dekrétum első fele szintén számos, a

⁶ Josephus Nicolaus Kovachich: *Lectiones variantes decretorum comitialium inlyti regni Hungáriáé in Corpore juris Hungarici editorum, quas ex collectione textus eorum originalibus authenticis eruit.* Pestini, 1816., J. N. Kovachich: *Monumenta veteris legislationis Hungáriáé, que nunc primura detecta, ex originalibus authenticis fideliter desumit et vulhavit.* Claudipoli, 1815., J. N. Kovachich: *Monumenta veteris legislationis Hungáriáé. Segmentum secundum.* Zagrabiae, 1815. J. N. Kovachich: *Notitiae praeliminares ad syllogem decretorum comitialium. Quae in vulgato Corpore juris Hungarici hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui parte manca referebantur, et oblivioni postliminio recenter erepta sunt, cum observationibus criticis in editionis Corpus juris.* Pestini, 1820., Martinus Georgius Kovachich: *Vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio Regni eorum in Pannónia, usque ad hodiernum diem celebratorum.* Insertis decretis comitialibus, partim anecdotis partim sparsim hactenus editis, quae in Corpore juris Hungarici vei penitus desiderantur, vei textu non integro referentur. Budae, 1790.

⁷ Martinus Georgius Kovachich: *Formuláé solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris miniribus ac locis credibilibus authenticisque regni Hungáriáé potissimum practicae ante-Werböczianae a coaevis codicibus manuscriptis collectas.* Pestini, 1799. (= FS.)

⁸ Bónis György: *Középkori jogunk elemei.* Budapest, 1972. 30-31.

¹⁸ FS. ARS NOT. 13., 8-9.

hatalmaskodással kapcsolatos, az erőszaktevők és támogatóik, valamint az érdekekben közbenjárók büntetését, a hatalmaskodások kinyomozását, a további erőszaktetelek megakadályozását célzó rendelkezést tartalmaz (1298:2-22. tc.). A dekrétum ún. második felének, amely későbbi, kiadási évet tekintve pontosan meg nem határozható, vélekedések szerint talán 1299-re vagy 1300 körüli évekre, vagy inkább 1312-1315 tájára tehető jogalkotás terméke volt¹⁰, első hét - hagyományosan, vagyis az 1298. évi dekrétum részéként 44. és azt követő többi - artikulusa a hatalmaskodás, emberölés és más deliktumok okán folytatott tudományvételekről (tanúvallatásokról), a tudományvételről szóló jelentésről, az idézésről, a meg nem jelent megvádoltak kikiáltásáról és a hatalmaskodók, illetve más marasztaltak elleni végrehajtásról rendelkeztek. A végrehajtás kapcsán alkotott szabályokban egyebek mellett *"in factis potentie, calumnie, exhibitione falsarum litterarum et aliorum gravaminum"* (hatalmaskodás, patvarkodás, vagyis perrel való jogtalan zaklatás, hamis levelek felmutatása és más súlyos ügyekben) ítélt bírságok okán, valamint *"in birsagiis minoribus"*, vagyis a kisebb bírságokban történt bírói foglalások elrendeléséről volt szó, de a végrehajtás, illetve a foglalás foganatosításának rendjét nem állapította meg (ún. 1298 második fele:3. tc.).¹¹ Ezzel szemben I. Károly dekrétuma a végrehajtási eljárás minden lényeges mozzanatát rögzítette, kitért a végrehajtásban résztvevők és a büntetésben marasztaltak mentesítésének módjára és eszközeire, és ezzel együtt megállapította a végrehajtási eljárás törvényességét garantáló beszámolási és igazolási rendet is: *„[...] a mondott büntetéseket az országbíró vagy az ország nádora és az ispánok, meg a szolgabírók emberei ne másképpen, csak királyi ember közbejöttével valamely káptalan vagy hites konvent tanúbizonyosága mellett hajthassák be a marasztaltaktól, aminek mint a királyi iktatásnak az a módja, hogy valahányszor maguknak a büntetéseknek a végrehajtóit büntetések behajtására rendelik a fentiek, megkapván előbb a király levelét, a hiteleshelyhez tartozzanak menni, és maguk mellé véve és magukkal vive a királyi embert és a káptalan vagy konvent tanúbizonyosságát, tartozzanak ama megye törvényszékére menni, ahol az előbb megírt büntetést végre kell hajtani. És ott a királyi levelet és a fentebbi uraik, tudniillik az országbíró vagy a nádor úr, vagy az ispánok és szolgabírók jegyzékét, tudniillik az ilyen ítéletek mostani végrehajtója felolvasván és annak a megyének a nemeseivel köznyelven tudatván tartozzanak valamely alkalmas határidőt tűzni, úgy tudatván és kihirdetvén azt, hogy a büntetésben marasztaltak székünk elé járulván mentesíteni tudják magukat az előbb írt jegyzék tartalma szerint. Akik, ha az ugyanama büntetések végrehajtói és a királyi és a káptalani vagy komentbeli emberek által az arra kijelölt határidőben mentesíteni tudják magukat, akkor az ilyeneket a mondott királyi és káptalani emberek húzzák ki a jegyzékből és a fent mondott büntetések végrehajtójának mentesítő levelébe foglalják, és ugyanezt a levelet a nagyobb biztonság kedvéért azután valamely káptalanban vagy konventben erősítsék meg, több nemes pedig a nagyobb biztonság*

¹⁰ Decreta regni Hungariæ. Gesetze und Verordnungen Ungars 1301-1457 (szerk.: Döry Ferenc, Bónis György, Bácskai Vera). Budapest, 1976 (= DRH.) 387-389.

kedvéért ne a mondott végrehajtók levelébe, hanem a királyi ember és a káptalan vagy a konvent bizonyosságának jelentése alapján ugyanezek káptalanja vagy konventje mentesítő levelébe foglalják azok mentesítésére. Ha pedig nemes vagy bármilyen állapotú büntetésekben marasztalt emberek abban, az ugyaneme büntetések végrehajtói által megelőlt határidőben, mint előre bocsátottuk, nem gondoskodnak a maguk mentesítéséről, akkor ugyanezek a végrehajtók tartozzanak az előbb mondott királyi és káptalani vagy konventbeli emberekkel a büntetésekben marasztalt emberek birtokaira vagy lakhelyére menni, és azok falvainak végére érvén, a béke és igazság jeléül döfjenek vasával lándzsát a földbe, és három napig törvényes intést téve, ott a fent mondott büntetések megfizetésére és elégtételének adására várokozzanak, semmi többet sem beszédvén, csak az élelmezéshez szükségeseket. És ha az ilyen marasztalt ezalatt békésen mentesíti magát, hasonlóképpen töröljék magából a lajstromból, és hasonlóképen adjanak ki mentesítő levelet, különben a mondott három nap elteltével ingó és ingatlan javaiban zálogosításra kötelezéssel ugyanezek a büntetések végrehajtói foglaljanak ott, amennyi egyenértékű vagy amennyi a büntetések mértékére rúg" (1. artikulus).¹²

Az ún. 1298. évi dekrétum második felének 5. artikulusa rendelkezett egyebek mellett a hatalmaskodás miatt kirótt büntetések felosztásáról is, amire azért volt szükség, mert itt olyan bűncselekmények kerültek szóba, amelyek büntetése jóvátételi és bírságos volt, és ez azt jelentette, hogy a marasztalt önmaga megváltásáért, mentesítéséért a sérelmet szenvedett félnek vagy rokonainak jóvátételt, illetve kárpótlást, a bírónak és segédeinek pedig bírságot tartozott fizetni. A vonatkozó rendelkezés szerint, miután a sértettnek betudták abból az okozott kár jóvátételére szolgáló részt, a vagyoni büntetés maradéka a sértett és a bíró között oszlott meg egyenlő arányban, úgy, hogy a bírói részből 2/3 magának a bírónak jutott, míg 1/3 a végrehajtásban eljáró közegeknek. Ezt a megoldást követve állapította meg I. Károly végzeménye is, a bírságként végrehajtott büntetések felosztásának rendjét a különféle bírók és ennek megfelelően az őket megillető büntetések, bírságok végrehajtásában közreműködők között a végrehajtás törvényes rendjét biztosító további aktusok foganatosításának szabályaival együtt: „Másodszor meg kell jegyezni, hogyha a nádor úr vagy az országbíró büntetéseinek végrehajtói ilyen eljárásra szállnak ki, akkor legyenek kötelesek királyi embert és káptalan vagy konvent afelőli tanúbizonyosságát és az ispán emberét bizonyosságokul magukkal vinni. Mely büntetések végrehajtói pedig a büntetésekül végrehajtott dolgokat úgy osszák fel egymás között, hogy először tized részt az előbb mondott királyi és káptalani vagy konventbeli embernek együttesen és harmad részt az ispánnak és a szolgabíróknak adjanak át, két részt pedig előjáróiknak legyenek kötelesek megtartani. Ha pedig az ispán és a szolgabírók büntetéseinek végrehajtói szállnak ki ilyen eljárásra, ne így, hanem csak királyi embert és a káptalan vagy konvent bizonyosságát vigyék magukkal, és a végrehajtott büntetéseknek tized részét a királyi és káptalani, illetve konventbeli embereknek adják

¹¹ DRH. 390.

¹² FS. ARS NOT. 2-3. és DRH. 74-75.

át, a maradékot pedig egymás között úgy osszák szét, ahogyan az szokásuk. És végre, miután minden büntetésre az ilyen megyékben kiszálltak, és eljárásukat rendben bevégezték, a többször említett büntetések végrehajtói térjenek vissza ahhoz a káptalanhoz vagy konventhez, amelyik a végrehajtás foganatosítására biznyságát kiküldte, és valamely mentesítő levelet adjanak, és magukért is vegyenek át ilyent, meg az előbb mondott ispánnak és a négy szolgabírónak a királyi ember és a mondott káptalan vagy konvent biznyságának jelentése alapján hasonlóképpen adjanak így kölcsönösen mentesítő levelet a biznyság kedvéért" (2. artikulus).¹³ Az ún. 1298. évi dekrétum második felének vonatkozó rendelkezésével összevetve tehát csak annyi változás történt, hogy a királyi és a hiteleshelyi emberek is részesültek 1/10 részben a bírságból, következésképpen a bíró 6/10, az ispán és a szolgabírók 3/10, ha pedig a megyei törvényszék ítéleteinek végrehajtásáról volt szó, akkor az ispánok és bírótársaik 9/10 részt kaptak.

I. Károly dekrétumának ismertetését követően Uzsai János mester először a végrehajtást elrendelő, illetve más ehhez hasonló királyi parancslevél mintáját közli: „[...] *Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, az ilyen helyi egyház káptalanjának vagy konventjének üdvöt és kegyet. Hűségtekben megbízáván megparancsoljuk, amennyiszor és ahányszor a nagyságos férfit, P. ispán, országbírónk vagy N. úr, országunk nádora és a kunok ispánja büntetéseinek végrehajtói, vagy így: az ilyen megye ispánja és szolgabírói büntetéseinek végrehajtására, hasonlóképpen idézésre, tudományvetelre és birtokok visszafoglalására és azok elfoglalására, nemkülönbén minden más elvégzésére, ami országunk szokásjoga szerint ilyen eljárásoknál történni szokott, királyi felségünk parancsával megkeresnek benneteket, mindig megbízható embereteket küldjétek ki tanúbiznysággal, akiknek felügyelete mellett az ilyeni B. fia A. és az olyani D. fia C. vagy mások (vagyis ezek) hiányában az ilyeni F. fia E. királyi emberünk minden fent mondottakat és a fent mondottak mindegyikét hajtsa végre a jog rendje szerint, és azután a fent mondottak sorát annyiszor, ahányszor szükséges vagy hasznosnak látszik, írdátok meg híven nekünk. Adatott stb.*”^H

Már ebből a formulából is kiderül a szerkesztő módszere, letisztított mintákat kíván közölni, hiszen a személy és földrajzi neveket az esetek nagy többségében általánosítja, „*comes P. iudex curiae nostrae*” beszél az országbíróról, „*A. f. [= filius] B. de tali*, vagyis „ilyeni”, tehát valamilyen faluból való B. fia A. a királyi ember, máskor a peres fél, a szolgabíró stb., ahol a valamilyen faluból való alatt az előnevet kell érteni, mint például - stílszerűen, mivel Uzsai rokonságba tartozóról van szó - „*Balasius filius Laurencii de Vsa*”, azaz Uzsai Lőrinc fia Balázs, aki 1351-ben a kapornaki konvent előtt tiltakozott Miklós egri püspök onokaöccseinek egy bizonyos Padar birtokon történt jogtalan birtokfoglalása ellen¹⁵, azután „*comes et iudicium [iudices nobilium] talis comitatus*” említi valamely vármegye ispánját és szolgabíróit, akik alatt egyúttal valamely vármegye törvényszéke is értendő,

¹³ FS. ARS NOT. 3. és DRH. 75.

¹⁸ FS. ARS NOT. 13., 8-9.

vagyis általában az ispánt és a szolgabírókat, a megyei törvényszéket. A káptalan kiküldötte, a hiteleshelyi ember pedig általában „*dominus I. stb. sacerdos de choro nostro*”, azaz I. úr, káptalanszékünkbeli pap, továbbá „*dominus A. plebanus ecclesiae F. de tali civitate*”, tehát A. valamely város F. (valamelyik szentről elnevezett) templomának plébánosa, és ugyanígy jár el Uzsai az időpont, határnap megjelöléseknél, tehát „*in talibus octavis talis festi*”, „*in octavis talis festi jam praeteriti*”, „*tali die post tale festum jam venturum*”, vagyis „ilyen ünnep nyolcadán”, „a már elmúlt ilyen ünnep nyolcadán”, „a mindjárt eljövendő ünnep után ilyen napon” stb. utalásokat használja. A szerkesztés másik sajátossága az, hogy a tudós mester úgy közli a mintákat, hogy megpróbálja csoportosítani az azonos vagy közel azonos címzést, szerkezetet és stílust kívánó irományokat, majd egy alapírat-formulát rögzít és a „behelyettesíthető” elemet vagy elemeket a „*vei sic*”, azaz a „vagy így” megjegyzéssel úja be, illetve a már korábban közölt szövegelemet utóbb annak megisméltése helyett a „*cetera ut supra*” vagy „*ut supra*” - „egyébként mint fent”, illetve „mint fent” - megjegyzéssel intézi el. Ezt a szerkesztési technikát kiválóan reprezentálják a „*formae convocationis*” az „összehívás”, a gyűlésbe hívás mintái. Az első egy általános forma: „*B. fia A. mester, T. megye ispánja és szolgabírói minden nemesnek és nem nemesnek és minden helyzetű és állapotú a vármegyéhez tartozó embernek tisztelendő barátainak egyformán becsülő barátságot illő tisztelettel. Vagy így: az illő tisztelet és megbecsülés állandó gyarapodását. Mivel urunk, Lajos király és országa nagy gondjában veletek együtt szükségképpen használni tartozunk, nemességtek figyelmét kérjük, felhívunk és felszólítunk a jelen levél által, hogy egészben véve mindenki, és egyenként mindnyájatok minden más dolgokat mellőzvé ilyen napon a mindjárt eljövő ilyen ünnep után ilyen faluban gyűljetek össze és velünk együtt király urunk és országa előbb mondott gondjairól illőképpen tárgyaljatok, és semmiképpen se merészeljétek mást cselekedni ez esetben, ugyanis ha valaki meggondolatlan merészségből nem szándékozik sem maga, sem törvényes képviselője által a mondott gyűlésen megjelenni, marasztalódjék rögvest három márka büntetésben, amit ugyanattól halogatás nélkül behajtottunk. A jelen levelet pedig miután egyiketek megtekintette, más szomszédjához siessen, és halogatás nélkül erősítse meg, nehogy ezáltal elsikkadjon a meghívás. Adatott stb.*” Ezután pedig egy különös alapforma, a köztudományvétel okán tartott gyűlés összehívásának mintája következik, vagyis egy olyan gyűlésé, amit azzal a céllal tartottak, hogy az oda meghívottak valamely peres felek által állított tény vagy tények felől nyilatkozzak ki tudomásukat: „*Tudja meg nemességtek köre, hogy megkaptuk a felséges fejedelem úr, Lajos, Magyarország királya levelét, ami egyebek közt azt tartalmazza, hogy miután a Krisztusban tisztelendő N. atya és az apostoli szék kegyelméből egri püspök az Andranachi Wugra [Andornaki Ugra] fia N. ispánt és ellenkezőleg ugyanez az N. az említett N. püspök urat a nagyságos férfit, az előbb mondott N. úr, Magyarország nádora levelének tartalma szerint bírói ítéletképpen elrendelte, hogy ilyen napon ilyen a mindjárt eljövő ünnep után és az*

¹⁵ Zala vármegye története. Oklevéltár (szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula). Budapest, 1886. 509.

ilyenképpen nevezettfaluban királyi emberek és az ilyen egyház káptalanjának tanúbizonyságai előtt köztanúkat állítsunk, és peres dolgaikat két megye, tudniillik Hevesújvár és Nógrád nemesei által legyenek kötelesek és tartozzanak igazolni, és hogy három márka büntetés terhe mellett feltétlenül meg kell jelenetek. Tehát azt akarjuk és az ő mondott levele által ebben a tekintetben ránk ruházott királyi hatalmánál fogva a jelen levéllel megparancsoljuk, hogy haladék nélkül a jelen levélről értesülvén mindegyiktek egyenként és együtt mindnyájatok minden más dolgaitokat mellőzvé a mondott napon és helyen gyűljetek össze és a nádor úr levelének rendje szerint meghallván, teljesítsétek a királyi parancsot ahogyan jog szerint illik és ne merészeljétek másképp cselekedni az előrebocsátottakban, mivel máskülönbén mind a három márkát kétségkívül egyenként behajtjuk tőletek a mondott királyi tekintélynél fogva. A jelen levelet mint fent. Vagy így: Mivel a király úr kamarájának haszna behajtásának dolga, vagy így: a nagyságos férfiú, N. úr, P. (tudniillik megye) ispánja, országbíró bírságainak behajtása okán, vagy így: bírságainak megrövidítése miatt, vagy így: király urunk mostani Itáliában viselt hadjárataira vagy háborújára és Erzsébet úrnő, Magyarország királynéja, tudniillik király urunk anyja által ismételten kivetett adók beszedése és behajtása miatt szükségszerűen tárgyalni tartozunk. Tehát nemességtek körét kérjük, felhívjuk. Egyébként mint fent. Továbbá akarjuk, hogy közületek az utolsó, akinél a mondott levél hátramarad, tartozzék az előbb megjegyzett gyűlés napján nekünk színleg (vagyis színünk előtt) visszaadni. Adatott stb. Melyhez meg kell jegyezni, hogy a jelen formát, nemcsak az ispánok és szolgabírók ügyeiben, hanem a zsinati gyűlés alkalmával a püspököknél is, és a főespereseknél és alespereseknél ugyaneme értelem szerint használják, bár ettől kissé eltérhetnek. Az alesperesek levelét áldozópapokkal küldik gyűlés tartására, és az alesperesek is ezt cselekszik, midőn megkapják felettesük parancsát, mely gyűlések tartásához a jelen formákat mindig és mindenütt jól lehet használni".¹⁶

Ezekon az igazán hatékony, a diák, a sriptor-tanonc felkészülését nagyban segítő megoldásokon kívül, Uzsai nemcsak a minták egyfajta sajátos logikai rendet követő bemutatásával törekszik az oklevélszerkesztés mesterségébe bevezetni, hanem azzal is, hogy ott, ahol szükséges és hasznos, magyarázatokkal és praktikus tanácsokkal szolgál, amit mindig a „*juxta quam partem est sciendum*”, máskor „*juxta quam partem est notandum*”, vagyis „mely (részhez), egyszerűen: melyhez tudni kell”, illetve „meg kell jegyezni” szólam jelez, ahogyan az előbb közölt mintában is. Maguk az oklevélformulák, de különösképpen a hozzájuk fűzött magyarázatok számos adalékkal bővítik és egészítik ki a régi jog intézményeiről szerzett ismereteinket, mint például a baj, magyarán a perbeli (perdöntő) bajvívás esetében, amiről egyébiránt más forrásokból meglehetősen sok adat áll rendelkezésre, de annak különös fajáról, a „*duellum nundatorium*”-ról, a meztelen bajról, illetve a „*duellum personale*”-iiL, személyes bajra szóló kihívásról a legtöbbet és egyáltalán valamit Uzsai feljegyzései árulnak el: „[...] *nem szokásos baj, midőn valakit a király vagy a nagyurak vagy a fölötte*

¹⁶ FS. ARS NOT. 10., 11., 6-7.

hatalmat gyakorló ellen nagyobb és köztudomású hűtlenség miatt vádolnak, és ezért a baj meztelen, tudniillik egy szál ingben és egy szál karddal történik, amely baj tudniillik kétségkívül halálra szól, és ezért az ilyen baj nem szokott gyakorta megese, mivel látni és hallani kell őt meghalni",¹⁷ A szemtől-szembe történő kihívásról pedig a fenti magyarázatot követő formula tájékoztat: „Mi B. fia A. mester ilyen megye ispánja és szolgabírói emlékezetül adjuk, hogy midőn az ilyen már elmúlt ünnep után ilyen napon az előttünk perlekedő nemesek és mások minden ügyét és az keresők igazát egyformán és mérlegeléssel megtanácskoztuk és a jog rendjét szem előtt tartván megvizsgáltuk, végre minden más perlekedő előtt ilyen D. fia C. fellépvén előttünk F. fia E. ellen oly mód nyilatkozott bíróságunk színe előtt, hogy miután a már elmúlt ilyen ünnepen már elhunyt fivéré, G.-t bizonyos követségekkel rokonához, ilyen I. fia H.-hoz küldte, a megjegyzett F. fia E. társaival ellenséges indulattal rabló módjára megsebesítvén megölte, és lovát kantárral és nyereggel és takarókkal és értékeivel elvette nem csekély sérelmére és veszteségére, amit hallván a mondott F. fia E. ellenkezőleg azt felelte, hogy minden előrebocsátottakban és az előrebocsátottak mindegyikében ártatlan, akkor mégis az előbb említett D. fia C. igazsága bizonyítására, a mondott előadása megerősítésére közönségesen 'cewiek'-nek [cöveknek] mondott faszöveget adott át háborgó lélekkel az előbb mondott F. fia E.-nek kérvén minket többieket arra válaszolandó, hogy a jog szigorának megfelelően ítélvén, rendeljük őket személyes bajra. És mivel egyik fél sem lett kényszerítve, sem rászoritva, hanem önként kötelezték és szánták el magukat, hogy ilyen bajt vívjanak, arra rendeltük ugyanezeket. Tehát erről megfontoltan tárgyalván bírótársainkkal közbeszólván (tudniillik közbeszóló ítélettel) olyképpen megengedélyeztük, hogy az előbb mondott D. fia C. és F. fia E. a mindjárt eljövő ilyen ünnep után ilyen napon D. fia C. előbb említett keresete okán, tudniillik, hogy az említett E. fia F. a mondott G.-t a fent írt napon és helyen megölte, sőt dolgaiban is megrabolta, vagy ellenkezőleg afelől, hogy a mondott F. fia E. ebben az ügyben ártatlan és mocsoktalan, gyalogos bajt tartozzanak vívni előttünk a küzdőtéren az ehhez szükséges eszközökkel saját személyükben. Adatott stb. ".¹⁸

Egyes megjegyzéseiben, magyarázataiban a tudós egyházfi olykor vitatott, illetve aggályos kérdéseket próbál tisztázni elcsepegtetve néhány bölcsességet is, például amikor arról elmélkedett, hogy a nő érvényesítheti-e férje vagyonán a házassággal, pontosabban a házasság elhálásával létesült törvényes hitbérigényét, ha a házasság gyermektelenül szűnik meg, illetve rendelkezhet-e hitbére felől: „[...] olyan asszony, aki tagjaiban fukar és nem tudja megadni az ágy tartozását, vajon bírhatja-e férje vagyonából hitbérét avagy nem? Amire a filozófussal azt kell felelni: hiányozván az ok, hiányzik a hatás is, mert tudniillik a házasság, ahogy egyetlen teremtőnk a világ kezdetétől elrendelte a nemzedékeknek, gyermek nemzedékek sokasítására van, és a fukar asszony az ágy tartozása megadásának elmulasztása miatt ilyen végre nem juthat, evégett először hitbérét a fent mondott férje

¹⁷ FS. ARS NOT. 12., 8.

¹⁸ FS. ARS NOT. 13., 8-9.

vagyonából meg lehet tőle tagadni, és nem is veheti át sehogyan sem, sőt inkább az ilyen fogyatékoság miatt az asszonyt, bizonyítás előzvéen meg, eltaszithatja a férje, ellenkezőleg olyannyira a férjről is fel kell tenni, ugyanis azt mondja a filozófus: aki helyesen magyaráz, ellenfelét bélyegzi meg. Másodszor fel kell tenni, ha asszonyok, nem lévén fiaik vagy leányaik, férjek birtokából e formán bírhatnak-e, amire azt kell felelni, hogy nemes és falusi-városi asszonyok közt annak a városnak vagy falunak a szokásjoga szerint, amelyben laknak megkaphatják a mondott részüket az előbb mondott férjeik birtokaiból és javaiból, ugyanis a jó szokás vagy a jogsértés mintegy joggá változik. Harmadszor tudni kell, hogy városokban, mezővárosokban és falvakban az ágy dísze okán az elhalt férjeik birtokaiból és javaiból ugyanezek a feleségek, úgy ahogy ugyanezek a férjek, miután feleségeik meghaltak, feleségeik részeiből és vagyonából részeket szerezhetnek, és mivel hasonlókról hasonló a megítélés, ezért ha a fent érintett részeit az egyháznak hagyják végrendelettel, amiből is a jelen vita fakad, ha igazolják tanúk bizonyítása révén, hogy alkalmasak az ágy tartozásának megadására, kétségkívül férjük birtokaiból és javaiból részeket bírnak és ugyanezeket akárkinek akarják, örökül hagyhatják¹⁹, következésképpen a dos, vagyis a hitbér akkor sem járt a nőnek, ha a házasság megkötésekor tudta, hogy gyermeknemzésre képtelen.²⁰

Ami pedig a hasznos tanácsokat illeti, Uzsai mester mielőtt rátért volna az ügyvédlevelek formuláinak bemutatására, a következőképpen intette tanítványait: „[...] tudni kell, hogy az okos jegyző és az éles elméjű diák eme már leírt formulák tekintetében, ha ezeket ahogyan a prologusban mondtam, szakadatlan lapozgatja és a leveleket szorgalommal forgatván sokszor átolvassa, kétségkívül elméjét felkészíti a hiteleshelyeken, városokban és az ispánok és szolgabírók előtt felmerülő minden más formulához, de mivel ismeretes, hogy minden tudás és kiváltképpen a retorikai az elmélkedésben és a gyakorlásban rejlik, ezért minden jegyző és minden diák főként két dologtól és hibától, tudniillik az iszákosságtól és a bujaságtól tartózkodjék azért, mert az iszákosok lerészegednek, és semmiképpen sem tudnak gondolkodni, a buják pedig eltunyulnak, és mivel a számos alkalom a bujálkodásban semmivé szokott silányítani, a tudományt gyakorolni pedig nem képesek [...]”, aztán az ügyvédlevelek kapcsán így folytatja: „[...] az ügyvédlevelek közül valamelyek egyszerűek, valamelyek összetettek. Egyszerűek azok, amelyek névszókból és névmásokból és igékből, illetve egyeztetések révén vannak csak megszerkesztve, bizonyosak pedig mind a nyolc elemből kiváltképp a tulajdonképpeni határozószókból és határozói igenevekből van létrehozva [...]”.²¹ A szóban forgó nyolc elem pedig az oratio, az ékesszólás nyolc elemét jelenti, amelyek a Klimó Könyvtár egyik nagybecsű darabja, Priscianus tankönyve szerint, *nomen* (névszó), *verbum* (ige), *participium* (melléknévi igenév), *pronomen* (névmás), *adverbium* (határozószó), *praepositio* (előljáró), *coniunctio* (kötőszó) és

¹⁹ FS. ARS NOT. 179., 117.

²⁰ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest-Pécs, 1999. 144.

²¹ FS. ARS NOT. 201. és 202., 134.

constructio (egyeztetés).²² De ezek a citátumok más fontosat is elárulnak. Egyrészt azt, hogy a formuláskönyvnek volt egy bevezető része, amelyben vélhetően a formulagyűjtemény megszerkesztésének céljáról is beszélt a szerző, és bizonyos elméleti kérdéseket is érintett. Másrészt azon kívül, hogy már maga a szerkesztés és az írásmód is rendkívül felkészült mesterre vallanak, a nyolc retorikai elem említése minden kétséget kizáróvá teszi, hogy grammatikában, szónoklattudományban és jogban járatos, tudós ember örökítette meg az iratmintákat, akiről Bónis György azt is megállapította, hogy 1340 után a bolognai ultramontánok rektorságát viselte néhány esztendeig.²³ Végezetül, még mindig a hasznos tanácsoknál és az ügyvédleveleknél időzve, egy további megjegyzésben arra is felhívja Uzsai a figyelmet, hogy milyen veszéllyel járhat, ha a nótárius vét a levélszerkesztésben: „[...] *ha az ügyvédlevélben valami hibát ejt, a vétkes nemcsak az ügyet buktatja meg, hanem bírságban marasztalják, és történetesen személyében is veszély fenyegeti. Ha pedig más levelekben van hiba, kivéve a nyílt kiváltságleveleket, akkor a vétkes csekély vagy semmilyen büntetés alá sem esik. A mondott kiváltságlevelekben és nyíltlevelekben pedig nem lehet beretválás vagy törlés és egyáltalán nem várak, falvak és mezővárosok tulajdonneveinél, mivel az ilyen részekben szerfelett ártalmas [...]*”,²⁴ Hozzátevé, hogy az ügyvédlevél hibája felperes esetében arra adott lehetőséget alperesnek, hogy kifogással éljen, ami a per időleges lezállásához vezetett, és ez azt jelentette, hogy az eljárás csak akkor folytatódhatott, ha a felperes a hibát kiküszöbölte. Ezzel szemben sokkal rosszabb helyzetbe kerülhetett a megperelt fél, mert ha az ő képviselője járt el tökéletlen ügyvédlevéllel, semmilyen nyilatkozata sem volt érvényes, és ez legvégső esetben, amikor az utolsó idézésre történt megjelenéskor derült fény a hibára, valóban oda vezethetett, hogy az alperest a bíróság elmarasztalta.²⁵

A „*Formuláé solennes*” további két egykorú formuláskönyve közül a kisebbik zömmel I. Mátyás uralkodásának idején lejegyzett anyag, amihez egy egykorú másik darabot is hozzákötöttek, amelyik II. Lajos uralkodása idejéből való feljegyzést is tartalmaz. A Kovachich által „*Formularium styli cancellariae et curiae Mathiae I. Corvini regis Hungáriáé*” címmel közölt könyv mintegy kétszáz formulát örökít meg. Szerzője vagy szerzői azonosíthatatlan scriptor, illetve scriptorok.²⁶ A másik, a nagyobb és jelentősebb, közel félezer formulát tartalmazó 1476 és 1493 közti időszakban íródott mintagyűjtemény szerzőségét Kovachich Márton Nyirkállói Tamásnak tulajdonította, és ennek megfelelően „*Thomae de Nyirkállói stylus cancellariae Mathiae I. regis Hung[ariae]*” címmel tette közzé, de bizonyíthatóan nem Nyirkállói Tamás, hanem Magyi János közjegyző volt a mű írója,

²² Priscianus Grammatici Caesariensis libri omnes: De octo partibus orationis XVI. deque constructione earundem II. Coloniae, 1528. 19-20.

²³ Bónis 1972. 31.

²⁴ FS. ARS NOT. 201., 135.

²⁵ Béli 1999.271.

²⁶ Bónis 1972. 144-145.

legalábbis a 28 füzetből álló kódex ama 26 darabjának, amelyek 1476-1490(-1491) között keletkeztek.²⁷ A füzeteket Fitz József vette alapos vizsgálat alá, és a vízjegyek, valamint az írásmód és a bejegyzések segítségével állította sorba, ugyanis ezeket a különálló darabokat a Fitz által XXVIII. számmal jelölt füzet megírása helyén kötötték kötetbe a sorrendet figyelmen kívül hagyva.²⁸

Ez a két formulagyűjtemény különös száakkal kötődik a Klímo Könyvtárhoz, ugyanis Kovachich Márton munkája bevezetőjében tudatja, hogy a két kézirat a pécsi könyvtárból került hozzá Budára: . . . *Stylum Cancellariae Mathiae Regis, et Formulas Thomae de Nyírkálló, utrumque Codicem in Autographo e Bibliotheca Quinque Ecclesiensi Budám mihi submissum profiteor...*" (Mátyás király kancelláriájának stílusát és Nyírkállói Tamás formuláit is megismertem, amikor eme két kódexet kéziratban a pécsi egyház könyvtárából Budára küldték nekem)²⁹. De az is kiderül az ismeretlen szerzőjű kézirat kapcsán, hogy a Klímo-gyűjtemény nem különült el hermetikusan a káptalani könyvvállománytól, mivel „*ex Codice M[anu]S[cripti] Bibliothecae publicae Episcopi et Capituli Quinque Ecclesiensis desumptus, quem Comes Paulus Lad[islaus] Praesul inde Budám transmissum benevole mecum communicavit*" (a pécsi püspöki nyilvános és káptalani könyvtár kéziratok kódexéből lett kiemelve - tudniillik az említett két formuláskönyv - , amit onnan Budára küldve gróf Esterházy Pál László püspök volt szíves jóakarattal közölni velem).³⁰ A két könyvet, melyet Klímo püspök vásárolt meg egykor a könyvtár számára, Kovachich Márton valamikor visszaküldte Pécsre, és 1833-ban a Szepessy Ignác püspök által elrendelt újabb katalogizáláskor új helyrajzi számot is kapott, ettől kezdve azonban homály fedte a sorsukat.³¹ A kódexek rejtélyes körülmények között eltűntek a könyvtárból. 1912-ben kerültek elő újból Pécssett, a Ferenciek utcájában egy ház padlásán, Horváth Antal ügyvéd hagyatékában. Majd miután kiderült, hogy a két mű a Klímo Könyvtár tulajdona, Zichy Gyula püspök igényét érvényesítendő, pert indított az örökösök ellen. A pécsi királyi törvényszék 1915-ben hozott ítéletével végül visszakerültek a kódexek a könyvtárba.³² A becses darabokat ma a püspökség kincstárában őrzik, a per iratait pedig a törvényszék átadta a könyvtárnak és azok ma is a kéziratárban vannak.

Kovachich „*Formuláé solennes*”-e mindmáig az egyetlen publikációja az említett formuláskönyveknek. Jóllehet a Pécssett őrzött régiségek kalandos sorsa, és részint ezzel összefüggésben a Kovachich által Nyírkállói Tamásnak tulajdonított iratminta-gyűjtemény

²⁷ Asztalos Miklós: Megkerült az úgynevezett Nyírkállói-kódex. = Századok 1929. 104-112. Bónis 1972. 153-154., Fitz József: A Nyírkállói-kódex genetikai leírása. = Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából (7.) 1932. 12-17., Jakubovich Emil: Az Agmánd nemzetség teljesebb neve és egy ismeretlen ága. = Turul 1914. 45., R. Kiss István: Maghi János közjegyző írta a Nyírkállói Tamásnak tulajdonított formulás könyvet. = Századok 1928. 946-950.

²⁸ Fitz 1932. 17-28.

²⁹ FS. Praefatio XXIII-XXIV.

³⁰ FS. Codices manuscripti V.

³¹ Fitz 1932.28.

³² Supka Géza: Két új kódex titka. Nyírkállói Tamás formulárja. = Világ 1913. aug. 17. sz.; A két kódex regénye (tudósítás). = Világ 1913. aug. 20. sz.

szerzőségének tisztázása, illetve Magyi szerzőségének igazolása okán többször a figyelem középpontjába kerültek ezek a tudományos szempontból rendkívül értékes munkák, csupán csak az *Ars notaria-bm* szereplő, I. Károly nevéhez íuzódó dekrétumnak létezik egy új, kritikai kiadása.³³ Magyar fordításban eddig még egyetlen közlés sem látott napvilágot, nem számítva néhány egészen rövidke citátumot.

A Klimo Könyvtárban szinte minden fontos XVIII-XIX. századi, a régi hazai magán-, per- és büntetőjogot érintő tankönyv fellelhető. Az első említést érdemlő és igazán nagy hatású munka ezek közül Huszty István egri jogtanár 1745-ben kiadott három könyvből álló „*Jurisprudentia practica*”-ja.³⁴

Huszty első könyve a Tripartitum prologusát idézően alapvetésként olyan fogalmakat törekszik tisztázni, mint az igazság, a jog általában és annak különös megjelenési formái, nemei a *jus naturale*, a *jus positivum*, a *jus divinum* stb., majd Werbőczyre és Kithonichra támaszkodva a jogforrások, a törvény, pontosabban a *lex civilis Hungáriáé*, az országnak az egyezsre jutott nép (nemzet) és a törvényesen megerősített király megegyezéséből született köztörvénye³⁵, azután a szokásjog, a kiváltság, és a parancsok ismerveit foglalja össze. Ezt követően pedig a saját és idegen jog elhatárolását kísérli meg, illetve az atyai és az úri hatalom lényegét próbálja összegezni mintegy bevezetve ezzel a személyi jog intézményeinek tárgyalását. Huszty megoldása a folytatásra tekintettel sajátos, mivel a jogképeség és a cselekvőképesség ismerveinek, ezzel együtt a családi, rokon és sógorsági kötelékek tisztázásával a perjogi fogalmak meghatározásába kezd, majd pedig a rendes peres eljárást követi nyomon. Jóllehet ez a mai jogász számára szokatlan, de mégsem alap nélküli, minthogy a jogalanyiség és az ahhoz tapadó más elemek önmagukban még nem jelentenek semmiféle jogot, hanem olyan minőséget, ami minden jog és joggyakorlás illetve kötelezettség és kötelezettségvállalás előfeltételéül szolgálnak. Mert minden jogviszony, magától értetődően a processualis is, alanyt, személyt feltételez, létrejötté pedig jogi értelemben vett magatartástanúsítást követel, ami nyilatkozattételi, illetve beszámítási képesség hiányában nem következhet be.

Huszty művének második darabja 88 tituluban a régi magyar magánjog anyagát foglalja össze ugyancsak sajátos szerkezetben, ugyanis az egyes intézményeket sajátos eszmetársítással mutatja be. A dolgok felosztásától és a dolgok tulajdonának civil, illetve magyar jog szerinti megszerzésétől indulva a szerződésből fakadó kötelmekre, a szerződés akarathányból következő érvénytelenségére, vagyis a semmisségi okokra tér át, és eme általános szerződésjogi ismeretek után az egyes szerződések ismerveit írja le, majd az utolsóként tárgyal adásvétel, tehát egy tulajdon átruházásra irányuló szerződés okán a királyi adományozást mutatja be. A királyi adományozás pedig nem más, mint a

³³ Lásd 11. és 12. jegyzet

³⁴ Stephanus Huszty: *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Budae, 1745.

³⁵ „*Lex civilis Hungáriáé, est publica Regni constitutio ex unanimitate Populi constituentis, quam legitimi Principis consensu facta...*” (Huszty: *Lib. I. Tit. III. (3.) 30.*)

tulajdonszerzés egyik különös módja. Ezután a gyámság és gondnokság ismérvei következnek, majd a hűtlenül viselt gyámság ad okot arra Husztynak, hogy az infamiát érintse, és ez hozza magával, hogy a *culpa-1*, a vétkesség és a vétkesség különböző megnyilvánulási formáit is tisztázza. A záró részt pedig az öröklési jog, a női vagyoni jogok, a károkozás, a zálogjog, a magán deliktumok és egyéb magánjogi intézmények ismérvei adják.

A *Jurisprudentia practica* 37 címet tartalmazó harmadik része a büntetettekkel, illetve a büntettek elkövetőivel szemben folytatandó eljárással foglalkozik. Huszty a *delictum publicum* meghatározása után először a büntető joghatóságról és a hivatalból induló eljárás egyes mozzanatairól, a tanúvallatásról és a tortúra alkalmazásáról, elrendeléséről, szabályairól beszél részletesebben, majd ezt követően tér át az egyes bűncselekmények ismérveire.

A mű III. könyve különös figyelmet érdemel, mert néhány jelentéktelen íráson kívül ez az első olyan magyar büntetőjogi tankönyv, amely alapvető ismereteket kíván nyújtani a jogot tanulóknak, akik egyébként a joggyakorlatban szerzett tapasztalataikon kívül másra nem támaszkodhattak, mint a törvényekben elszórtan felbukkanó rendelkezésekre, valamint a Hármaskönyv I. rész 14., 15., illetve néhány más fejezetére.

Huszty módszere: alapvető elhatárolások, fogalom-meghatározás, a fogalmi elemek kibontása, magyarázatok, érdemi jellegű elhatárolások, példák, amit nagyon jól illusztrálnak az emberölés kapcsán tett fejtegetései: „... általában más az eltökélt és más a véletlen emberölés. Ismét más a szándékos tilalmas, más az engedett, részint más a vétkes véletlen vagy a vétlen. Ugyanis (az emberölések) többfelére oszlanak, szükségszerűre, szándékosra, vétkesre és véletlenre ...”, majd úgy összegzi, hogy „... az emberölés általában eltökéltra és véletlenre oszlik”, azután a *homicidium voluntarium-ot*, az eltökélt, vagyis a szándékos emberölést határozza meg, mégis úgy, hogy annak tekinti az ún. engedettet is, következésképpen a szándékosság nála egy egészen tág fogalmat takar, hiszen modern - és helyes - felfogás szerint a szándékosság bűncselekményekkel kapcsolatba hozva, pontosabban bűncselekmények megvalósítására vonatkoztatva az elkövető bűnösségének mértékére, a bűnösség legsúlyosabb megnyilvánulására utal, márpedig, ha nincs jogellenes magatartás, tehát, ha valami engedett, akkor a szándékos magatartás tanúsítása nem vezet bűncselekményhez.

Ezután a következő lépés a *homicidium voluntarium* általános értelemben vett meghatározása: „Eltökélt emberölés általában az, midőn valaki az ölés szándékával engedetten vagy tilalmason öl meg valakit, a lényeg, mivel a szándék és az akarat különbözteti meg a bűncselekményeket, amik ha hiányoznak, nem szándékos, hanem véletlen, ami szándék és akarat ellenére, véletlenségből következett be”⁶ Ebből kiindulva pedig a *homicidium licitum* vagy *necessarium*, tehát az engedett vagy szükségszerű emberölés Huszty szerint az, „ami vagy közakarattól, mindenestre a magisztrátus által halálra kárhoztatott bűnösöknek, vagy igazságos háborúban az ellenség elpusztítása, avagy személyes

szükségből, hogyha másként nincs mód [végtagjaid vagy dolgaid, vagy közeli felebarátod valamelyikét megvédelmezni a jogtalan támadóval szemben, csak ha megöled]?¹ Ezzel szemben *homicidium voluntarium illicitum*, a tilalmas eltökélt, vagyis szándékos emberölést úgy definiálja, hogy az nem más, mint amikor „... valaki mást az ölés gonosz szándékával öl meg, vagy szándékosan ver vagy sebez meg úgy, hogy abból azután szükségszerűen halál következik ...”³⁸, és később arra is kitér, hogy mindig meg kell vizsgálni az elkövető szándékát, majd innen a deliktumok lényegi elemeinek kifejtéséhez jut megállapítván, hogy „... három jön tekintetbe: a szándék, a tett és a bűncselekmény. A szándék, hogy valaki tervezi, hogy vétkezik, mivel bűncselekményt akarat nélkül nem lehet elkövetni, ugyanis valamely gonosztett gonoszsága az akarat által jelenik meg, mivel a vétekfő oka az akaratban rejlik, ami minden emberi cselekedetet ural. A tett, hogy a bűncselekmény bekövetkezzék, vagyis hogy a gonosz szándék hatása beálljon, ugyanis rendszerint senki sem szenvedhet büntetéseket világi ítélőszék előtt gondolataiért. A bűncselekmény, hogy törvény által büntethető legyen”⁹

Husztly bűncselekményfogalma, merthogy arról van szó, kétség kívül hordozza azokat az elemeket, amiket a modern jog is fogalmi elemekként értékkel, csak még a lényegi összefüggések pontos és valóban érdemi meghatározása hiányzik. Hozzáátve azt is, hogy egyelőre itt csak az a célja a definícióval, hogy kellő alapokra helyezze az emberölés megvalósításának szándékáról bővebben kifejteni kívánt mondanóját, melynek lényege a következő: *homicidium dolosum*, szándékos emberölés az „... amit kétféleképpen vittek véghez, először, az ölés eltökélt és gonosz szándékával, másodsor, a sebzés vagy a sértés szándékával úgy, hogy abból közvetlenül halál következett...”, azzal kiegészítve, hogy „... ha valaki szándékosan ver meg vagy sebez meg (mást) úgy, hogy abból közvetlenül halál következik, hasonlóképpen, ... ha olyan eszközzel, ami általában halált szokott okozni, ezért ...ha valaki nem akar ölni, mást megsebez olyan eszközzel vagy módon, amiből általában nem következik halál, mégis a halál bekövetkezik, mint amikor az egyik a másikat pofonütéssel öli meg vagy pálcával, az nem szándékos emberölés, hanem inkább véletlenül vétkes, mivel nincsen eszköz vagy mód, amiből a bűncselekmény elkövetője valószínűleg tudta vagy tudhatta, vagy tudnia kellett volna, hogy az emberölés bekövetkezik”⁴⁰, és ez már egy kiérlelt és rendkívül figyelemreméltó, illetve helytálló fejtegetés, merthogy Husztly olyan lényeges mozzanatokat emel ki és vesz figyelembe, amiből valóban következtetni lehet az elkövető szándékára, következésképpen az elkövető bűnösségére is.

A következőkben Husztly az ún. *homicidium casuale culposum*, a véletlen vétkes, tulajdonképpen a gondatlan emberölést írja körül: „... véletlen vétkes, midőn az emberölőnek nincsen

³⁶ Husztly 1745. Lib. III. Tit. XII. (3), (4) 56.

³⁷ Husztly 1745. Lib. III. Tit. XII. (5) 56.

³⁸ Husztly 1745. Lib. III. Tit. XII. (6) 57.

³⁹ Husztly 1745. Lib. III. Tit. XII. (9) 58.

ölési vagy sebzési, verési szándéka, mégis szándékot felülmúlván vagy közbejőve mást megöl, mint hogyha valaki tilalmas dologgal nem szándékosan foglalkozván vagy engedett dologban nem tanúsítván a kellő gondatlanságot, mégpedig nem közvetlenül és nem szükségszerűen, hanem csak a bekövetkezés következménye által, szándék nélkül, mégis vétkeesen halált okoz", és példákkal próbálja világossá tenni, hogy milyen magatartás-tanúsítással valósul meg véletlen vétke, azaz gondatlan emberölés: „... ha valaki követ hajtván tiltott helyre, általában ház udvarába, város utcájára vagy országútra, járókelőt öl meg, mivel előre láthatta és kellett volna látnia, hogy ott emberek járnak, vagy ha kőműves a magasból kiáltozás nélkül, nehogy valaki akkor járkáljon, téglát hajtván járókelőt öl meg, vagy ha nem jól szerkesztett építőmű ember fejére dől, és azt megöli, vagy ha valaki lovon vágatván, tudván a ló fogyatékoságát, hogy megzabolázhatatlan, járókelőnek nekimentén, azt a földre lökve megöli, vagy ha valaki feldönt és földre lök, kardja lévén, azzal az elesőt megöli, vagy ha valaki városban a szomszéd házak között madarat akarván lelőni, embert öl, és ehhez hasonló esetekben mondják az emberölést vétkezőnek ...”.⁴¹ Végül ezek után *homicidium casuale non culposum*, a véletlen vétkes emberölést határolja és határozza meg Huszty: „... hogyha véletlenül, váratlanul, teljesen szándékátlanul, és minden vétek nélkül valósul meg, és ezért az emberölés célzata, meggondolásának szándéka nélküli tevékenységből és engedett cselekvésből, ami önmagában vétkezésre nem irányul ...”, példákkal illusztrálva: „favágó azzal az előzetes felszólítással, hogy az elhaladók vigyázzanak, a fáról ág zuhanván le, embert öl, vagy ha kőműves kikiáltván, hogy vigyázzanak, téglát hajtván valakit megöl, vagy ha a vadász távoli erdőben, ahol semmiféle országút nincsen, vadra vadászik, és olyan embert öl, akiről nem tudja, hogy ott lappang, áthalad, megöli, vagy ha borbély a szokásos és megfelelő helyen szakállat beretvál és hirtelen véletlenségből meglökik a borbély kezét, ami megesik, vagy a borbélyt megböki, és ezért hirtelen megmozdított és megzavart kézzel elvágja annak a torkát, akit beretvált, és ehhez hasonló, midőn nemcsak szándék, de nagyobb és kisebb vétkeesség is hiányzik, ugyanis a legenyhébb vétkeességet, mint más esetekben, így a bűncselekményeknél is, véletlenséggel (szerencsétlenséggel) tartom egyenlőnek ”⁴²

Huszty István a honi, a Werbőczy és a Kithonich művei alapján formálódó szokásjog és a magyar törvények hiányában civil jogi, kánonjogi ismereteit felhasználva és jeles írók műveire is támaszkodva építette fel fogalomrendszerét, készítette el az első átfogó, valóban igényes jogtudományi munkát, bár az idegen szerzőkre és forrásokra meglehetősen ritkán találni kifejezett hivatkozásokat könyve első kiadásában. A mű további hét kiadást ért meg. Utoljára 1795-ben nyomtatták ki újra. Huszty Istváné volt a legtöbbet publikált jogi tankönyv a XVIII. században.

⁴⁰ Huszty 1745. Lib. III. Tit. XII. (22) és (27) 60-62.

⁴¹ Huszty 1745. Lib. III. Tit. XIII. (3) és (4) 67-68.

⁴² Huszty 1745. Lib. III. Tit. XIII. (10) és (11) 71.

A XVIII. század ugyancsak jelentős és egyben a legrészletesebb büntetőjogi tankönyve a Gömör megyei táblabíró, Bodó Mátyás 1751-ben közreadott „*Jurisprudentia criminalis*”-a.⁴³

Bodó a büntetőjogi intézményeket két fő részben folyamatos számozással 104 *articulus*-ra tagoltan tárgyalja, melyek közül a 45. további 24 *sectio*-ra oszlik. A „*De jure et processus criminali, processu criminalis, publicis delictis et malefactoribus, in genere, modoque contra eos procedendi*” (A büntetőjogról és büntetőeljárásról, a közbűncselekményekről és a gonosztevékről általában és a velük szembeni eljárás módjáról) címet viselő első rész praktikus szempontokra tekintettel az eljárásról és a büntető joghatóság, majd ennek alapján a közbűncselekmények avagy büntettek fogalmát határozza meg, majd pedig a bűnelkövetőket érintő és a velük szemben folyó eljárás alapvető ismérveit összegzi. Ezután kerül sor az eljárás elemeinek részletes tárgyalására, melynek során nagy részletességgel veszi sorra Bodó a tortúra elrendelésének feltételeit, a követendő szabályokat, valamint a vallatás rendjét. Az első rész legjelentősebb, a korabeli joggyakorlatra is nagy hatást kifejtő eleme a 45. cikkely, amelyben a büntetés alól mentesítő, modern kifejezéssel a büntethetőséget kizáró, illetve a büntetés enyhítésére okot adó körülményekről értekezik, kitérve a pszichikai és testi állapotból adódó sajátosságokra, a testi állapot által kiváltott pszichikai hatások következményeire, amik a beszámítási képesség hiányát vagy korlátozott voltát jelentik, vagy ahhoz vezetnek, úgymint a gyermek és idős kor, kóros elmeállapot, részegség, harag, aztán a továbbiakban a jogellenes magatartás tanúsításának kiváltó okaival is foglalkozik.⁴⁴

Bodó művének második részében az egyes büntettek ismérveit tárgyalja praktikusan processuális elemekkel vegyítve úgy, hogy a fogalom-meghatározást, a fogalmi elemek tisztázását az alkalmazandó büntetés, büntetések megjelölését, azután minden esetben az adott bűncselekmény elkövetése kapcsán szóba jöhető enyhítő és súlyosító körülmények felsorolását követően kitér a terhelt vallatására is azzal, hogy felsorolja a vallatópontokat, sőt egyes esetekben, mint például a boszorkányságnál külön artikuluszban tárgyalja a bizonyítás szabályait, a vizsgálat egyes elemeit és a szükséges nyomozati-vizsgálati eljárás követendő rendjét.

Bodó szinte mindent igénybe vett könyvéhez. A magyar források és Huszty István tankönyvének felhasználásán túl - bár egyszer sem tesz említést a *Jurisprudentia practica*-ról vagy szerzőjéről, a szószerinti egyezések azonban kellőképp tanúskodnak - hivatkozza egyebek mellett Cicerót, Senecát, Tertullianust, Ovidiust, Juvenálist, az idősebb Catot, Ulpianust, Gatianust, Bartolust, Baldust, citálja Szent Ágoston *De civitate Dei*-jét, Hugó Grotius *De jure belli ac pacis*-it, Carpozovt, Justinianus kódexét, más császárok rescriptumait, a *Lex Aquilia*-t, a *Lex Cornelia*-t, a kánonjogot, a *Constitutio Criminalis Carolina*-t, a *Constitutio Criminalis Josephina*-t, vagyis a *Praxis Criminalis*-t. Hozzá kell azonban tenni, hogy Benedict Carpozov *Practica nova*-ja, amit több helyütt az eljárt

⁴³ Mathias Bodo: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*. Posonii, 1751.

bíróságok is figyelembe vettek, és Huszty is sokat merített ebből, Bodónak mintegy irodalomjegyzékül is szolgált, és nagy valószínűséggel ez alapján utalt az általa hivatkozottak egy részére. Egyébiránt Carpov monumentális művének egyik 1739-es lipcei kiadása ugyancsak megtalálható a Klimogyűjtemény állományában.⁴⁵

Bodó művének gerincét az újabb szokásjog, a *Praxis Criminalis* anyaga képezte, jóllehet kifejezetten ritkán emlékezett meg róla. A vizsgálat elrendelését, a gyanúsított letartóztatását és a kínvallatás elrendelését megkövetelő gyanújelek katalógusát Bodó a kódex rendelkezéseit követve állította össze, hasonlóképpen ennek alapján adta meg a vallatópontokat az egyes bűncselekmények gyanúsítottjainak vallatását érintve, és a kódex rendelkezése szolgáltak alapul a súlyosító és enyhítő körülmények meghatározásánál is. Például az istenkáromlás esetén a *Praxis Criminalis* négy enyhítő körülményt vett figyelembe. Ezeket Bodó kis változtatással illetve némi magyarázattal kiegészítve teljesen átvette, és egy ötödikkel egészítette ki. Ezek szerint enyhébb büntetéssel volt marasztalandó az elkövető: „*Si blasphemiae quamprimum poeniteat, eamque [betoldás: reus serio] retractet. Si verba blasphema pronuntiet peregrina lingua, quam non callet, nec sciat, quid verbe in se contineant. Ilii, qui nullo, aut modico iudicio pollent, solum juxta id, quod eorum aetas et iudicium requirit, puniantur. Ebrietas et ira, neminem quidem ad hoc delicto excusant [módosítás: neminem quidem ordinaria excusant], nihilominus tamen juxta rei qualitatem, aliquo modo [módosítás: aliquando] alleviant, [kiegészítés: ab ordinaria poena excusant, praesertim, si abrietas fuerit nimia, nec consveta, sed accidentalis et improvisa. Ira itidem, si fuerit vehemens et repentina, justaque ex causa concepta, et blasphemia in primo impetu irae fuerit commissa.]* (Ha a káromlást azonnal megbánja [komolyan] visszavonja [a vádlott]. Ha a káromló szavakat olyan idegen nyelven ejtette ki, amiben járatlan és nem tudja, hogy mit jelentenek a szavak. Azokat, akik semmilyen vagy kellő belátásra képtelenek, csak a szerint büntessék, ahogy ezeknek az életkora és belátása megköveteli. A részegség vagy a harag, azonban ez alól a bűncselekmény alól nem mentesítenek [azonban rendszerint nem mentesítenek], de mégis a dolog jellege szerint valamiképpen enyhítenek [valamikor enyhítenek és mentesítenek a rendes büntetés alól, részint akkor, ha a részegség igen nagy és nem szokásos, hanem eseti és véletlen volt. A harag nemkülönben, ha nagyon nagy és hirtelen volt, és jogos okból fakadt, és az istenkáromlást a harag első indultából követték el]), és az ötödik enyhítő körülmény: „*Impatentia etiam tunc excusat: dum quis, ex animo dolore et cruciatu corporis etc. Ad verba blasphema prorumpat*” (Az elviselhetetlenség is akkor mentesít, midőn valaki iszonyatos testi fájdalom és szenvedés okán üvölt káromló szavakat).⁴⁶

Bodó az idegen jog matériáját és a nagy jogtudósok műveit felhasználva óriási munkát végez, amikor a hiányzó büntetőjogi fogalmakat megkonstruálja. Nagy hangsúlyt próbál fektetni a

⁴⁴ Bodo 1751. XLV. 90-130.

⁴⁵ Carpov, Benedict: *Practica nova imperialis Saxonicae rerum criminalium*. Ed. Novissima. Lipsiae, 1739.

meghatározások szakszerűségére, érthetőségére, az egyes fogalmi elemek elhatárolására és azok magyarázatára, még ha nem is sikerül mindig a precíz fogalomalkotás, és a tett elhatárolások és meghatározások után a kitekintés és a további összehasonlítások elbizonytalanítják a korábbi megállapítások értelmét. Ezt a törekvését nagyon jól illusztrálja egyebek mellett a lopás ismérveinek leírása is.

A Justinianus kódexe alapján (Inst. Lib. IV. I.I., 6.) - de csak utal rá - Bodó akként határozza meg a lopást (*furtum*), hogy az nem más, mint „... idegen ingó dolog csalárd megragadása vagy elvitele a tulajdonos akarata vagy tudta ellenére haszonszerzés céljából”, majd a lopás első fogalmi elemeként megjelölt megragadást, elvételt magyarázza: „... az elvételnél vagy megragadásnak meg kell valósulni. Ugyanis a megragadás egyszerű aktuusa, ilyen megragadáson a civiljogban helyről való elmozdítást vagy elvitelt értenek, mint például a pusztá gondolata vagy kinyilatkozása a lopás véghezvitelének, nem tesz tolvajjá, hanem az idegen dolog elvitele az egyik helyről a másikra. És ebből következik, hogy csak testi és ingó dolgot lehet ellopni. Mivel a testetlenek nem érinthetők, és ingatlanokat egyik helyről a másikra lehetetlen átvinni.” Bodó a másik szükséges kellékként a csalárdságot említi: „... legyen meg valóban a más megkárosításának és kiforgatásának szándéka, ugyanis vétkeesség nélkül nincs lopás. Ha valaki tehát tréfából tesz valamit, az nem lopás. Ugyanis a vétkesnek a kártétele, a szándéka és akarata az, ami különböztet. Ezért a gonosz szándék mindig megkövetelt a büntetteknél”, majd a következő kellékre térve megállapítja, hogy a lopáshoz elengedhetetlen „... a haszon vagy nyereségszerzés célja. Ugyanis, aki idegen dolgot más okból vesz el, hogy azután visszaadja, nem számít lopási cselekménynek”. Meghatározásából következően a lopás megvalósításához szükséges az is, hogy az „... a tulajdonos akarata és tudta ellenére történjék. Mivel annak egyetértésével soha sem valósul meg [lopás], ugyanis jószándék esetén nincs törvénysértés”. Végül szükséges az is, hogy „... másnak a dolga legyen és ne saját. Mivel saját dolgon nem lehet lopást megvalósítani, mivel az, aki a saját dolgai tulajdonosa, tetszése szerint is rendelkezhet azokkal...” hozzátéve, hogy „... Szent Ágoston meghatározása szerint ...a lopás idegen dolog minden meg nem engedett birtokba vétele”.^{4,1} Bodó ezután - továbbra is Justinianusra támaszkodva és hivatkozással az ókorjeles íróira is - a „*fur*” és „*furtum*” szavak eredetét próbálja meg levezetni: „... egyesek ...a „*fur*”-ból származtatják, azaz a feketéből, mint sötétségből, mivel többnyire titkon és rejtve, a bűnelkövetésre alkalmas sötétségben szokott az megégni. Ezért Euripidész és Hesziódusz „*fures*”-nek azokat mondják, akik nappal alszanak, éjjel pedig csatangolnak és járnak-kelnek, mások ... a „*ferendum*”-ból vezetik le, onnan, hogy a régi rómaika a rabszolgákat is különbség nélkül „*fures*”-nekjelölték a „*furandum*”-ból, akiket a terhek hordásából, cipeléséből neveztek így, ... amiből az idők folyamán azt is „*fur*”-nak nevezték, aki a tulajdonos akarata ellenére vitt el valamit”. De Bodó

⁴⁶ PC. 59., Bodo 1751. L. 20. §, 146.

⁴⁷ Bodo 1751. LXXXII. 1. §, 277-278.

szerint - ugyancsak a justinianusi institutiókból magyarázva - levezethető a „furtum” a „fraus”-ból, a „csalárdságból” is, „... mivel magától értetődően nem valósul meg [lopás] csalárdság nélkül”.⁴⁸

Ezután, a római jog alapján a tettenért lopás (*furtum manifestum*) és a tetten nem ért vagy rejtett lopás (*furtum non manifestum seu obscurum*) között különböztet Bodó, majd abból kiindulva, hogy minden meg nem engedett idegen dologelvétele lopásnak tekinthető, tág értelemben a lopás körébe sorolja a szentségtörő lopást (*sacrilegium*), mindenféle elorzást (*plágium*), az erőszakos dologelvétele, a rablást (*rapina*), és ide veszi a felbujtást lopás megvalósítására és az orgazdaságot is. Ennek részint az is a magyarzata, hogy a kor bírósági gyakorlatában az említett magatartások megvalósítóit általában, tág értelemben tolvajnak tekintették, és rendszerint minden különbség nélkül a szűkebb értelmű orzó, rabló, stb. megjelölés mellett „fur”-nak is nevezték.

Bodó hatalmas munkája a felhasznált forrásokra és irodalomra, valamint a gyakorlatból merített tapasztalatokra tekintettel a korabeli magyar büntetőjogi témájú szakmunkák között egyedülálló teljesítménynek számít. A *Jurisprudentia criminalis* egy olyan, a gyakorlatban jól használható, praktikus megoldásokat is nyújtó tankönyv, ami a leglényegesebb büntetőjogi ismereteket gyűjti össze tudományos igényvel, és ezzel együtt bizonyos értelemben nem más mint a honi tételes jog és leginkább a *Praxis Criminalis* szokásjogának kiegészítése és kommentálja.

Huszty és Bodó művei nagy hatással voltak a későbbi joggyakorlatra, ugyanis ezeket nemcsak a képzésben használták, hanem a bíróságok is erre támaszkodtak. Ezzel együtt Huszty István *Jurisprudentia practica*-ja alapirodalommá vált számos későbbi tankönyvszerzők számára. Ezek közül a legnevesebb Kelemen Imre, aki híres és ugyancsak nagyformátumú művét, a háromkötetes magánjogi tankönyvét elsősorban Huszty művét követve és számos helyütt átvéve és kiegészítve írta meg.⁴⁹

⁴⁸ Bodo 1751. LXXXII. 2. §, 278.

⁴⁹ Emericus Kelemen: *Institutiones juris Hungarici privati, quas elucubratus est. Budae, 1818.*

The first genre of either manuscript or printed materials to be found in the Klimo Library and which are relevant for the law histórián (or for anyone interested in the history of law) comprises codes, collections of customary law, judicial formularies and collections of documents. Text books, volumes of the interpretation of the law form the other half of the Library's judicial works. These latter materials help in the to study of, and in research into, traditional Hungárián law, that is to say, the law from the earliest days until 1848. These works were referred to as the Customary Law itself, or even förméd the Customary Law of their particular era.

The oldest, and alsó the most precious, of the collections of legal sources preserved in the Klimo Library is the body of law edited by Miklós Telegdi, Bishop of Pécs, and Zakariás Mosóczi, Bishop of Nyitra (now: Nitra, Slovakia), which was published in Nagyszombat (now: Trnava, Slovakia). It is based on the manuscript collection of István Ilosvay, Provost of Eger and dates back to 1544. This edition of the collection of decrees by the two bishops was used by Márton Szentiványi when editing the first *Corpus Iuris Hungarici* in 1696-97. István Werbőczy's *Tripartitum*, János Kithonich's *Directio Methodica* are added as supplements to this latter edition, just as, amongst other appendices, Emperor Ferdinánd III's *Neue Peinliche Landgerichtsordnung* given to Lower-Austria in 1656, the 1687 Latin translation of Lipót Kollonich's (Archibishop of Esztergom) *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis*. The archibishop's work, after its author, was alsó known as *Praxis Criminalis Kollonicziana*, or, due to the *dicatio* to the Hungárián King József I (Holy Román Emperor Joseph I) was alsó known as *Constitutio Criminalis Josephina*. Since, in the reign of King Károly III (King, that is, of Hungary and Holy Román Emperor Charles VI) it was published together with the Acts of 1723, covering criminal substantive law, it is alsó known as *Praxis Criminalis Karolina*. This last mentioned edition is alsó available in the Klimo Library.

From the source publications in the library's possession the *Formuláé solennes styli in cancellaria...*, edited by Márton Kovachich is of great help to research into medieval Hungárián law. Kovachich's edition includes what is, to the best of our knowledge, Hungary's first judicial formulary compilation. This was recorded by János Uzsa around 1345-1351. Due to the fact that in Kovachich's time the author was unknown, Kovachich gave it the title: *Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungáriáé conscripta*. The *Formuláé solennes* includes two further judicial formulary works. The significant fact is that the originals of these two latter formularies belong to the Klimo Library. The title of the first is *Formularium styli cancellariae et curiae Mathias I. Corvini*. The author is unknown. Kovachich fathered the authorship of the second work on Tamás

Nyirkállói, and accordingly, entitled it: *Thomae de Nyirkálló stylus cancellariae I. regis Hungáriáé*. Later it turned out that the actual author was a public notary, János Magyi.

Of the textbooks preserved in the Klimo Library one of the most important and widely used in its own day is the work by István Huszty, professor of Eger, published in 1745 under the title *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus Hungaricum*. This book covers private law, rules of procedure and criminal law. The other important textbook of the 18th century is Mátyás Bodó's great work of 1751: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*. As one of the sources, amongst other titles from earlier or later European authors, Bodó used the third volume covering criminal law of the above-mentioned work by Huszty. István Huszty's three-volume work was considered a basic source by legal writers even at the beginning of the 19th century. Among others, Imre Kelemen used it as an authority for his great work: *Institutiones juris privati*.

Gesetz-, und Gewohnheitsrechtsammlungen, Formelbücher und Archive sind ein Teil des handgeschriebenen beziehungsweise gedruckten Materials in der Klimó-Bibliothek, die Rechtshistorikern und jedem der sich für Rechtsgeschichte interessiert, zu Verfügung stehen. Den anderen Teil bilden Lehrbücher und Gesetzbücher aus dem XVIII-XIX. Jahrhundert, die beim Kennenlernen und Erforschen des alten traditionellen - von den Anfängen bis 1848 - ungarischen Rechts eine grosse Hilfe leisten und in der damaligen Zeit oft das Gewohnheitsrecht formten.

Von den in der Klimó-Bibliothek aufbewahrten Rechtsquellensammlungen ist das älteste und zugleich wertvollste Stück die in Nagyszombat (heute: Trnava, Slovakia) herausgegebene Gesetzessammlung, die vom Fünfkirchner Bischof Miklós Telegdi und von Zakariás Mosóczi, Bischof von Nyitra (heute: Nitra, Slovakia), verfasst wurde. Die Grundlage dieser Gesetzessammlung ist eine Sammlung aus dem Jahre 1544, das Manuskript von István Ilosvay, Propst von Eger. Diese von den zwei Bischöfen herausgegebene Erlass-Sammlung hat Márton Szentiványi benutzt, um den ersten *Corpus Iuris Hungarici* im Jahre 1696/97 zusammenzustellen, dazu wurde als Ergänzung das *Triparatitum* von István Werbőczy und das *Directio Methodica* von János Kithonich beigefügt. Unter anderen Beiträgen ist auch die im Jahre 1656 von Ferdinand III. für Unterösterreich herausgegebene Neue Peinliche Landgerichtsordnung, die im Jahre 1687 ins Lateinische übersetzte Variante des Werkes mit dem Titel *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis* zu finden, die vom Erzbischof von Esztergom Lipót Kollonich angefertigt wurde. Das Werk wurde nach dem Erzbischof „*Praxis Criminalis Kollonicziana*“ beziehungsweise wegen des *Dicatio* nach dem ungarischen König Joseph I. als *Constitutio Criminalis Josephina* bezeichnet. Und weil dieses Werk auch zusammen mit dem materiellen Strafrecht betreffenden Gesetzesartikeln des Jahres 1723 unter der Herrschaft Kari III. erschienen ist, wurde es auch *Praxis Criminalis Karolina* genannt - ein Exemplar dieser Sonderausgabe ist auch in der Klimó-Bibliothek zu finden.

Von den Quellensammlungen der Klimó-Bibliothek ist die von Márton Kovachich verfasste und mit dem Titel „*Formuláé solonnes styli in cancellaria*“ publizierte Arbeit eine grosse Hilfe beim Studium des ungarischen Rechts des Mittelalters. In dieser Arbeit wurde die erste in Ungarn bekannte und von János Uzsaí irgendwann zwischen 1345 und 1351 dokumentierte Unterlagensammlung dokumentiert, die in der Wiener Nationalbibliothek bruchstückweise erhalten war. Weil der Autor der Arbeit damals noch nicht feststellbar war, hat Kovachich der Arbeit den Titel „*Anonymi ars notarialis formularia sub Ludovico I. rege Hungáriáé conscripta*“ gegeben. Im „*Formuláé solennes*“ sind noch zwei weitere Formelbücher zu finden, die die Besonderheit haben, dass auch ihre Originale zur Auflage der Klimó-Bibliothek gehören. Der Autor des einen, des *Formularium styli cancellariae et curiae Mathias I. Corvivi Hungáriáé* ist unbekannt.

Kovachich hielt Tamás Nyírkállói für den Autor des anderen und hatte das Werk dementsprechend „Thomae de Nyírkálló stylus cancellariae I. regis Hungáriáié" genannt, aber letztendlich stellte sich heraus, dass der Notar János Magyi der Autor war.

Von den altén Lehrbüchern, die in der Klimó-Bibliothek aufbewahrt werden, ist die in der damaligen Zeit in weiten Kreisen benutzte Arbeit *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus Hungaricum*", die von István Huszty, einem Rechtsgelehrten aus Eger, im Jahre 1745 veröffentlicht wurde eine der bedeutendsten. Sie befasst sich auch mit Privat-, Prozess- und Strafrecht. Das andere bedeutende Lehrbuch des XVIII. Jahrhunderts ist das im Jahre 1751 herausgegebene grosse Strafrechtswerk *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas in partes duas divisa*" von Mátyás Bodó, wozu er neben den Werken von zahlreichen altén und neueren europäischen Autoren auch das dritte Buch der benannten Arbeit von Huszty zum Strafrecht benutzte. Die aus drei Büchern bestehende Arbeit von Huszty leistete übrigens auch noch Anfang des XIX. Jahrhunderts als Grundwerk Rechtsschriftstellern dieser Epoche gute Dienste, wie unter anderem Imre Kelemen bei seiner grossartigen „*Institutiones juris privati*".

Móro Mária Anna - Priszter Szaniszló - Szabó László Gy.: „*Plantae Asiaticae rariores*”, a Pécsi Egyetem Klíma-gyűjteményének ékessége a mai magyar botanika tükrében - néhány megjegyzés
N. Wallich három kötetes művéhez (1830-1832)

A három kötetes könyvritkaság - botanikai szempontból - a Klíma-könyvtár egyik legnemesebb értéke. Minden növény növénytani jellemzését csodálatosan szép, pontos, színes rajzok kísérik, teljes tükörméretben.

A könyv pontos adatai:

Wallich, N. (1830, 1831, 1832): *Plantae Asiaticae rariores*; or, descriptions and figures of a select number of unpublished east Indián plants I., II., III.

Treuttel and Würtz, London, Paris, Strasburgh.

A Klíma-gyűjteményen kívül a *Plantae Asiaticae rariores* megtalálható a bajor állami könyvtárban Münchenben, a württembergi és a szász tartományi könyvtárban Stuttgartban, illetve Drezdában, a hallei, göttingeni, tübingeni, lipcsei, jénai egyetemi könyvtárban, a brit közös katalógus szerint a glasgowi és manchesteri egyetemi könyvtárban.

Ritkasága, szépsége mellett megismerése számunkra azért is tűnik vonzóknak, mert ez a mű a trópusi botanika térhódításának egyik úttörője. Magyar értékeléséről nincs tudomásunk. Egyáltalán miért van szükség erre? Egyszerű a válasz: Wallich érdeklődése és igényes feldolgozása példa a ma sokat hangsúlyozott biológiai "diverzitás", vagyis sokféleség jelentőségének felismerésére. S ebből mai magyar szemszögből is tanulni lehet. A jellemzett növényfajok (néha változatok, formák, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért: taxonok) többsége akkor — és többsége ma is - haszonnövény, legnagyobb részük azonban szépségük miatt dísznövény. Természetesen e trópusi taxonok zöme nálunk csak üvegházban, esetleg kedvező mikroklímájú helyeken termeszthető biztonságosan, de közülük számos botanikus kertben és élő gyűjteményben (díszkertben) is fellelhető.

Célunk nem lehetett a teljes, tudományos értékelés, hiszen ehhez szükség lett volna több ázsiai flóramű tanulmányozására, továbbá a londoni Kew Garden könyvtárára (pl. az Index Kewensis összehasonlító igényű tanulmányozására, melyet szerencsére már itthon is elvégezhet a specialista, igényesebb érdeklődő CD igénybevételével Vácraátóton, az MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetében vagy a Pécsi Tudományegyetem Növénytani Tanszékén, Borhidi Attila akadémikus CD-tárában). Úgy véltük azonban, hogy magyar szempontból erre jelenleg - sajátos célunkat és a területi korlátokat szem előtt tartva - nincs is szükség. Ezért szerepel a címben: "néhány megjegyzés". A taxonok felsorolása mellett röviden kitérünk a mai magyar mezőgazdasági, kertészeti és orvosi alkalmazásokra, vagyis kultúrbotanikai vonatkozásokra.

Ki volt Nathaniel Wallich?

tanult az egyetem 1787. január 28-án Koppenhágában született (eredeti neve Nathan Wolff), ott orvosi karán. Húsz évesen mint egészségügyi tiszt utazott Indiába, a Fredericknagor nevű dán kolóniára, amit érkezésük idejében vett át az angol Kelet-indiai Társaság. Ennek szolgálatába állt, és mivel elbűvölte a vegetáció gazdagsága, a flóra kutatásába kezdett. 1809-től a kalkuttai botanikus kertben is dolgozott William Roxburgh¹ mellett, az ő nyugalomba vonulása után 1815-ben kinevezték a kert igazgatójává. 1814-ben kezdeményezésére jött létre a kalkuttai Indián Museum. 1816-ból ismert első könyve: *Descriptions two new species of Sarcolobus*.

1819-ben közreműködésével hozták létre a szingapúri botanikus kertet Sir Stamford Raffles² rezidenciája mellett. 1820-ban jelent meg az ő és Roxburgh kutatásait összefoglaló *Flóra Indica* két kötete Seramporeban az anglikán misszió nyomdájában.

Angol szolgálatban állva sem feledkezett meg hazájáról. Bizonyítja, hogy 1821-ben Koppenhágában Rasmus Nyerup összeállította és kiadta az egyetemnek ajándékozott könyvei jegyzékét: *Catalogus librorum Sanscritanorum, quos Bibliothecae Universitatis Havniensis vei dedit, vei paravit Nathaniel Wallich*.

1824—1826 között jelent meg a nepáli növényeket bemutató *Tentamen florae Nepaliensis* - ez 50 táblát tartalmaz - folytatásaként 1825-ben pedig a Wallich és a Francis Buchanan Hamilton által leírt növényeket rendszerező tanulmány Dávid Don tollából *Prodromus florae Nepaliensis* címen. Ezt 1984-ben Dehra Dumban (India) újra kiadták.

1825-1827-ben Burmában tett felfedező utakat, egészsége meggyengült, visszatért Európába. 7683 növényből álló gyűjteményt hozott magával, (a duplum példányokból Európa fontosabb gyűjteményei is kaptak), ezek jegyzékét is kiadta két kötetben Londonban 1828-1829-ben: *A numerical list of dried specimens of plants in the East India Company's Museum*. Ezután főműve, a *Plantae Asiaticae rariores* kiadásán dolgozott.

A műből előfizetők megnyerésére mutaványként 1829-ben kiadott néhány oldalt³. A könyv elején felsorolt 185 előfizető közül az első, a brit Kelet-indiai Társaság 40 példányt vett meg. Angol főrendek, indiai hivatalnokok, európai egyetemek, könyvtárak, botanikus kertek, könyvkereskedők szerepelnek a névsorban. Magyarországi előfizető egy van: Alexander Prónay Báron, Pest. A Püspöki Könyvtár példányáról nem tudjuk, honnan került ide, valószínű, hogy valamelyik bécsi könyvkereskedőtől.

¹ Roxburgh, William angol orvos és természettudós, az indiai flóra kutatója az 1790-es években, a Kelet-indiai Társaság botanikus kertjének igazgatója. 1814-ben tért haza Angliába, ahol még abban az évben meghalt.

² Raffles, Stamford (1781-1826) a brit Kelet-indiai Társaság szolgálatában állt 14 éves korától, részt vett a hollandok elleni harcokban Jáván, Szumátrán, jelentős szerepe volt Szingapúr elfoglalásában és az ottani kereskedelmi kikötő megeremítésében. Szorgalmazta a szigetvilág tudományos megismerését, Jáva történetéről írott munkája halála után, 1830-ban jelent meg. Wallich-csal folytatott levelezését 1981-ben adták ki Londonban.

³ Proposals for publishing by subscription *Plantae Asiaticae rariores*, or descriptions and figures of a select numbers.

A 295 illusztráció négy rajzoló munkája, többségüket Gorachand és Vishnupersaud jegyzi, ők valószínűleg indiai művészek, néhányat Charles M. Curtis⁴ és John Lindley⁵. Valamennyit Maxim Gauci⁶ litografálta. 1830-1832-ben jelent meg évenként egy-egy kötet a londoni Taylor, a strassburgi és párizsi Treuttel és Würz kiadóházak közös kiadványaként.⁷

1832-ben Londonban jelent meg módszertani munkája: *Upon the preparation and management of plants during a voyage from India*. 1834-ben visszatért Bengáliába, majd Assamba, ahol a teakultúrát tanulmányozta. 1841-ben *Report by Nathaniel Wallich on the Royal Botanic Garden Calcutta 1840* címen készített ismertetőt a botanikus kertről. Egészségi állapota rohamosan romlott, 1847-ben elhagyta Indiát, véglegesen Londonban telepedett le, ahol hosszas betegeskedés után 1854. április 28-án halt meg.

Fia, George Charles (1815-1899) tengerbiológus volt, 1862-ben Londonban jelent meg könyve: *The Nord Atlantic Seabed* címen⁸.

Szakirodalmi forrásmunkák rövidítése

B = Brickell, Christopher (szerk.): *Disznővény Enciklopédia*. Budapest, 1993.

Pa = A Pallas Nagy Lexikona I-XVIII. Budapest, 1893-1900.

Pr = Priszter Szaniszló: *Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára*. Budapest, 1998.

U = Uphof, J. C. Th.: *Dictionary of Economic Plants*. Würzburg, 1968.

W-L = Wiersema, J. H. - León, B.: *World Economic Plants - a Standard Reference*. Boca Raton - London - New York - Washington, D. C., 1999.

Római szám: kötet száma (a Wallich által használt tudományos növénynev után zárójelben).

Mielőtt sorra vennénk a többé-kevésbé megismert növényeket, felsoroljuk a három kötetben szereplő, eddig nem azonosított 43 taxon esetleg ismert társnevét, rendszertani helyét, elterjedési adatát vagy faj számát (ha meg voltak adva):

⁴ Curtis, Charles M. (1796-1839) természettudományos munkák illusztrátora, a Linnean Society tagja. Thieme, Ulrich - Becker, Félix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1913. VIII., 213.

⁵ John Lindley (1789-1865), angol botanikus, 1829-1860 között a londoni egyetem professzora, jeles növénytaní és kertészeti művek szerzője.

⁶ Gauci, Maxim litográfus, könyvillusztrátor és portrénkészítő, 1810 és 1846 között tevékenykedett. Thieme, Ulrich - Becker, Félix: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig, 1913. XIII., 259.

⁷ *Plantae Asiaticae rariorae, or descriptions and figures of a select number of unpublished East Indian plants*. London - Paris-Strassburg, Taylor-Treuttel & Würtz. 55x39 cm. Vol. 1. 1830. 15, 801-C t.; Vol. 2. 1831. 86 C-ICC t.; Vol. 3. 1832. VIII, 116 CCI-CCXCV t.

⁸ *Biographie universelle ancienne et moderne*. Red. M.M. Michaud. Vol. 44. 281-282.

Aeginetia pedunculata (III): Orobanchaceae, Kelet-Ázsia, 3 faj
Aikinia brubonis, *A. elegans* (III)
Allantodia brunoniana (I): = Diplaziopsis b.
Aphanochilus flavus, *A. polystachyus* (I): Lamiaceae, az Elsholtzia genusz szekciója
Argostemma verticillatum (II): indiai Rubiaceae
Blackwellia nepalensis (II): = Homalium nepalense, Flacourtiaceae
Bolbophyllum cylindraceum (I): Orchidaceae, kb. 1200 trópusi epifiton
Boottia cordata (I): Potentilla genusz szekciója
Centranthera hispida f/J: Kelet-Ázsia, Scrophulariaceae
Cometes abyssinica, *C. surattensis* (I): Illecebraceae (= Caryophyllaceae)
Cyrtotropis carnea (I): = Apios Mnch.
Dischidia rafflesiana (II): Asclepiadaceae
Eriolaena candollii (I): tribusz a Sterculiaceae családban (syn.: Wallichia DC.)
Finlaysonia obovata (II): monotipikus Asclepiadaceae
Gardnera ovata, *G. wallichii* (III): Loganiaceae
Henslowia pubescens (III): = Crypteronia (Lythraceae)
Hiraea hirsuta (I): Malpighiaceae
Humboldtia brunonis (III): = Platystele orchideagenusz, Közép- és Dél-Amerika, 12 faj
Hymenopogon parasiticus (III): Rubiaceae
Jackia cruata (III): Rubiaceae, monotipikus
Kayea floribunda (III): Guttiferae (Hypericaceae)
Leicesteria farmosa (II): Caprifoliaceae, Himalája, 2 faj
Leucomeris spectabilis (II): Compositae, Brazília
Lysionotus termifolia (II): Gesneriaceae, Kelet-Ázsia, Himalája, 20 faj
Matonia pectinata (I): Zingiberaceae
Melhania hamiltoniana (I)
Otochilus fuscus (I): Orchidaceae, Himalája
Pholidota rubra (III): Orchidaceae, indomaláj
Phytocrene gigantea (III): Olacinaceae, Burma
Platystemma violoides (II): Gesneriaceae, monotipikus, Himalája
Prinos godajam (III): = Ilex g.
Rhaphistemma pulchellum (II): Asclepiadaceae, Kelet-Ázsia, 2 faj
Roylea elegans (I): Labiatae, monotipikus
Tetradenia lanuginosa (II): Labiatae, Dél-Afrika

Thomsonia nepalensis (I): Araceae, monotipikus

Trias oblonga (I): Orchidaceae, Délkelet-Ázsia

Wightia gigantea (I): Scrophulariaceae, 2 faj

Willoughbeia martabanica (III): = *W. edulis* Roxb., Apocynaceae, Közép-Amerika

Zanonia sarcophylla (II): = *Alsomitra* s., Cucurbitaceae

Részletesebben jellemzett taxonok:

Abelia triflora (I)- *Caprifoliaceae*

Abelia nemzetség: Borbás Vince íjja, hogy Clarké Abel (1780-1826) kínai utazó tiszteletére elnevezett fák, "a *Lonicera*-neműek felekezetében, 10 fajjal a Himalájában, Kínában, Japánban" (Pa). Valójában nem fák, hanem csejiek; 15 faja közül 1 mexikói.

Az *Abelia biflora* (Kína, Mongólia), *A. chinensis* (Kína) és az *A. x grandiflora* (*chinensis* x *uniflora*) ismertek, utóbbi csak dísznövényként természetve (W-L).

A leírt taxon endemikus.

Acacia modesta (II) - *Fabaceae* (*Mimosaceae*)

Borbás szerint az "ákácfa" vagy "mézgafa" nemzetségnek kb. 420 "forróvidéki faja van, leginkább Afrikában és Új-Hollandban honos". Példaként említi az *A. mollissimát*, amelyet kemény fája miatt bútorkészítésre használnak, de dísznövényként is természetnek. Ma a genusznak több mint 1000 fajtát ismerjük.

Újabb munkák (W-L) csak az *A. modesta* hasznát említik. E faj auktoraként Wall. van feltüntetve, ami arra enged következtetni, hogy Wallich nevezte el e nyugat-ázsiai és indiai fajt, amelyet a népgyógyászatban használnak. Az *A. mollis* dél-európai, de az *A. decurrens* egyik változata is var. *mollis*. Utóbbi taxont Ausztráliában természetlik, fája értékes energiahordozó, de festék- és tannintartalma is hasznossá teszi (W-L).

Acanthus volubilis (II) - *Acanthaceae*

Az *A. mollis* (itt szereplő nevei: medveköröm, medvetalpfü, medvetalpú tövis, akantuszvirág) kedvelt dísznövény, de vadon Fiume mellett előfordul az *A. longifolius* (Pa).

A kb. 30 mediterrán faj él elő vagy félcserje; szeldelt levelei tövisesek; tőkocsányos fiirtvirágzata van. Már az ókorban kedvelt (pl. korinthuszi oszlopfő). A Balkánon jól ismert pl. a puha levelű, előbb említett *A. mollis*, továbbá az *A. balcanicus* (incl. *A. hungaricus* Borb.). Néhol kerti dísz az *A. spinosus*; további fajok élnek a Földközi-tenger mentén és Afrikában.

A foként nyugat-ázsiai fajok közül ismertebb dísznövények az *A. mollis*, *A. spinosus* és *A. syriacus* (W-L).

Acer caudatum, *A. laevigatum*, *A. sterculiaceum* (II) - *Aceraceae*

Kb. 150 *Acer* faj ismert, többségük díszfa (nemesített fajtákkal is). Nálunk igen gyakori az *A. campestre*, az *A. negundo* és az *A. platanoides*.

Az *A. caudatum* érvényes neve *A. ukurunduense* subsp. *caudatum*, a himalájai juhar (Pr). A másik két taxon is endemikus.

Aconitum ferox (I) - *Ranunculaceae*

Az *A. ferox* auktora Wall. (Wallich), érvényes magyar neve: kelet-ázsiai sisakvirág (Pr). Indiai (U) vagy himalájai (Pa) sisakvirágnak is nevezhető. 100 körüli taxonja közül nálunk a mérgező fajok a legismertebbek (*A. anthora*, méregölő sisakvirág, *A. vulparia*, farkasölő sisakvirág), de számos kerti dísznövény (W-L).

Ez a faj szolgáltatja a szárított gumót (*Aconiti indici tuber*), melyből halált okozó nyilmérget állítottak elő (Pa). Sok *Aconitum* távol-keleti, főleg kínai származású.

A Wallich által elnevezett indiai sisakvirág évelő, himalájai faj.

Adamia cyanea (III) - *Hydrangeaceae*

A nemzetséget és a fajt is Wallich nevezte el, üvegházban jól termeszthető. Az *A. cyanea* égszínkék vagy pirosas fehér, cserepes dísznövény (Pa). Ma *Dichroa cyanea* az ismert társneve. Monotipikus nepáli, jávai cseije.

Ebbe a családba tartozik a nálunk közismert hortenzia (*Hydrangea macrophylla*) vagy a díszcserjék közül a jezsámen (*Philadelphus coronarius*) és a gyöngyvirágcseije (*Deutzia*).

Aescynanthus (*Aeschinanthus*) *ramosissima* (I) - *Gesneriaceae*

Az *Aescynanthus* nemzetség magyarul szégyenlősvirág vagy rúzs virág (Pr), legismertebb az *Ae. marmoratus* (= *Ae. longicaulis* Wall.) (viaszfénylevelél), mely Thaiföldön, Burmában és Malájföldön él.

Az *Ae. ramosissimá*ról (helyesen: *Ae. ramosissimum* = *Ae. parasiticus*) olvasható: „...dísznövény, különösen szép, skarlátpiros virágokkal, cserepekben tenyésztek, meleg, világos helyet kíván” (Pa).

A többi faj is dísznövény.

Allium blandum (III) - *Alliaceae*

A nemzetségnek 700-nál is több faja ismert; a zöldség- és gyógynövényfajokon kívül több

dísznövény is (U, W-L), egyik faj a nepáli hagyma Wallichról kapta fajnevét: *A. wallichii* (wallichianum). Az 1830-ban Wallichtól leírt *A. blandum* azonos a korábbi *A. carolinianum* DC. (1804-ből) taxonnal.

Alnus nepalensis (II) - *Betulaceae*

Kb. 35 fajú fás nemzetség, nálunk 10-12 faja ismertebb (Pr). A nepáli égerfa (*A. nepalensis* D. Don) auktora tehát nem Wallich. Kínában, Indiában és Indokínában honos (W-L), fája energiahordozó.

Amherstia nobilis (I) - *Fabaceae*

Előforduló magyar neve: toha-fa, Burma dísze (Pr).

Amomum corynostachyum (I) - *Zingiberaceae*

Borbás az Amomumot magyarul paradicsommagnak nevezi, megjegyvezve, hogy a „gyömbérfélék” genusza, 55 faja Ázsia, Afrika és Ausztrália földjén, meg a Csendes-tenger szigetein nő" (Pa). Azt is említi, hogy az afrikai *Elettaria* fajok borsszerű, csipős magvai nyújtják a kardamomot.

Hivatalos magyar neve álgömbér (Pr). Mintegy 90 délkelet-ázsiai faja van, ezek közül 10-12 távolkeleti fűszernövény (U), közülük ismertebb a bengáli (nepáli) álgömbér (*A. aromaticum*), melyet Kelet-Indiában természetek is (W-L). Közülük főleg a jávai *A. compactum* és több más faj szolgáltatja a fűszerként használt kardamon-t. A malabár kardamon az *Elettaria cardamomum* (L.) Maton.

Andromeda fastigiata (III) - *Ericaceae*

A hegyi tavakban élő növények magyar neve tőzegrozsmaring (Pa, Pr). A közönséges tőzegrozsmaring (*A. polifolia*) télálló, örökzöld, alacsony cserje, sziklakertekbe telepíthető (U, W-L), de nem kelet-ázsiai, hanem európai-ázsiai és észak-amerikai. Egy másik ismertebb faja, az *A. glaucophylla* örökzöld csejje, melynek leveleit az indiánok aromás teaként használták (U). Az *A. fastigiata* ma nyilván nem a mindössze 2 fajú eurázsiai-észak-amerikai nemzetség tagja, hanem valami más genuszhoz tartozó.

Andropogon schoenanthus (III) - *Poaceae*

Szinonim neve: *Cymbopogon schoenanthus*, magyarul tevefű. A legtöbb *Cymbopogon* takarmányértékű fűfélé (W-L), többnyire kellemes illatúak, közülük illóolajat szolgáltat a "valódi citromfű", főleg a *C. citratus* és a *C. flexuosus* (U). A leírt faj Eritréában, Tuniszban, Marokkóban, Iránban, Irakban, a Nilus-vidéken, de Indiában (Punjab) is honos, ahol illóolaját bazárookban árulják. A görögök és rómaiak is ismerték (U).

Androsace sarmentosa (III) - *Primulaceae*

Mintegy 100 fajú gombafü nemzetség egyik ismert faja, nálunk is ritkábban termesztett kerti dísz. E faj, az indás gombafü örökzöld, gyepes, hosszú indájú évelő, sziklakertekbe való, teljesen télálló.

Anguillaria indica (III) - *Liliaceae*

Két faja Ausztráliában és Tasmaniában él (Pa). Mai neve: *Iphigenia indica*.

Anneslea nobilis (I)- *Theaceae*

Az *A. fragrans* auktora Wallich. Ez a faj a trópusi Ázsiában honos, szürkésbarna fája értékes bútoralapanyag (U). Az itt jellemzett taxon endemikus. (Lehetséges, hogy az *A. fragrans* alakkörébe tartozik?).

Apostasia nuda, *A. odorata* (I)- *Orchidaceae*

4 faja él Kelet-Indiában, Ausztráliában és az indonéz szigetvilágban (Pa).

Az aposztázia magyarosított nemzetségnév (Pr). Az *A. nuda* kis, dracénaszerű növény, Malaysiában hasmenés ellen használják herbáját (U).

Az *A. odorata* szinonimneve Wallichról van elnevezve (*A. wallichii*). Endemikus.

Ardisia hymenandra (II) - *Myrsinaceae*

Magyarul csúcsvirág (Pr). A nemzetség fajai főleg dísznövények, pl. *A. crenulata* (syn.: *A. crenata*) - csipkés csúcsvirág, *A. crispa* - fodros csúcsvirág, *A. japonica* - japán csúcsvirág), melyek Kelet-Ázsiában, Indokínában honosak (W-L).

Többnyire örökzöld fák, cserjék, amelyeknek kb. 220 fajtát az egész Földön trópusi és szubtrópusi vidékeken, elsősorban szépsége miatt termesztnek (Pa). Nálunk szobanövényként leginkább az Indiától Japánig honos *A. crenulata* divatos.

A Wallich által itt leírt taxon endemikus.

Argyreia festiva (I) - *Convolvulaceae*

„A folyókafélék közé tartozó folyónem: többnyire a térítők közt honos felfutó félcserjék, 30 fajjal Afrikában, Kelet-Indiában meg a malaj archipelaguson.” (Pa). Ma kb. 90 faja ismert.

Főként az *A. nervosa* (farózsa) ismert (Pr), Indiában honos, a hajnalkával rokon, örökzöld kúszó növény (W-L), de fagyérzékeny, akárcsak az *A. splendens*, amelyet ugyancsak dísznövényként termesztnek (B). Rokon faj még az *A. speciosa*, Malaysiában honos, ahol leveleit a bennszülöttek pépes borogatóként használják.

Aristolochia saccata (II) - *Aristolochiaceae*

A nemzetség 200 faja (ma legalább 300!) mind a két világrésznek mérsékelt és meleg vidékein terem Ausztrália kivételével (Pa).

Ismert, hogy a nemzetség magyarul farkasalma vagy pipavirág (Pr). Nálunk a leggyakoribb a mérgező hatású *A. clematitis*. Ugyancsak mérgező az *A. bracteolata* (= *bracteata*), mely Afrikában, az Arab-félszigeten és Indiában is honos (U). Az amerikai és kínai fajok nagy része dísz- és gyógynövény (W-L).

A rokon fajok között létezik egy *A. indica* taxon is (Pr), de a Wallich által leírt faj endemikus lehet.

Arum ecinatum, *A. erubescens*, *A. guttatum*, *A. tortuosum* (II) - *Araceae*

A magyarul kontyvirágnak nevezett, jelenleg 26 taxonból álló nemzetségből nálunk legismertebb az eurázsiai *A. maculatum* (foltos kontyvirág). Ennek és az *A. italicum*-nak különböző formáit (pl. az utóbbi nemesített 'Pictum' fajtáját) dísznövényként termesztik (Pr, B).

Balkáni faj az *A. orientale* (= *A. nigrum*).

Az *A. esculentum* ma érvényes neve: *Colocasia esculenta* (magyarul hasznos táró), az *A. indicum* pedig *Alocasia macrorrhizos* (vagy *macrorrhiza*, magyarul óriás táró).

Wallich által megnevezett taxonok endemikusak lehetnek, azonosságuk egyik felsorolt fajjal sem bizonyítható.

Aster bellidioides (II) - *Asteraceae*

A 250 fajú élő *Aster* genuszban sok szép őszi dísznövény ismert (B), míg az egyéves *Aster* (ma: *Callistephus*) *chinensis* a közismert őszirozsa. Az említett *A. bellidioides* közelálló lehet az Alpokban nem ritka *A. bellidiastrum*-hoz (havasalji őszirozsa).

Avicennia tomentosa (III) - *Avicenniaceae*

A XI. század elején működött híres arab orvos, Avicenna nevét megörökítő nemzetség és család a verbéna-félékkel rokon. A melegéövi dagályzóna (vízparti erdőszélek, mangrove-vegetáció) jellegzetes, sőtűrő kísérőfajai.

Az *Avicennia* magyarul Avicenna-fa vagy feketemangrove (Pr). Az *A. officinalis* rokonának tartott *A. resinifera* minden valószínűség szerint azonos a Wallich-féle taxonnal (U). Erről Borbás Vince érdekes jellemzést ad: „Arábiában, Abesszínia- és Núbiában sárgavirágú, gyökere piros, nyálkás, kissé sós s az arab orvosok ivaringerlő szernek tartották. Fájából csónakot csinálnak, mert a fűreg nem bántja, továbbá fogtisztítót, mely a fognak meg a foghúsnak üdvös lenne, s Mekkában árulják. Levele a tevé, szamárs és juh takarmánya. Gyümölcse belét, főzés közben keserű ízet elvesztvén,

eszik." (Pa).

Bamia crinita (I) - Malvaceae

A *Bamia* szinonímneve: *Abelmoschus*. Az *A. moschatus* (pézsmamályva) honos Kelet-Indiában, Egyiptomban és Amerika forró égövi részein. A "pézsmamag = Semen Abelmoschi, grana moschata illatos, kesernyés magva régen görcscsillapító" (Pa). Újabbban az *A. moschatus* azonos a *Hibiscus abelmoschus*-szal (U). (a *Hibiscus*ok közül a *H. cannabinus* a kenaf, rostmályva vagy gambókender, a *H. sabdariffa* a rozella, a *H. trionum* pedig a ritkább gyomnövénynek tartott és hazánkban is előforduló varjúmák).

A *Bamia crinita* érvényes szinonímneve: *Hibiscus cancellatus*.

Barleria polytricha (I) - Acanthaceae

A nemzetségnek 85 faja (ma kb. 250!) ismert az "Óvilág forró tartományaiban, Ausztráliában és Amerikában" (Pa). A *B. prionitis* a trópusi Afrikában és Ázsiában honos, dísznövény is. Jáván fogfájás esetén rágják, Indiában hasmenés ellen adják gyerekeknek (U). Az itt leírt taxon endemikus.

Bauhinia semibiflida (III) - Caesalpiniaceae

Más *Bauhinia* fajokról van tudomásunk, pl. a *B. smilacina* magyar neve majomlépcsőfa, a *B. variegata* neve orchideafa (Pr). Utóbbi levelét és hüvelyeit zöldséggként fogyasztják Kelet-Indiában (U). Sok közülük dísznövény (W-L). Közel 150 faja (ma kb. 300!) a forró égövi országokban honos, közülük sok liánszerű, rostos szárú, többnek a fája értékes, mivel az ébenfához hasonló. Borbás arról is említést tesz, hogy kergüket vérhas ellen alkalmazták (Pa).

A leírt taxon endemikus.

Begonia pedunculosa (I) - Begoniaceae

A *Begonia* kb. 900 trópusi (ázsiai és amerikai) fajú nemzetség, sok közülük gyakori és kedvelt dísznövény (Pr, W-L, B). A *Begonia* magyar neve fűszegzlomb (jellegzetes, aszimmetrikus levelére utal) (Pa).

A leírt, Wallich-féle taxon endemikus.

Berberis wallichiana (III) - Berberidaceae

A borbolyának mintegy 70 faja ismeretes, a leírt fajnak Wallich az auktora, magyarul is Wallich-borbolyának nevezzük (Pr). Magyarországon gyakran a *B. vulgaris*, magyarul európai vagy közönséges borbolya, sóskafa vagy

sóskaborbolya.

Betula acuminata (II) - *Betulaceae*

Az északi féltekén élő kb. 60 lombhullató fa és cserjefaj közül a legismertebb a *B. alba* (= *B. pendulata*), a közönséges nyírfa (Pr). A Wallich által leírt taxon endemikus.

Bignonia amoena (II), *B. multijuga* (I) - *Bignoniaceae*

A *Bignoniaceae* családnak 700-nál is több faja él a trópusi-szubtrópusi területeken. Az egykori *Bignonia* (szivarfa) genusznak mintegy 150 faja ma kb. két tucat más nemzetség között oszlik meg. A ma érvényes egyedüli fajnév az észak-amerikai *Bignonia capreolata*, mely örökzöld lián. Ismert rokon, ültetett dísznövény hazánkban az örökzöld trombitacserje (*Bignonia capreolata*), a trombitafolyondár (*Campsis radicans*) és a szivarfa vagy trombitafa (*Catalpa bignonioides*). A leírt taxonok endemikusak, az ismert nevéekkel nem azonosíthatók.

Bombax insigne (I) - *Bombacaceae*

A *Bombax* nemzetség magyarul selyemgyapotfa (Pr), régebbi nevei még: gyapjúfa, bolyhfa, boholyfa (Pa). 8 faja közül legismertebb a *B. ceiba* (= *B. malabaricum*), Kelet-Ázsia meleg égövi fafaja, melynek selymes szőre, mézgája és olajos magja értékes. Kínában, Indiában, Malaysiában és Indokínában, sőt Ausztráliában is honos és termesztető. Rost- és faanyagot szolgáltatnak, de számos dísznövényként is kedvelt (W-L).

A Wallich-féle taxon endemikus.

Camellia kissii (III) - *Theaceae*

A genusz kb. 250 faja közül gazdasági szempontból mintegy 8 faj különösen fontos. Ezek közül a *C. sinensis* a legismertebb (W-L). A Borbás által említett *Camellia kissii* Wall. (vagyis auktora Wallich!) "erős, jóillatú, Nepálban gyakori s teapótléknak használatos. Magvából jó olaj lesz." (Pa). Ennél elképzelhető, hogy egy Kiss nevű magyar személy lehetett a névadás alapja (?).

Caralluma crenulata, *C. fimbriata* (I) - *Asclepiadaceae*

A kb. 80 szukkulens törzsű faj zöme afrikai; egyesek Burma és India lakói. Különleges alakúak a virágaik, melyek gyakran kellemetlen szagúak (emiatt "dögvirág"). A *Caralluma* magyarul tehát dögvirág, a *C. acutangula* és a *C. europaea* (Pr). Szaharában élő, apró szukkulens faj a *C. edulis* (a bennszülöttek fogyasztják), de ismert még a *C. maroccana* (U).

A nemzetség északi határát Marokkóban és Dél-Spanyolországban éri el. Nálunk ritka üvegházi fajok.

A *C. fimbriata* azonos a *C. adscendens* var. *fimbriata*-val. A *C. crenulata* valószínű, hogy endemikus.

Cardiospermum canescens (I)- *Sapindaceae*

14 fajuk trópusi ázsiai-afrikai. A *C. halicacabum*, a szívmag (Pr, Pa) onnan kapta a nevét, hogy fekete magvain 1-1 szív alakú fehér folt világít (B). Nálunk egyéves, bokros, lombhullató kúszónövény. Napfényigényes, fagyérzékeny, sokféle dísznövényként termesztik (B).

Az itt közölt Wallich-féle taxon endemikus.

Carpinus viminea (II) - *Betulaceae*

A *Carpinus* 35 fajú, eurázsiai-észak-amerikai nemzetség. Négy ismertebb gyertyánfaj Amerikától Japánig terjed (W-L), nálunk a *C. betulus* eltejedt faj. A Wallich-féle *C. viminea* endemikus taxon.

Castanea martabanica (II) - *Fagaceae*

A *Castanea* nemzetségnek 12 faja a mérsékelt övben él. Legismertebb nálunk a *C. sativa* (szelídgesztenye) (Pr). Ismeretes még a *C. americana* (= *dentata*) és a *C. crenata* (= *japonica*).

A Wallich-től említett *C. martabanica*-t de Candolle 1863-ban *Castanopsis argentea* DC. néven írta le, vagyis ma már más genuszhoz tartozó.

Cerasus acuminata, *C. puddum* (II) - *Rosaceae*

Megközelítőleg 70 taxon ismeretes, leginkább a meggyet és cseresznyét termesztjük, de sok dísznövény is van közöttük. E két taxon minden valószínűség szerint endemikus.

Ceropegia longifolia (I), *C. lucida*, *C. pubescens* (II) - *Asclepiadaceae*

A gyertyavirágnak nevezett nemzetséghez (Pr) kb. 200 faj tartozik. Főképpen félörökzöld, pozsgás, fagyérzékeny dísznövények, pl. az ámpolna gyertyavirág (*C. woodii*), mely eredetileg dél-afrikai, trópusi nyugat-afrikai (B). Kelet-Indiában honos az üvegházi *C. candelabrum*, a csillárvirág, melynek - Borbás leírása szerint - "piros és sárga virágai nagy csüngő ernyőben vannak egyesülve, de fölfelé ágaskodnak, mint a karos gyertyatartó ágai" (Pa).

A felsorolt és Wallich által leírt három faj endemikus.

Chamaerops martiana (III) - *Arecaceae* (= *Palmae*)

A csaknem 2700 pálmafaj közül egyedül egyetlen faj található vadon: a monotipikus törpepálma (vagy lombpálma, törpe lószörpálma), a *Ch. humilis* var. *arborescens*. E kis termetű, mediterrán

pálmának fagyűrő és örökzöld fajtái dísznövények (B).

A Wallichtól említett *Ch. martiana* ma a *Trachycarpus martianus* Wendl. nevet viseli.

Chirita grandiflora, *Ch. macrophylla* (I) - *Gesneriaceae*

Évelő vagy egy-, kétéves, lágyszárú, alacsony növények (kb. 100 faj), a tropikus Ázsiában honosak.

A *Chirita* magyarul ujjasvirág (Pr), a *Ch. lavandulacea*, a kékcimpájú ujjasvirág dísznövény.

A *Ch. grandiflora* ma azonos a *Ch. urticaefolia* Buch.-Ham. fajjal. A másik jellemzett taxon feltehetően endemikus.

Cirrhopetalum wallichii (I) - *Orchidaceae*

A *C. medusae* (= *Bulbophyllum medusae*) magyar neve medúzafej-orchidea, medúzakosbor (Pr).

A jellemzett faj mai neve *C. refractum* Zoli. A kb. 1200 fajt számláló *Bulbophyllum* a trópusi orchideanemzetségbe tartozik.

Clematis grata (I), *C. montana* (III), *C. subpeltata* (I) - *Ranunculaceae*

A *C. montana*, a hegyi iszalag (Pr) nálunk dísznövény, eredetileg kelet- és nyugat-ázsiai, kínai és indiai (W-L). Nemesített, fagyűrő, fehér, világoskék és rózsaszínű virágokkal ékes fajtáit különösen kedvelik (B). Vadon nálunk igen közönséges és agresszív az erdei iszalag (*C. vitalba*).

A *C. grata* kínai, a *C. montana* D. Don (= *C. napaulensis* DC.) a Himalájától Nyugat- és Közép-Kínáig élő faj. A *C. subpeltata* (= *C. smilacifolia* Wall. 1820) malájji.

Clerodendrum deflexum (III) - *Verbenaceae*

A kb. 400 fajt számláló nemzetség magyar neve sorsvirág (Pa) vagy végzetcsejje, ill. végzetfa, sorsfa (Pr). Hat fajról olvashatunk (*C. volkammeria*, *C. volkmannia*, *C. torreyi*, *C. fragrans* = *chinense*, *C. squamatum*, *C. bungei*) (Pa). Közülük az utolsó, a vörösdő sorsvirág kínai, kelet-ázsiai eredetű. Kb. 10 faja dísznövényként ismert, pl. a Wallichról elnevezett *C. wallichii* Morr. (= *C. nutans* Wall. ex D. Don), melyet Kínában, Indiában és Indokínában trópusi és szubtrópusi vidékeken termesztnek (W-L).

Több *Clerodendron* fajt dísznövényként alkalmaznak, köztük vannak bokros vagy futó típusok, fagyállók és örökzöldek is (B). Nálunk ritkábban ültetett faja a *C. trichotomum*, mely kisebb fa.

A Wallich által leírt taxon feltehetően endemikus.

Coelogyne gardneriana (I), *C. elata* (III), *C. maculata* (I), *C. wallichiana* (I) - *Orchidaceae*

A *Coelogyne* nemzetség kb. 200 epifiton, trópusi orchideafajt számlál. Magyar neve tarajoskosbor vagy tarajorchidea, melynek két faja ismertebb, a fehér (*C. eristata*) és a pompás (*C. speciosa*) (Pr).

Fán lakó, örökzöld, hidegházban is nevelhető dísznövények (B).

A Wallich által felsorolt és jellemzett taxonok endemikusak, egyikük róla kapta fajnevét.

Colquhounia elegans, *C. vestita* (III) - *Lamiaceae*

A nemzetségből mindössze 3-5 faj ismert, Kelet-Himalájától Délnyugat-Kínáig.

A *C. coccinea* örökzöld vagy félorökzöld cserje, fagyűrő, napra, védett helyre telepíthető. Virágai skarlátvörösek (B). Magyar neve nem ismert.

A *C. vestita* azonos a *C. coccinea* var. *vestita*-val. A másik faj feltehetően endemikus.

Convolvulus atropurpureus (I), *C. barbatus*, *C. wightii* (II) - *Convolvulaceae*

A kb. 250 *Convolvulus* faj többsége egyéves vagy évelő (bár van néhány cserje is). Legismertebb szulákfaj az erőszakos és felkapaszkodó gyom, az apró szulák (*C. arvensis*). A *C. tricolor* (= *minor*), a háromszínű szulák kedvelt dísznövény nálunk is, gyakran összekeverik a hajnalkákkal (*Ipomoea tricolor* és *I. purpurea*) (B, W-L).

A *C. atropurpureus* ma *Lettsonia atropurpurea*, a *C. barbatus* *L. barbata*, a *C. wightii* azonban *Ipomoea wightii*.

Coriaria nepalensis (III) - *Coriariaceae*

A kb. 30 *Coriaria*-cserjefaj a mérsékelt övben él. A nemzetségnév bőrbokor (Pa) vagy tímárcserje (Pr). Legismertebb a csermirtusz vagy déli tímárcsejje (*C. myrtifolia*), amely mérgező dísznövény (W-L), akárcsak a japán (*C. japonica*) és a kínai (*C. terminális*) tímárcsejje (W-L, Pr). Közülük a csermirtusz Európában, így nálunk is meghonosítható (B).

Borbás így jellemzi a Wallich-féle taxont: *C. nepalensis* Wall. a "Himalaján honos, valamennyi része nagyobb, mint a *C. myrtifoliáé*. Diszbokor, magva állítólag nem mérges" (Pa). A *C. nepalensis* Wall. a modern munkákban is szerepel (W-L), Kínában és a Himalájában található.

Cornus capitata (III) - *Cornaceae*

A som nemzetség legismertebb hazai faja a húsos som (*C. mas*). A fejecskés som vagy más nevén himalájai som újabban más nemzetség faja (= *Benthamia fragifera*) (Pr). Mégis, újabban (W-L) megemlítik a *C. capitata* Wall. ex Roxb. taxont, mint Kínában, Indiában és Indokínában termő díszcserjét.

Corylus ferox (I)- *Corylaceae*

Mintegy 15 csejje és fa alkotja a nemzetséget. Nálunk legismertebb a *C. avellana*, a közönséges

mogyoró. Gyakori díszfa még a *C. columna* (török mogyoró), de dísznövény az észak-amerikai (*C. americana*), a japán (*C. sieboldiana*) és a tibeti (*C. tibetica*) mogyoró is (Pr, B). A *C. capitata* Kínában és a Himalájában terem, néhol díszcserjeként ültetik.

A Wallich-féle *C. ferox* 10 m magas fa.

Crinum herbertianum (II) - *Amaryllidaceae* (*Liliaceae*)

A trópusi elterjedésű nemzetségnek 100-nál is több faja ismert. A *Crinum* magyarul ernyősliliom (Pr). A Pallas lexikon a *C. africanum*-ot említi és megadja a nemzetség társnevét (= *Agapanthus*, csalánpálma, cukorpálma), kiemelve rostként való felhasználását. Mintegy 6 ismert gazdasági faj közül a *C. asiaticum* (= *C. amabile*) Indokínában és Indiában hatalmas termetű dísznövény is (W-L). Népszerű szobanövény a hibrid eredetű rózsás ernyősliliom (*C. x powellii*).

A *C. herbertianum* azonos a *C. zeylanicum* L. fajjal.

Curcuma cordata, *C. parviflora*, *C. roscoeana* (I) - *Zingiberaceae*

Keresett fűszer- és festőnövények tartoznak a nemzetségbe, mindegyik honos és természetesen Indiában és Indokínában, trópusi területeken (W-L). Ilyenek a citvor (*C. zedoaria*), a fakógyökerű kurkuma (*C. leucorrhiza*), a kelet-indiai kurkuma (*C. angustifolia*), az indiai safrány (*C. longa*).

A Wallich által leírt fajok endemikusak lehetnek.

Dendrobium amplum, *D. densiflorum*, *D. formosum* (I), *D. heterocarpum*, *D. moschatum*, var. (II) - *Orchidaceae*

Az egyik, leginkább fajgazdag orchideanemzetség (1000-nél sokkal több fajjal), a Himalájától Indonéziáig. Számos fajának legszebb képviselői csak üvegházban díszlenek (Pa), magyarul vesszősorchidea vagy vesszőskosbor (Pr). Néhány őshazájában gyógynövény (U).

A jellemzett taxonok közül csak a *D. formosum* Roxb. szerepel modern monográfiában (W-L), kiemelve dísznövény jellegét és hazáját (India, Indokína).

Delphinium altissimum (II) - *Ranunculaceae*

Évelő vagy egy-kétéves lágyszárúak, kb. 250 fajjal. A legismertebb, mintegy 15 taxon közül hazánkban gyakori a *D. consolida* és *D. orientale*, de a kerti szarkaláb vagy sarkantyúvirág (*D. x cultorum* vagy *D. hybridum*) kedvelt kerti dísznövény (Pr), számos hibridfajtaival (B).

A Wallich-féle taxon minden valószínűség szerint endemikus.

Desmodium pendulum (I), *D. sequax* (II) - *Fabaceae*

A nemzetség magyar neve hüvelycsomó vagy koldusgyom (Pr). Mintegy 15 faja közül 7

Magyarországon is ismert (Pr, Pa, W-L), java része vagy dél-amerikai vagy kelet-ázsiai (India, Kína, Indokína). Ezeken a meleg égövi helyeken eróziógátló és takarmánynak alkalmas. Mint dísznövények inkább üvegháziak, de napfényigényességük ellenére vannak köztük télálló, néha fagytüró cserjék is, pl. a *D. tilliifolium* termesztető (B).

A *D. pendulum* azonos a *D. concinnum* DC. (1825-ből) fajjal.

Deutzia staminea (II) - *Hydrangeaceae*

A nemzetség magyar neve gyöngyjázmín (Pa) vagy gyöngyvirágceseje (Pr), Willich itt jellemzett taxonja a himalájai gyöngyvirágceseje (*Deutzia staminea* R. Br. in Wall.). Mintegy 20 faja közül a legtöbb díszceseje (pl. nálunk a *D. gracilis*, *D. longifolia*) számos fajtával (W-L).

Didymocarpus aromatica, *D. oblonga* (II) - *Gesneriaceae*

A *D. reptans* kúszó növény, Szumátrán és Malaysiában honos. Itt a népgyógyászatban a levél főzetét vérhassal járó hasmenés esetén alkalmazzák (U).

A leírt taxonok endemikusak.

Dillenia ornata, *D. scabrella* (I) - *Dilleniaceae*

A nemzetség neve magyarul is dillénia (Pr), de lehet rózsalma vagy rózsacitrom is (Pa). Legismertebb a *D. indica* (*speciosa*), a pompás vagy indiai dillénia vagy elefántalma, melyet kerti dísznövénynek ültetnek, de felhasználják illat-, cserző- és festőanyaga miatt is (U, Pr, Pa). A legtöbb fajnak ehető, lédús, zamatos bogyótermése van (pl. *D. elliptica*, *D. philippinensis*). Előbbi Celebeszen, utóbbi Malaysiában gyakori trópusi növény (Pa, W-L).

A Willich által közölt taxonok ismertek, a *D. ornata* azonos a *D. aurea* SM. fajjal. A másik a *D. scabrella* Roxb.

Dombeya palmata (III) - *Sterculiaceae*

Kb. 30 afrikai faja (Pa) közül 5 fajnak (pl. *D. umbellata*) hánca rostot szolgáltat, kötelet készítenek belőlük (U). A *D. x cayeuxii* hibridfaj, a szépvirágú rosthárs dísznövény (Pr), fagyérzékeny, de örökzöld bokor vagy fa, de cserepes növényként is termesztető (B).

A *D. palmata* Cav. azonos a *D. acutangula* Cav. fajjal.

Echites rhynchosperma (I) - *Apocynaceae*

Az *Echites*-nemzetség magyarul hajnalszépe, más néven szavanna- vagy auróravirág (Pa). Mintegy 60 faja trópusi kúszó növény, tejnedvük különösen mérgező, a halálos woorara-méreg anyagát szolgáltatják (Pa).

Az *E. grandiflora* újabban *Beaumontia grandiflora* (Roxb.) Wall., vagyis auktora Wallich. E növénynek, mely Indiában honos dísznövényként kedvelt, egyik angol neve: Nepál trumpetflower (azaz nepáli trombitavirág). Mindez valószínűsíti, hogy az itt leírt taxon közeli rokonságban lehet az *E. grandiflorával*, noha bonyolítja a helyzetet, hogy az *E. grandiflora* az általunk áttanulmányozott forrásmunkák közül 5 szerzőnél is szerepel, de mind más értelemben.

Az *Echites rhynchosperma* jelenleg azonos a *Rhynchodia wallichii*-val.

Engelhardtia colebrookeana (III), *E. roxburghiana* (II) - *Juglandaceae*

A nemzetség azonos a dammaragyantát vagy macskaszemgyantát szolgáltató *Dummara*-val, melynek fajai kelet-indiaiak is lehetnek (Pa). A közép-amerikai *Engelhardtia pterocarpa* újabban *Oreomunnea pterocarpa*.

Ismert az *E. polystachya*, a Malaysiában honos *E. serrata* és a Kínában termő *E. spicata*.

A Wallich által jellemzett fajok ismertek: *E. colebrookeana* Lindl. és *E. roxburghiana* Lindl. (= *E. spicata* Blume).

Eranthemum cinnabarinum (I) - *Acanthaceae*

Az *Eranthemum*-nemzetség magyar elnevezése szivárványvirág (Pr). Szobai dísznövény az *E. sanguinolentum* és az *E. leuconeurum* (Pa). A Pallas lexikonban szerepel az itt szereplő Wallich-féle faj is, leírja, hogy virága tűzszínű, fehérrel pettyezetett, levele piros pettyes. Kelet-Indiában és Indonéziában honosak, többnyire cserjések, üvegházban nevelve évelők, örökzöldek, de fagyérzékenyek (pl. *E. atropurpureum*). Ugyanígy dísznövény az *E. pulchellum* (nervosum), eredetileg honos Kínában, Indiában és Indokínában. A Malaysiában és Indonéziában élő *E. viscidum* újabban *Daedalacanthus viscidum*.

Vagyis pontos neve: *E. cinnabarinum* Wall.

Eria alba, *E. convallarioides*, *E. excavata* (II), *E. paniculata* (I)- *Orchidaceae*

Az *Eria pannea* (karakubong) honos Kelet-Himalájában, a levél főzetét mocsárláz esetén fürdőnek használják (U). Az *E. coronaria* dísznövény, hidegházban megélő örökzöld epifiton (B).

A felsorolt Wallich-féle taxonok ismertek, az első háromnak az auktormegjelölése Lindl., az utolsó neve auktoral: *E. paniculata* Lindl. in Wall.

Eriocaulon brownianum, *E. wallichianum* (III) - *Eriocaulaceae*

Az *Eriocaulon* magyar neve gombosvirág (Pr).

A leírt taxonok, melyek közül az egyik Wallichról kapta nevét, ismertek, pontos auktormegjelölésük: Mart. in Wall.

Eugenia bifaria, E. formosa (II) - Myrtaceae

A nemzetség magyarul cseresznyemirtusz (Pr) vagy meggyemirtusz (Pa). Több száz faja a trópusi Ázsiában és Amerikában él. Néhány üvegházban is felnevelhető (Pa).

Ismertebbek: *E. aromatica* (= *Syzygium aromatica*), *E. cerasifera* (maláji cseresznyemirtusz), *E. cuminii* (= *Syzygium cuminii*), *E. myrtifolia* (ausztrál cseresznyemirtusz).

Az *E. formosa* Wall. auktora Wallich, e bokor vagy kis fa a trópusi Ázsiában honos, Kínában termesztik. Apró, kevésbé ízes magvait fűszernek használják (U). Tehát a leírt taxonok közül az *E. formosa* ismertebb, a másik faj leírója is Wallich.

Euonymus grandiflorus (III) - Celastraceae

E taxonnak magyar neve: nagyvirágú kecskerágó, pontos tudományos neve: *E. grandiflorus* Roxb. (1832-ből). Nálunk vadon a legismertebb az *E. europaeus* és *E. verrucosus*, de díszcserjeként az *E. japonicus*. Mintegy 25, nálunk ismert faja közül a legtöbb díszcserje, díszfa (pl. *E. atropurpurens*, *E. fortunei*).

Exacum tetragonum (III) - Gentianaceae

A dísznövényként nálunk is termesztendő *E. affine* magyarul keserűlevélke, de német vagy perzsa ibolyának is nevezik (Pr). Egyetlen díszfaj, örökzöld, fagyérzékeny, cserepesen is felnevelhető (B). Pontos tudományos neve: *E. tetragonum* Roxb. (1814-ből).

Fagraea auriculata (III) - Loganiaceae

A *Fagraea fragrans* magyarul törékeny vagy illatos királyfa, vasfa, a *F. imperialis* pedig szumátrai királyfa (Pr). Különösen az elsőként említett faj dísznövény, de fája bútorkészítésre is alkalmas, Kelet-Ázsiában honos (India, Indokína, Malaysia) (W-L).

Pontos elnevezése (forrással): *F. auriculata* Jack (in Malay-Misc. II., 1822-ből).

Fraxinus floribunda (III) - Oleaceae

A kőrisfának mintegy 30 faja ismeretes nálunk (Pr), gyakori a *F. excelsior* és a *F. ornus* (mannakőris).

Kb. 12 faj között a *F. floribunda* Wall. megtalálható (U), még hozzá auktorként Wallich feltüntetve. Újabban neve más auktoralal érvényes: *F. floribunda* Roxb. (1813-ből). E faj a mérsékelt és szubalpin Himaláján honos, mannát szolgáltat, édesítő és hashajtó (U).

Garcinia speciosa (III) - *Guttiferae* (incl. *Hypericaceae*, *Clusiaceae*)

A mangosztánfának vagy mangosztánnak (Pr) kb. 10 faja ismert, mind ehető gyümölcsöt terem (W-L). Ilyenek a gumiguttafa (*G. gumigutta*), a kokam (*G. indica*), a bengáli mangosztán (*G. pedunculata*), a himalájai mangosztán (*G. sopsopia*), a királygyümölcs (*G. mangostana*). Sokkal több (kb. 50 faj) *Garcinia* is haszonnövény (U).

E Wallich-féle taxon azonban endemikus, egyik fajjal sem azonos.

Gastrochilus longiflora, *G. pulcherrima* (I)- *Zingiberaceae*

A Malaysiában és Jáván honos trópusi *G. panduratum* termeszthető. Gyökértörzse és gyökere fűszer és tonizáló hatású (U).

A Wallich-féle taxonok endemikusak, általa elnevezettek (1830-ból).

Gentiana chiraita (III) - *Gentianaceae*

A tárnicsnak vagy enciánnak nevezett nemzetségnek kb. 30 fajtát ismerjük (Pr), közülük kb. tíznek van gazdasági jelentősége főleg a gyógyászatban (pl. *G. lutea*), de számosat dísznövényként alkalmaznak (W-L). A vadon termők hazánkban mind védelemre szorulnak.

A Wallich által leírt taxon első neve: *G. chiraita* Roxb. ex Flem. (1810-ből), ma érvényes szinonímneve: *Swertia chirata*.

Geranium grevilleanum (III) - *Geraniaceae*

A gólyaorr nevű nemzetségből nálunk gyakori a *G. robertianum*, a *G. sylvaticum* és a *G. sanguineum*, de ismeretes a nagyvirágú gólyaorr (*G. himalayense* vagy más néven *G. grandiflorum*, valamint a Wallichról elnevezett *G. wallichianum*, a fehérszemű gólyaorr (Pr). Utóbbiak dísznövények, a *G. wallichianum*nak 'Buxton's Blue' fajtája különösen kedvelt (B). Keleti eredetre vall a *G. clarkei* (pratense) két fajtája is, a 'Kashmir Purple' és a 'Kashmir White' (B). A gazdasági jelentőségű fajok között is szerepel a *G. nepalense* és a *G. wallichianum*, mindkettő himalájai eredetű, gyökerének tanninszerű festékét Kashmirban használják (U).

A *G. grevilleanum* auktora Wallich (1832-ből).

Glycine involucrata (III) - *Fabaceae*

Gazdaságilag 5 fontosabb szófafajt ismerünk, a legismertebb a mandzsúriai származású és ma széleskörben termesztett *G. max* (Pr, W-L). Ennek a taxonnak ma érvényes neve: *Shutteria vestita*, tehát nem sok köze van a szójához.

Guatteria sesquipetalis (III) - *Annonaceae*

Gazdasági szempontból két faj különösen ismert, a *G. caribaea* (közép-amerikai) és a *G. cargadero* (dél-amerikai). E fajok kérge rostot szolgáltat (U). Egyik sem ázsiai növény.

A Wallich által jellemzett faj mai neve: *Coniothalamus sesquipedalis*.

Hedera polycantha (II) - *Araliaceae*

Nálunk kb. 15 borostyánfajról van tudomásunk (Pr), legismertebb az agresszív futónövény, a közönséges borostyán (*H. helix*), melynek azonban számos díszfajtáját is ismerjük (B). Kelet-ázsiai faj a *H. himalaica* (*nepalensis*), a nepáli borostyán, valamint a *H. sinensis*, a kínai borostyán.

A Wallich-féle taxon mai neve: *Brassaiopsis palmata* (nem a nepáli borostyán - *H. nepalensis* K. Koch - rokona).

Hedychium speciosum (III) - *Zingiberaceae*

A gyömbérliliomnak nevezett nemzetségnek 3 fajja ismertebb (Pr), a tömött (*H. densiflorum*), a fehér (*H. coronarium*) és a sárga (*H. garduerianum*). Másutt említik még a *H. longicornutum* és a *H. spicatum*ot. Ezek trópusi ázsiaiak, a *H. spicatum* gyökértörzsét az illatszeriparban dolgozzák fel (U, W-L), elsősorban Kínában, Indokínában és Indiában.

A Wallich által jellemzett taxon azonos a *H. spicatum*-mal.

Hibiscus lindleyi, *H. macrophyllus* (I) - *Malvaceae*

A mályvacsejének vagy hibiszkusznak nevezett fajok közül (Pr) legismertebbek a kenaf vagy rostmályva (*H. cannabinus*), a teaízesítő és teafestő *H. sabdariffa*, a gyomként nálunk is ismert *H. trionum*, valamint a kerti dísnövényként telepített *H. syriacus* és a szobai hibiszkusz (*H. rosa-sinensis*) (W-L).

A Wallich-féle taxonok közül jelentős, fatermetű növény a *H. macrophyllus* Roxb. (U), melyet Kelet-Indiától Jáváig termesztenek, fájából Jáván házat építenek, kérgének rostját Indokínában és Malaysiában használják fel (U). A másik leírt faj (*H. lindleyi*) érvényes neve: *H. radiatus* Cav.

Hoyafusca (III) - *Asclepiadaceae*

A nemzetség magyarul viaszvirág, Magyarországon csak 3 fajja ismertebb (Pr), porcelánvirágnak és mézvirágnak is nevezik (Pa). Kb. 50 fajja Ázsia keleti, trópusi vidékein és Indonéziában honos. Négy fajuk (*H. australis*, *H. bella*, *H. carnosa*, *H. longifolia*) főleg epifitonok (Kínában, Indokínában, Malaysiában, Ausztráliában) és dísnövényként is ismertek (W-L). Örökzöldek, de fagyérzékenyek (B).

A Wallich-féle taxon endemikus.

Hymenodictyonflaccidum (II) - Rubiaceae

A *H. excelsum* Wall. auktora Wallich. E trópusi növényt faanyaga miatt és gyökerét lázcsillapítóként használják (U).

A Wallich által jellemzett taxon endemikus.

Hypericum bracteatum, *H. oblongifolium* (III) - Hypericaceae

Az orbáncfűi-nemzetségnek közel 40 faja ismeretes (Pr). Nálunk közismert gyógynövény a közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). Közülük sok gyom- és dísznövény van, több fényérzékenységet okozhat. Ismert dísznövény nálunk is az évelő *H. calycinum* (W-L, B).

A *H. bracteatum* Buch.-Ham. társneve: *H. cordifolium* Choisy. A másik taxon endemikus lehet.

Ilex dipyrrena (III) - Aquifoliaceae

A magyal-nemzetségnek közel 30 faja ismert hazánkban (Pr), köztük a Wallich által jellemzett *I. dipyrrena*, a himalájai magyal is. Legismertebb az *I. aquifolium*, a közönséges magyal, melynek számos kertészeti változata kedvelt díszcsejje (B). A maté-teát az *Ilex mate* (paraguariensis) szolgáltatja (U). Érdekes, hogy a jelentősebb fajok között szerepel az *I. dipyrrena* Wall. az amerikai forrásmunkában is (W-L), ami egyértelművé teszi Wallich szerzőségét. Hazájában (India, Kína, Indokína) faanyagát éppúgy értékeli, mint díszítő értékét vagy gyógyító hatását. Érdekes még megemlíteni, hogy Dél-Indokínában honos a Wallichról elnevezett *I. wallichii* Hook, melynek kérge porítva tonizáló és lázcsillapító hatású (U).

Impatiens insignis, *I. puberula* (II), *I. reticulata* (I) - Balsaminaceae

A nebáncsvirág-nemzetségnek nálunk kb. 12 faja ismertebb (Pr), különösen az *I. noli-tangere*. Dísznövény az *I. balsamina* (fájvirág vagy balzsamina), melynek számos fajtáját vetik hazai virágoskertjeinkbe (B). Más *Impatiens*-fajok (főleg Kelet-Ázsiában, Afrika trópusi vidékein) is lehetséges dísznövények alkalmas feltételek között (U, W-L).

A Wallich által itt leírt fajok ismertek, auktoral megjelölt neveik: *I. insignis* DC., *I. puberula* DC., *I. reticulata* Wall. Utóbbi tehát Wallich írta le először.

Indigofera brunoniana (III) - Fabaceae

Az indigó-nemzetségnek kb. 10 faja ismertebb nálunk (Pr), közülük érdemes kiemelni a himalájai indigót (*I. heterantha* vagy más néven *I. gerardiana*). Más, gazdaságilag jelentős fajok festő-, cserző- és dísznövények, de egy részük eróziógátló is. Pantrópusi faj az indiai indigó (*I. tinctoria* = *I. sumatrana*) (W-L). Több téllálló faja nálunk is telepíthető dísznövény (B).

A Wallich-féle taxon endemikus, bár valószínűsíthető, hogy rokonságban van a himalájai indigóval.

Pontos neve: *I. brunoniana* R. Grah. in Wall. (1813-ból).

Inga umbrosa (II) - *Mimosaceae* (*Fabaceae*)

Az inga(fa)-nemzetségnek 4 faja ismert, pl. ehető, perui, mexikói stb. (Pr). Gazdaságilag többnek van jelentősége világviszonylatban (U, W-L), főképpen dísznövények, több mézélő vagy hüvelye élelmiszerforrás. Főleg Közép- és Dél-Amerika a hazájuk.

Ma érvényes neve: *Calliandra umbrosa*.

Iris decora (I) - *Iridaceae*

A nőszirm-nemzetségnek több mint 100 faja ismert nálunk is (Pr), közülük számos hazánkban védett. Legismertebb a kék vagy kerti nőszirm (*I. germanica*). Igen sokféle faja, fajtája, hibridje ismert, egyik legnépszerűbb kerti dísznövény (B).

Az *I. decora* nem más, mint a Wallich által megnevezett *Iris nepalensis* Wall. (1841-ből).

Jasminum dispersum, *J. heterophyllum* (III)- *Oleaceae*

A jázmin vagy valódi jázmin (Pr) több mint 10 faja közül igen kedvelt dísznövény a nálunk is korán virító *J. nudiflorum*, de számos, egyéb fajnak (és ezen belül fajtának) van kertszépítő szerepe szerte a világban, Európában, Ázsiában és Afrikában (B). Illóolajat szolgáltat pl. a *J. officinaié* (U, W-L). Mindkét faj auktormegjelölése: Roxb. (1814-ből).

Justicia calcarata, *J. curviflora* (II), *J. guttata*, *J. palatifera*, *J. ventricosa*, *J. venusta* (I) - *Acanthaceae*

A skótvirág-nemzetségnek legismertebb fajai nálunk a *J. carnea* (brazíliai) és a *J. brandegeana* (magyarul sarkantyúbokrocska) (Pr). Az amerikai fajok inkább dísznövények, egy kelet-ázsiai faj gyógynövény (W-L). Nálunk 8 faj és számos fajta lehetséges kerti dísznövény, de fagyérzékenyek (B).

Érvényes nevek: *J. calcarata* = *Rhinanthus* c.; *J. curvifolia* és *J. guttata* = *Phlogacanthus* c. et g.; *J. palatifera* = *Eranthemum* p.; *J. venusta* = *Gymnostachyum venustum*.

Kaempferia candida, *K. elegans* (I) - *Zingiberaceae*

Két *Kaempferia* magyar neve ismert, az Indiában honos, illatos galanga (*K. galanga*) és a csinos kampfer-gyömbér (*K. pulchra*) (Pr, U). Utóbbi fagyérzékeny, évelő dísznövény (B). (Megjegyezzük, hogy a szintén dísznövény *K. rotunda* másik neve: *Boesenbergia rotunda*).

A Wallich-féle taxonok endemikusak.

Kalanchoe (Calanchoe) teretifolia, K. varians (II) - Crassulaceae

A *Kalanchoe* fajok közül különösen ismert nálunk a szobai dísznövényként kedvelt *K. blossfeldiana* (az Indiai-óceán nyugati szigetein honos). A *K. lanceolata* Indiában honos.

A Wallich által leírt taxonok érvényes nevei: *K. teretifolia* = *K. laciniata* DC.; *K. varians* = *K. spathulata* DC.

Knoxia plantaginea (I) - Rubiaceae

A *K. corymbosa* (*umbellata*, *sumatrensis*) lágyszárú, trópusi faj, Ázsiában és Ausztráliában honos. A rizsből készített alkohol gyártásánál erjedés serkentésére használják (U).

A Wallich-féle taxon endemikus.

Ligustrum nepalense (III) - Oleaceae

A fagyainak kb. 15 faja ismert Magyarországon (Pr). Java részt a közönséges fagyai (*L. vulgare*) és ennek változata (var. *italicum*) gyakori sövénynek alkalmas dísznövény számos fajtával (B). Más fagyalfajok (pl. *L. japonicum*, *L. lucidum*) is dísznövények.

A Wallich által jellemzett nepáli fagyai endemikus.

Lilium nepalense (III) - Liliaceae

A liliomnak mintegy 70 taxonja ismert nálunk is (Pr), a legismertebbek a fehér liliom (*L. candidum*), a turbánliliom (*L. martagon*), de ismeretes a Wallich-féle nepáli liliom (*L. nepalense* seu *nepalense*) is. A liliomok főleg kelet-ázsiaiak, kb. 20 fajuk dísz- és gyógynövény (W-L). A díszliliomoknak sok fajtáját telepítik kertekben (B).

A nepáli liliom pontos neve: *L. nepalense* D. Don (1820-ból).

Limonia laureola (III) - Rutaceae

A *Limonia acidissima* (= *Feronia limonia*), elefánt-alma vagy indiai faalma Kínában, Indiában és Indokínában honos, gyümölcse étkezésre alkalmas. A *L. monophylla* (= *Atalantia monophylla*) kelet-indiai cserje, termése olajat tartalmaz (W-L).

A Wallich-féle taxon mai neve inkább *Skimmia laureola*.

Linaria ramosissima (II) - Scrophulariaceae

A gyujtoványfű-nemzetség legismertebb faja a közönséges gyujtoványfű (*Linaria vulgáris*). A nálunk is ismert kb. 10 taxon (Pr) többsége dísznövény számos fajtával (B). Főleg nyugat-ázsiaiak és európaiak, de létezik *L. japonica* is.

A Wallich által jellemzett taxon endemikus, auktormegjelölése is Wall.

Liparis longipes (I) - *Orchidaceae*

Csak egyetlen hagymaburokfaj ismert hazánkban, a Loisel-hagymaburok (*L. loeselii*). Dísznövény, akárcsak a pantrópusi *L. nervosa* (W-L).

Auktorral ellátott neve: *L. longipes* Lindl.

Lobelia rosea (II) - *Lobeliaceae* (*Campanulaceae*)

Magyarul is lobélia, kb. 12 taxonja ismert (Pr), többségük dísznövény, pl. a bíboros lobélia (*L. cardinalis*) évelő, bokros faj. A kék lobélia (*L. siphilitica*) is dísznövény. E kerti virágoknak számos fajtájuk van (B).

Többségük amerikai származású, de kelet-ázsiaiakat is ismerünk, pl. a *L. inflata* (indiai dohány) légzőközpontot izgató erős mérget (lobelin) tartalmaz (Pa).

A Wallich-féle taxon endemikus.

Loranthus pentapetalus, *L. vestitus* (III) - *Loranthaceae*

A nemzetség neve fakín vagy fagyöngy (Pr), de madárlép is (Pa). Legismertebb nálunk a sárgafagyöngy (*L. europaeus*). A világon 4-5, gazdasági szempontból nem túl jelentős fajuk található (U).

Az auktorral ellátott nevek: *L. pentapetalus* Roxb. (1814-ből), *L. vestitus* Roxb. (1832-ből).

Magnolia insignis (II) - *Magnoliaceae*

Magyarul is magnólia, de gyakran liliumfa a neve, kb. 20 taxonja ismert nálunk (Pr), pl. a kínai liliumfa (*M. liliiflora*) egyik legszebb, korán virító díszfánk. Főleg amerikai eredetűek, pl. *M. grandiflora* (Pa), de vannak kelet-ázsiaiak is, pl. a *M. javanica* (W-L).

Örökzöld díszfa a mérsékelten fagyűrő *Manglietia insignis*, melynek társneve nem más, mint a Wallich-féle *Magnolia insignis* (B).

Ma érvényes név: *M. insignis* Wall. = *Manglietia insignis* Blume.

Maranta ramosissima (III) - *Marantaceae*

A nemzetség magyar neve: nyílgyökér. A legtöbb faj amerikai, főleg a nyugat-indiai szigetvilágban, a Bermuda-szigeteken gyakoriak. Keményítőt tartalmazó lisztjük élelmiszerforrás (Pa). Nálunk inkább dísznövényként ismertek pl. a *M. zebrina* (Pa), *M. bicolor*, *M. leuconeura* (W-L). Örökzöldek, fagyérzékenyek (B).

Ma érvényes neve: *Clintogyne dichotoma*.

Melanorrhoea glabra (III), *M. usitata* (I) - *Anacardiaceae*

Magyar neve nem ismert. Újabbán a *Gluta usitata* (Walf.) Ding Hou indokínai növény társneve a

Wallich által leírt taxonok egyike, a *M. usitata* Wall. Hazájában gumyszerű gyantája miatt telepítik, akárcsak egy Malaysiában honos rokonát, a *Gluta wallichii*-t (mint látható, Wallichról kapta fajnevét!).

Mindkét faj érvényes neve Wallichtól való: *M. glabra* (1832-ből), *M. usitata* (1830-ból).

Michelia aurantiaca (II) - *Magnoliaceae*

A mosolyvirágfa-nemzetségnek nálunk két faja ismeretes (Pr), de másutt sem sokkal több tartozik a gazdaságilag jelentősebb növények közé. Inkább dísznövények, kelet-ázsiaiak, pl. a *M. x alba* (hibrid), a *M. champaca* (Kínában, Indiában, Indokínában, Malaysiában illóolaja és faanyaga miatt termesztik, akárcsak a citromsárga fatestű *M. velutinata* (W-L, U).

Érvényes neve: *M. champaca* L.

Morina longifolia (III) - *Morinaceae*

A tövisbogáncsnak nevezett nemzetségnek 3 ismertebb faja van (Pr), köztük a Wallich-féle *M. longifolia* Wall., a hosszúlevelű tövisbogáncs. Örökzöld évelő, fagyűrő dísznövény, jellegzetes bogáncsszerű tölevélrózsával. Tőosztással és magról szaporítható, akárcsak a keleti (*M. persica*) és a himalájai (*M. kokanica*) tövisbogáncs (B).

Mucuna anguina (III), *M. macrocarpa* (I)- *Fabaceae*

Csalánbab (Pa) vagy bársonybab (Pr), cserjeszerű, futó növények, kb. 5-7 taxonnak van gazdasági jelentősége (hüvelyének magvai takarmányértékűek, a növény jó talajjavító) (W-L, U). Főleg a bengál-selyembab (*M. pruriens* (L.) DC. var. *utilis* Wall. ex Wight) fontos, ennek a változatnak auktora egyébként Wallich. Díszítő, mézelő, takarmány- és élelmiszernövény, mindemellett gyógyszeralapanyag (L-dopa-t tartalmaz). Honos Afrikán kívül Indiában, Indokínában, Malaysiában és Ausztráliában is, széles körben termesztik ezeken a trópusi területeken.

A *M. anguina* Wall. (1832-ből) ma *M. monosperma* DC. (1825-ből). A másik endemikus faj neve érvényes.

Mussaenda macrophylla (II) - *Rubiaceae*

Gazdaságilag kb. 6 faj jelentős, főleg gyógyászati felhasználásuk miatt. Trópusi növények, hazájuk Nyugat-Afrika, Dél-Indokína és Malaysia. Például a *M. frondosa* levélfőzetét bélférges ellen használják a japánok.

A jellemzett, Wallich-féle taxon endemikus.

Myristica amygdalina, *M. sphaerocarpa* (I)- *Myristicaceae*

A muskátdió-nemzetség néhány fontos faja közül a legismertebb a valódi muskátdió vagy szerecsendió, a *M. fragrans* (*moschata*, *officinalis*) (Pr, Pa). Fontos ízesítő, illóolajos gyógy- és fűszernövény (W-L, U), leginkább Malaysiában termesztik is.

A két faj pontos neve: *M. amygdalina* Roxb.; *M. sphaerocarpa* = *M. irya* Gartn. (1807-ből).

Ormosia glauca (II) - *Fabaceae*

Óriásakác a magyar neve (Pr). Két fontosabb fajuk közép-amerikai (a Nyugat-indiai szigeteken él), így az antillai óriásakác (*O. krugii*) és az egymagvú óriásakác (*O. monosperma*). Mindkettőt különleges faanyaga miatt kedvelik (U). Ugyanilyen értéke van a Szumátrán, Jáván és Molukkán honos *O. sumatrana*-nak (U).

A Wallich-féle taxon endemikus.

Osbeckia angustifolia, *O. ternifolia* (III) - *Melastomataceae*

Gazdasági szempontból ismertebb az *O. crinata* (= *O. stellata*, *O. septemnervia*). Kínában, Észak-Vietnamban, Laoszban és Thaiföldön honos, a levél főzetét fogfájás csillapítására használják (U).

Pontos nevük: *O. angustifolia* D. Don = *O. chinensis* L. és *O. ternifolia* D. Don (1825-ből) = *O. rostrata* D. Don.

Oxyspora paniculata (I) - *Melastomataceae*

Az *O. paniculata* (D. Don) DC. inkább gyomnövény, Kínában honos. Más, gazdaságilag fontos fajról nincs tudásunk (W-L).

Nem sejtjük, hogy Wallichnak miért tűnt fel ez a faj. Mai teljes tudományos neve: *O. paniculata* DC. (1828-ból).

Paederia lanuginosa (II) - *Rubiaceae*

A buzérlián nemzetségnek nálunk két faja ismert, a kínai (*P. chinensis*) és a csavarodó (*P. scandens*) (Pr). Külföldön csak egy fajt említenek (*P. foetida*) gyomként és népgyógyászati felhasználás tekintve, ez a taxon Kínában, Indiában, Indokínában és Malaysiában honos (U, W-L).

Pontos neve: *P. lanuginosa* Roxb. (1832-ből).

Panax pseudoginseng (II) - *Araliaceae*

Hamis ginszeng a magyar neve, ujabban *Panax pseudoschinseng* Wall. a pontos neve a nálunk is ismert más, kb. 7 taxon közül. Tehát auktora valóban Wallich. A modern irodalom is így említi (W-L), kiemelve mellette még a *P. schinseng* (= *P. ginseng*) és a *P. vietnamsis* is. Utóbbiak főként Kínában honosak, de Japánban és Kelet-Indiában is.

A *P. quinquefolius* a kanadai ginszeng.

A *P. pseudoginseng* azonos az *Aralia pseudoginseng*-gel.

Paris polyphylla (II) - *Trilliaceae* (*Liliaceae*)

A farkasszőlő Borbás leírása szerint még népiesen rókaszőlő, cillárfű, párizsfű, négylevelűfű, csillagfű, varjuszem. A Mátrában fordul elő, de Ázsia hegyein a levélörvet 4, 5, másutt 10 levél is alkothatja (Pa). Nálunk a négylevelű farkasszőlő (*P. quadrifolia*) található, míg dísznövényként a kaukázusi, szibériai eredetű kínai farkasszőlő (*P. chinensis*) és a nagy termetű *P. polyphylla* az ismertebb (B). Ezt írta le Wallich. A felálló szárú, gyökértörzsés évelő "soklevelű" farkasszőlő 1 méterre is megnő, impozáns kerti dísznövény.

Ma a *P. polyphylla* SM. in Rees a pontos tudományos neve.

*Pedicularis carnos*a (II) - *Scrophulariaceae*

A kakastaréj-nemzetségnek közel 20 faja ismert nálunk (Pr), a legismertebb a posvány kakastaréj (*P. palustris*), melynek neve (Borbás Benkőre hivatkozik) Diószeginél kajmácsér (Pa). Ismert még az örvös kakastaréj (*P. verticillata*) is (Pa, Pr).

Wallich az auktora a *P. pectinatán*a, ez az évelő faj nyugat-himalájai, Kasmírtól Kamerunig fordul elő. A hindu orvoslásban a porított levelet vérköpés esetén használják (U).

Az itt leírt taxon endemikus.

Phaius albus, *Ph. wallichii* (II) - *Orchidaceae*

A nemzetség magyar neve: sötétorchidea vagy óriáskosbor (Pr). A *Ph. tankervilleae* félörökzöld, talajlakó, de fagyérzékeny dísznövény (B).

Ma érvényes tudományos nevei: *Ph. albus* et *wallichii* Lindl. in Wall.

Phaseolus fuscus, *Ph. rostratus* (I) - *Fabaceae*

A nemzetség magyarul paszuly vagy bab (Pr), legismertebb a közönséges vagy veteménybab (*Ph. vulgáris*) és atűzbab (vagy törökpaszuly, csótánbab) (Pa). Kb. 10 faja mind jelentős tápláléknövény (U, W-L), észak-amerikaiak, de világszerte termesztett kultúrnövények.

A *Ph. fuscus* auktorrövidítése: Wall.; a *Ph. rostratus* azonos a *Ph. adenanthus* G.F.W.Mey. nevű taxonnal.

Piper ribesioides (I) - *Piperaceae*

A borsok közül legismertebbek a kubébabors (*P. cubeba*), a hosszúbors (*P. longum*), a mámor- vagy kávbors (*P. methysticum*), a feketebors (*P. nigrum*) és a bételbors (*P. betle*) (Pr). A fekete- és a hosszúbors Indiában honos (W-L). Sok egyéb borsaxon is van, közel 30 (U). Közülük megtalálható

a *P. ribesoides* Wall., a Wallich által leírt taxon. E fás, szőlőszemen futó növény Burmában és Malaysiában honos, ahol a kubébabors pótlására használják (U).

Podocarpus latifolia (I)- *Podocarpaceae*

A nemzetség nyelvünkön kötiszafe vagy fehérfenyő (Pr). Mintegy 10 faj ismert, de közöttük nincs a Borbás által említett és Wallich által elnevezett *P. chinensis* Wall., melyről Borbás azt írja, hogy "15 m magas, Kínában és Japánban terem, mint díszfát ültetik"(Pa).

A gazdaságilag fontosabb fajok közül megemlíthető a dél-afrikai, értékes, sárga faanyagáért keresett *P. latifolius* (Thunb.) R. Br., a "valódi sárgafa", melynek érvényes neve: *P. latifolia* Wall. Wallichról nevezték el azt a *Podocarpust* (*P. wallichianus* C. Presl. = *Nageia wallichiana* (C. Presl.) Kuntze), amelynek faanyaga ugyancsak értékes, de kelet-ázsiai, vagyis hazája Kína, India, Indokína és Malaysia.

Polygala arillata (I), *P. crotalarioides*, *P. persicariaefolia* (II) - *Polygalaceae*

A nemzetség neve csészeszárny (Pa), de ismertebb a pacsirtafű (Pr). Mintegy 20 faj ismert, nálunk a leggyakoribbak a keserű (*P. amara*), az üstökös (*P. comosa*) és a nagy pacsirtafű (*P. major*). A külhoniak közül az észak-amerikai *P. senega*, a szenegafí említendő. A kelet-ázsiai fajok közül érdemes megemlíteni a *P. sibiricát* (Szibéria, India, Himalája) és a *P. tenuifoliát* (Kína). Az ottani népgyógyászatban mindegyiket erősítőszernek használják (W-L). A *P. javana* (*tinctoria*) kelet-indiai és Malaysiában is honos, kékre festő növény (U).

A leírt taxonok pontos neve: *P. arillata* et *crotalarioides* Buch.-Ham.; *P. persicariaefolia* DC.

Polygonum emodi (III) - *Polygonaceae*

Nálunk legalább 20 keserűfűfaj ismert (Pr). Újabban sokat átsoroltak a *Persicaria*-, *Reynoutria*- és *Fallopia*-nemzetségbe. Igen gyakori a madárkeserűfű vagy madárporcsin (*P. aviculare*), de nem ritka a *P. hydropiper* és a *P. persicaria* sem. A *P. molle* magyar neve himalájai keserűfű. Inkább dísznövénynek alkalmas (B).

Pontos neve: *P. emodi* Meissn. in Wall. (1832-ből). Lehetséges, hogy a *P. molle* alakkörébe tartozik.

Pongamia atropurpurea (I), *P. elliptica* (III) - *Fabaceae*

A szakkönyvek egyetlen fajról tesznek említést, a *P. pinnata* (= *Milletia pinnata*, *Derris indica*) taxonról (W-L, Pr). Magyarul indiaibükk, karandzsa (Pr). Olajosmagvú dísznövény, de üzemanyagként is felhasználható. Hazája Nyugat-Indiai-óceán, Kína, Kelet-Ázsia, India, Indokína, Malaysia, Ausztrália.

A *P. atropurpurea* Wall. = *Milletia* a.; *P. elliptica* Sweet = *Derris* e.

Potentilla arbuscula (III) - *Rosaceae*

Nyelvünkön pimpó (Pr) a nemzetség neve. Pipefűnek népiesen csak a *P. anserina*-t nevezik. Kb. 50 taxon tartozik ide, nálunk igen gyakoriak (többnyire gyógynövények) a *P. anserina*, *P. erecta*, *P. fruticosa*. A pimpók főleg eurázsiaiak. A nepáli vagy himalájai pimpó (*P. nepalensis*) szép dísznövény, de a Wallich által itt leírt taxon ugyancsak telepíthető kertekbe (B). A leírás szerint a *P. arbuscula* lombhullató, sűrű, bokros cserje. Tányér alakú, aranyárga virágai a nyár közepétől őszig díszítik. Közép- vagy ezüstzöld levelei tenyeresen összetettek.

A *P. arbuscula* D. Don tulajdonképpen azonos a *P. fruticosa* L.-vel.

Pothos decursivus, *P. glaucus* (II) - *Araceae*

A nemzetség magyarul csupasztorzsa (Pr). A *P.* (= *Epipremnum*, *Scindapsus*) *aureus* és *pictus* (szobafutókák) dísznövények. Örökzöld, fásodó szárú, kúszó évelők, fagyérzékenyek, tehát valóban üvegházban, szobában tarthatók (B).

A *P. decursivus* auktora Wall. (non Roxb.); *P. glaucus* = *Rhaphidophora glauca* Schott (1857-ből).

Prangos pabularia (III) - *Apiaceae*

A Wallich által jellemzett *P. pabularia* Lindl. (1825-ből) évelő taxon, Iránban és Kasmírban honos. Termése roboráló, vizelethajtó (U).

Pyrus foliolosa, *P. indica* (II) - *Rosaceae*

A körtének kb. 15 faja ismert (Pr, W-L). Nálunk gyakoriak a kelet-ázsiai, eurázsiai (kínai) taxonok, így a *P. communis*, a *P. nivalis* és a *P. pyraeaster*. A himalájai díszkörte (*P. pashia*) említésre méltó, mert lehetséges, hogy a Wallich által itt jellemzett taxonok ebbe az alakkörbe tartoznak. Sok díszkörtéről van tudomásunk (B).

Auktorral ellátott nevük: *P. foliolosa* Wall. (1831-ből); *P. indica* Roxb. = *P. insignis* Hook.

Quercus lamellosa, *Qu. semecarpifolia* (II), *Qu. spicata* (I), *Qu. velutina* (II) - *Fagaceae*

A tölgynek közel 100 taxonja ismert (Pr). Itt csak a Wallich által jellemzett himalájai tölgyet (*Qu. semecarpifolia*) és festő tölgyet (*Qu. velutina* vagy *tinctoria*) emeljük ki (Pr, W-L). Érdekes, hogy a *Qu. velutina* (fekete tölgynek is nevezik angolul) észak-amerikai (Texastól Floridáig tejjed) dísznövényként is említik (U). Kérgének belső felülete erősen sárga, levele ősszel vörösesbarnára színeződik (B).

A taxonok teljes tudományos neve: *Qu. lamellosa* Sm. in Rees, *Qu. semecarpifolia* Sm. in Rees, *Qu.*

spicata Sm. in Rees, Qu. velutina Lindl. in Wall.

Rhododendron arboreum album (II), Rh. formosum (III) - Ericaceae

A nemzetség magyarul is rododendron, de nevezhető hangarózsának és azáleának is (Pr). Kb. 40 taxon tartozik ide, számos pompás dísznövény, egyes fajokon belül több fajtával.

A Wallich által jellemzett *Rh. arboreum* Sm. a fatermetű rododendron (nyilván fehér virágú), egyébként örökzöld és mérsékelten fagytüró (B). Hazája Kína, India és Indokína (W-L).

A *Rh. formosum* Wall. endemikus.

Rosa macrophylla (II) - Rosaceae

A rózsának közel 100 taxonja van, igen sok a forma és a nemesített fajta (hibrid). Csak a himalájai rózsát (*R. sericea*) emeljük ki, mert lehetséges, hogy a Wallich által leírt taxon ebbe az alakkörbe tartozik (*R. macrophylla* Lindl.).

Roscoea capitata, R. procera (III) - Zingiberaceae

A nemzetség magyar neve gyömbérorchidea (Pr), pl. ide tartozik a nepáli gyömbérorchidea (*R. alpina*), mely főleg Kínában honos.

A Wallich által jellemzett taxonok egyike, a *R. procera* Wall. (= *R. purpurea* Sm.) nyáron virágzó, gumós gyökértörzsű dísznövény (B). A többi gyömbérorchidea is zömmel dísznövény, de csak mérsékelten télálló (B).

A *R. capitata* auktorrövidítése: Sm. (1822-ből).

Roxburghia viridiflora (III) - Roxburghiaceae

William Roxburgh angol orvos (1759-1815) a kalkuttai botanikus kert igazgatója volt, India flórájának neves kutatójaként alkotott maradandót. A család és a Wallich által leírt nemzetség is róla kapta nevét. Ebbe a családba tartozik a *Stemona burkelii* (Malaysia, Burma) és a *S. tuberosa* (trópusi Ázsia). Mindkettő rovarölő anyagokat tartalmaz (U).

A *R. viridiflora* Sw. azonos a *Stemona tuberosa* Lour.-ral.

Rubus hamiltonianus (III) - Rosaceae

A szeder, ill. málna nemzetséghez kb. 60 taxon tartozik (Pr), közülük csak a szakállas szedret (*R. nepalensis* vagy *barbatus*) és a tibeti szedret (*R. thibetanus*) említjük meg. Utóbbi dísznövényként nálunk is telepíthető (B).

A himalájai feketeszeder (*R. ragosus*) Indiában, Indokínában és Malaysiában honos (U, W-L). Lehetséges, hogy a Wallich-féle taxon az említett fajok valamelyikének alakkörébe tartozik.

A *R. hamiltonianus* Ser. szinonímneve: *R. molluccanus* L.

Ruellia alata, *R. gossypina* (I), *R. maculata* (III), *R. neesiana* (I) - *Acanthaceae*

A nemzetség magyar neve trópusi-tölcsérvirág vagy úri tölcsér (Pr). Borbás megemlíti a *R. formosát* (= *R. elegáns*), amely braziliai és kerti virágként ismert, továbbá a *R. comosa* Wall. taxont, amely asszami, és leveléből indigó készül (Pa). Utóbbinak az auktora Wallich.

A *Ruellia*-fajok többségét dísznövényként lehet telepítem, örökzöld félcserjék vagy csejéjk, de fagyérzékenyek (B).

A Wallich által leírt taxonok érvényes neve: *R. alata* Wall. = *Strobilanthus wallichii* Nees; *R. gossypina* Nees = *Aechmanthera tomentosa*; *R. maculata* = *Strobilanthus maculatus* Nees; *R. neesiana* = *Asystasia* n.

Salacca rumphii (III) - *Arecaceae* (*Palmae*)

A nemzetség magyarul ülőpálma (Pr). A Wallichról elnevezett *S. wallichiana*, a nyeles ülőpálma, akárcsak még két faj ehető gyümölcsöt érlel Indokínában és Malaysiában (W-L).

A *S. rumphii* ma érvényes neve: *Zalacca edulis* Mart.

Salacia longifolia (III) - *Hippocrateaceae*

A trópusi Ázsiától Ausztráliáig elterjedt *S. grandiflora*, *S. macrophylla*, *S. prinoides* és *S. senegalensis* élelmiszer- és gyógynövény (U).

Azonos a *S. densiflora* Wall. taxonnal.

Salvia lanata (II) - *Lamiaceae*

A zsálya-nemzetségnek mintegy 50 taxonja ismert (Pr), ebből kb. 20 fajnak van nagyobb gazdasági jelentősége (W-L), főleg mint illóolajos vagy dísznövénynek. Nálunk vadon igen gyakori a *S. nemorosa*, *S. pratensis*, *S. verticillata*, kertekben a *S. splendens*, *S. farinacea*, gyógynövény a *S. officinalis*, illatszeripari növény a *S. sclarea*.

A Wallich által jellemzett taxon auktorejle: Roxb. (1814-ből).

Sauraujafasciculata, *S. napaulensis* (II) - *Dilleniaceae*

A közép-amerikai fajok (*S. aspera*, *S. conzattii*) mellett a mi szempontunkból fontosabbak a kelet-ázsiaiak. A Wallich-féle *S. napaulensis* DC. (1822-ből) kis termetű fa, cseresznyeszerű, sárga terméssel, melyet cukrozva fogyasztanak őshazájában. Előfordul a Himalájában, Kínában, Laoszban, Vietnamban, Thaiföldön. A *S. roxburghii* Wall. auktora Wallich. Ez a fatermetű növény is Kínában honos, továbbá Indokínában és Burmában. Nyálkás levélnedvét hajdísztítésre használják

(U).

A másik taxon (*S. fasciculata* Wall.) endemikus.

Saussurea gossypina (II) - Asteraceae

A törpebogáncs-nemzetségnek (Pr) 6-7 faja közül gazdasági szempontból jelentősége van az indiaiaknak (*S. costus*, vagy lappa) és a havasinak (*S. alpina*). Illóolajat tartalmaznak (U, W-L).

Legfontosabb a himalájai törpebogáncs (*S. gossypiphora* D. Don, 1821-ből) a Wallich-féle taxonnal azonos.

Smilacina fusca (III), *S. purpurea* (II) - Convallariaceae (Liliaceae)

A nemzetség neve: hamis-salamonpecsét (Pr). Észak-amerikai fajai dísznövények, télálló, félárnyékkedvelő, évelő fajok (W-L). Ilyen pl. a *S. racemosa*.

Japánban él a japán hamis-salamonpecsét (*S. japonica*).

A Wallich-féle taxonok endemikusak, szerzőjük jele: Wall.

Sonerila angustifolia, *S. squarrosa* (II) - Melastomataceae

A *S. margaritacea* és fajtái kerti dísznövények. Örökzöld, bokros, félig heverő szárú, évelő növények, de fagyérzékenyek (B).

A Wallich által leírt taxonok endemikusak, nevük: *S. angustifolia* Wall. = *S. maculata* Roxb.; *S. squarrosa* Wall.

Spathodea stipulata (III) - Bignoniaceae

A paprikafa vagy trópusi-tulipánfa (Pr), a *S. campanulata* hazájában elgyomosodó dísznövény. A trópusi Afrikából származik, de sokféle meghonosodott (W-L). Örökzöld, de igen fagyérzékeny (B).

Az endemikus *S. stipulata* Wall. szinonímneve: *Dolichandrone* s.

Spathoglottis pubescens (III) - Orchidaceae

A *S. eburnea* Kambodzsában honos, ott élelmiszerként is használják. A *S. plicata* (= *S. lilacina*, *Bletia angustata*) Malaysiában és Indonéziában él, évelő gyógynövény (U).

A Wallich-féle taxon pontos neve: *S. pubescens* Lindl. in Wall.

Staurogyne argentea (II) - Acanthaceae

A *S. elongata* Jáván élő lágyszárú növény, fiatal levelét rizsételekhez fogyasztják (U).

A Wallich által jellemzett taxon szinonímneve: *Ebermaiera staurogyne*.

Sterculia comosa (II), *S. populnifolia* (I), *S. roxburghiana* (III), *S. versicolor* (I) - *Sterculiaceae*

Mintegy 10 faja közül legismertebb az ehető cukorhajfa vagy csicsafa (*S. chicha*), továbbá a bűdös cukorhajfa vagy japánolajbogyó (*S. foetida*) (Pr). Ide tartozik a tragantgumifa (*S. tragacantha*) is. Indiában, Indokínában, Malaysiában és Ausztráliában a *S. foetida* a legelterjedtebb.

A Wallich által leírt taxonok endemikusak. A *S. roxburghiana* szinonímneve: *S. lanceaefolia* Roxb.

Strobilanthes auriculatus (III) - *Acanthaceae*

A nemzetség magyarul tobozka vagy csövesköröm (Pr), legismertebb a bíbor tobozka (*S. atropurpureus*), mivel kertekben szép dísznövényként telepíthető. A többi is hasonló célra használható, évelő vagy örökzöld félcserjék, fagyérzékenyek, de vannak fagyűrők is (B).

A Wallich-féle taxon érvényes neve: *S. auriculatus* Nees in Wall.

Swertia angustifolia, *S. paniculata* (III) - *Gentianaceae*

A nemzetség neve gyásztárnics, 6 faja közül ismert pl. az indiai gyásztárnics (*S. chirata*). A Wallich által jellemzett *S. angustifolia* Buch.-Ham. Kínában, Indokínában és Indiában honos, illatos növény (W-L). A *S. paniculata* Wall. endemikus.

Tectona hamiltoniana (III) - *Verbenaceae*

A tíkának (teakfa) vagy indiaitölgynek nevezett (Pr) nemzetségnek csak egy faja ismertebb, a 40 m magasra is megnövő *T. grandis*, melynek fáját hajóépítésre is használják (Pa). Dísznövényként is kedvelt, hazája India, Indokína, Malaysia (W-L). Kérge sárga festékanyagot tartalmaz (U).

A Wallich által jellemzett taxon endemikus.

Tephrosia coccinea (I) - *Fabaceae*

Magyarul törökborsó (Pr). Két faj ismertebb nálunk, a núbiai (*T. nubica*) és a kanadai (*T. virginiana*). Őshazájában több is haszonnövény, mind távolkeletiek. Említésre méltó a *T. candida* (fehér törökborsó), mely Indiában talajjavító, eróziógátló, továbbá a *T. purpurea*, mely trópusokon kultúrában és gyomként is előfordul. Megtalálható Ázsiában (főleg Indiában), Malaysiában, Ausztráliában, sőt Afrikában is.

A Wallich által leírt taxon lehetséges, hogy a *T. purpurea* (L.) Pers. alakkörbe tartozik.

Szinonímneve: *T. tinctoria* Pers.

Thalictrum cysticarpum (II), *Th. rotundifolium* (III) - *Ranunculaceae*

A magyarul borkórónak vagy virnáncknak nevezett nemzetségnek kb. 10 faja jelentősebb. Nálunk

ismert az erdei borkóró (Th. aquilegiifolium) és a közönséges virnác (Th. minus). Az előbbi dísznövényként is kedvelt és termesztethető. Ázsiai, főleg kínai fajok, köztük számos a gyógy- és dísznövény (W-L).

A Th. cysticarpum társneve: Th. chelidonii DC. A másik taxon is endemikus.

Thunbergia hawtayneana (II) - *Acanthaceae*

A nemzetség neve feketeszem. Nálunk négy faja ismertebb, köztük pl. az indiai (Th. mysorensis) (Pr). Ázsia és Afrika meleg égvövi vidékein kb. 40 faja él, közülük a Th. fragrans Indiában gyógynövény, de üvegházban cserepes dísznövénynek is alkalmas (Pa).

Wallich az auktora a vörös feketeszemnek (Th. coccinea Wall.), amelyet más fajokkal együtt (pl. Th. erecta, Th. grandiflora, Th. fragrans) dísznövényként telepítenek. Mindegyik Indiában, Kínában és Indokínában honos (W-L). Nálunk élő lágyszárúak vagy örökzöld, kúszó cserjék, de fagyérzékenyek (B).

A Wallich által jellemzett taxon endemikus.

Turraea pinnata (II) - *Meliaceae*

A T. obtusifolia dísznövényként termesztethető. A többi fajjal együtt örökzöld fa vagy cserje, de fagyérzékeny (B).

A Walüch-féle taxon szinonimneve: Munronia wallichii.

Ulmus lanceaefolia (II), *U. virgata* (III) - *Ulmaceae*

A szil-nemzetségnek kb. 10 faja fordul elő gyakrabban nálunk is, pl. a kopasz szil (U. campestris), hegyi szil (U. glabra), vénic-szil (U. laevis). A külhoniai közül megemlíthető az U. japonica, U. americana, U. rabra (W-L). Főként dísznövényként telepítik az ázsiai, kelet-ázsiai (főként kínai) szibériai szilt (U. pumila) és kínai szilt (U. parviflora). Utóbbiaknak fajtáik is vannak a választék bővítésére (B).

A Wallich által jellemzett U. lanceaefolia Wall. endemikus, az U. virgata azonos az U. parvifolia Jacq. taxonnal.

Uncaria pilosa (II) - *Rubiaceae*

A horogtüsöknek nevezett nemzetség (Pa) nálunk egyetlen, ismert képviselője az U. gambir, magyar néven gambir(cseije), kambir vagy bengáliai kambir (Pr). Malaysiában honos, ahol illatosító, festő és cserző növényként használják (W-L). Több, más Uncaria faj gyógynövény (U).

30-nál több trópusi faj ismert.

A Wallich által leírt taxon endemikus.

Unona undulata (III) - *Annonaceae*

Négerborsnak nevezik a Guaianában honos *U. concolor*t (Pr).

A Wallich által jellemzett *U. undulata* Wall. (= *U. discolor* Wall. = *U. desmos* Raesch.) fatemetű növény, Afrika trópusi vidékein él. Termését fűszernek használják (U). Felvetődik a kérdés, hogy került e faj Indiába és Wallich figyelmébe.

Uraria cordifolia (I), *U. crinita* var. *macrostachya* (II) - *Fabaceae*

A Wallich által jellemzett *U. crinata* Desv. (feltehetően elírás *crinita* helyett!) típusfaj fatemetű növény, Ázsia trópusi vidékein honos. (Az 1813-ból leírt faj azonos az *U. macrostachya*-val, nem pedig ennek változata!). Malaysiában a gyökér főzetét hasmenés ellen használják (U).

Főképpen az *U. cordifolia* endemikusnak tartható.

Urena speciosa (I) - *Malvaceae*

Az árnyékmályvának vagy kongójutának nevezett (Pr) *U. lobata* afrikai növény, de Közép-Amerikában és Ázsia trópusi vidékein is megtalálható. Szárából nyerik a jutaszerű *aramina* rostot. Ugyanígy felhasználást nyer az *U. sinuata* (= *U. heterophylla*) és az *U. lappago* is.

Társneve: *U. repanda* Roxb.

Uvaria grandiflora, *U. macrophylla* (II) - *Annonaceae*

Az *U. purpurea* társnévnek (*U. grandiflora* Wall. = *U. hamiltonii* Hook. F. et Thoms.) auktora Wallich. Kínában, Indiában, Indokínában, Malaysiában és Indonéziában honos. Sárga termését élelmiszerként fogyasztják (U).

A másik, Wallich által jellemzett taxon (*U. macrophylla* Wall.) endemikus.

Uvularia umbellata (III) - *Uvulariaceae*

Magyar elnevezése nyakacsapfű, harangfű vagy bájfű (Pr). Az ülő vagy ehető nyakacsapfűvet (*U. sessiliflora*) élelmiszerként fogyasztják (a spárgához hasonlóan) (U).

E Wallich által leírt taxon endemikus. Társneve: *Disporum pullum*.

Valeriana hardwickii (III) - *Valerianaceae*

A macskagyökér-fajok közül nálunk legismertebb a gyógynövényként termesztett orvosi macskagyökér (*V. officinalis*). Wallichról elnevezett taxon a himalájai macskagyökér (*V. wallichii* DC.) (Pr). Újabban indiai macskagyökérnek nevezik, érvényes tudományos neve pedig *V. jatamansi*. Az indiai népgyógyászatban használják, Indián kívül Kínában és Indokínában is honos.

Más macskagyökér fajok is kelet-ázsiaiak, csak az európai taxonok eurázsiai-kontinentális fajok.

A Wallich által leírt és jellemzett taxon, a *V. hardwickii* Wall. élő faj, Indiában, Kínában és Indonéziában honos, az ottani népi orvoslásban stimulánsként használják (U).

Viburnum erubescens (II), *V. foetidum* (I), *V. stellulatum* (III) - *Caprifoliaceae*

Közel 40 bangitafaj ismeretes. Nálunk leggyakoribb pl. a kányabangita (*V. opulus*) vagy az ostorménfa (*V. lantana*) (Pr). Sok díszfaj és -fajta növeli a választékot, közülük csak a himalájai bangitát (*V. cylindricum*) és a Wallich által elnevezett, Kínában és Indiában őshonos nagyvirágú bangitát (*V. grandiflorum* Wall.) említjük.

A Wallich által itt jellemzett taxonok endemikusak.

Vitex heterophylla (III) - *Verbenaceae*

A nemzetség neve barátserje vagy barátfa (Pr), nálunk is néhol előfordul a díszfának telepített és gyógynövényként is ismert illatos barátceije (*V. agnus-castus*).

Egyéb, dísznövénynek alkalmas taxonok még a kenderlevelű (*V. cannabifolia*), a háromlevelű (*V. divaricata*) és a kereklevelű (*V. rotundifolia*). E kelet-ázsiai fajok Indiában, Indokínában és Malaysiában elterjedtek, de Kína és Afrika trópusi vidékein is meghonosodtak. A népi gyógyászatban is használhatók. Közülük külön kiemeljük a Wallich által itt jellemzett taxont, mivel a kínai vagy mongol barátceije ma érvényes neve *V. negundo* var. *heterophylla* (= *V. incisa*).

E változat felel meg a Wallich-féle taxonnak (*V. heterophylla* Wall.).

Wrightia mollissima (II) - *Apocynaceae*

A *W. pubescens* Kínában, Indokínában, Malaysiában és Ausztráliában honos, értékes rost- és faanyagot szolgáltat. A *W. religiosa* is Kínában, Indokínában és Malaysiában honos, akárcsak az előbbit is, ezt inkább a népgyógyászatban alkalmazzák (W-L).

Ismeretes még a *W. javanica*, *W. tinctoria* és *W. tomentosa*. Utóbbi Nepálban őshonos, de általában Indiában és Pakisztánban megtalálható. E nepáli fajt fehér fatesté, sárga festékanyaga miatt felhasználják (U).

A Wallich-féle taxon endemikus. Társneve: *W. tomentosa* Roem. et Schult.

Xanthoxylon floribundum (III) - *Rutaceae*

Ma a *Zanthoxylum* a nemzetség elfogadott tudományos elnevezése. Magyarul tüskés sárgafa vagy sárgacseje (Pr). Kb. 10 faja közül említésre méltó kínai tüskés sárgafa vagy kínaiors (Z. *simulans*), továbbá az illatos levelű, télálló, kínai, ill. kelet-ázsiai dísznövény, a japánors (Z. *giperatum*).

A Wallich által jellemzett taxon endemikus. Szinonímneve: *Toddalia aculeata* Pers.

Zingiber barbatum (L)- *Zingiberaceae*

A gyömbérnek legismertebb faja a fűszergyömbér, a *Z. officináé* (= *Amomum zingiber*) (Pr). Otthona a trópusi Ázsia. Ugyancsak fűszernövény a jávai gyömbér (*Z. aromaticum*). Inkább dísznövény a *Z. mioga*, szintén kelet-ázsiai faj.

A Wallich-féle taxon (*Z. barbatum* Wall.) endemikus.

Mária Anna Móró - Szaniszló Priszter - László Gy. Szabó: *Plantae Asiaticae Rariores* - the ornament of the Klimo Collection of the University of Pécs library in the light of current Hungárián botany: Somé remarks concerning N. Wallich's three-volume work (1830-1832)

The Dane, Nathaniel Wallich (1787-1854), is one of Europe's lesser-known botanists, although his international significance is outstanding. He arrived as a young man in India, where he made a thorough study of the rich and, until then almost unknown, flóra of South-East Asia. The flóra of India, Nepál and the Himalaya region were especially interesting for him. In recognition of his work he was awarded fellowships at several international associations.

He published several books on his pioneering research, which are considered authorities, even by today's standards, in terms not only of the descriptions of newly discovered species but alsó of their realistic depiction.

The rare three-volumes work appraised in our study, the *Plantae Asiaticae Rariores* was published between 1830 and 1832. In addition to that in Pécs, copies are to be found in the libraries of Munich, Stuttgart, Dresden, Leipzig, Jena, Halle, Göttingen, Tübingen, Glasgow and Manchester. Its value is enhanced by the fact that alongside the descriptions of almost 300 rare (mainly endemic) taxa (species, varieties, forms) their facing pages contain meticulous, artistically prepared drawings of all the plants discussed.

Our exploratory evaluation is not even close to being comprehensive or complete. We review the covered taxa from the point of view of current Hungárián botany, emphasising their economic advantages or ornamental values, which is in somé way akin to proving that our renowned forebears (there are no frontiers in natural sciences!) realised the importance of biological diversity. We should follow this attitűdé today, alsó! This is a prime example of a situation where the study of botanical works regarded as old is of help to researchers in our own era. We owe a debt of gratitude to György Klimo, Bishop of Pécs, who made it possible for the modern University of Pécs to preserve this rare, highly valuable and alsó eminently useful book.

Mária Anna Móró - Szaniszló Priszter - László Gy. Szabó: „Plantae Asiaticae Rariores”. Die Zierde der Klimó-Sammlung der Fünfkirchner Universität im Spiegel der heutigen ungarischen Botanik - einige Bemerkungen zum dreibandigen Werk von N. Wallich (1830-1832)

Der Dane Nathaniel Wallich (1787-1854) ist in Európa relativ unbekannt, aber international ist er ein aussergewöhnlich wichtiger Botaniker. Sehr jung reiste er nach Indien, wo er Jahrzehnte lang die reiche und damals noch wenig bekannte Pflanzenwelt Süd-Ost-Asiens eingehend erforschte. Besonders die Flóra Indiens, Nepals und die der Himalaja-Gegend interessierte ihn. Zahlreiche internationale Gesellschaften wählten ihn in Anerkennung seiner Arbeit zum Mitglied.

Über seine bahnbrechende Floraforschung sind mehrere Bücher erschienen, die sowohl hinsichtlich der Beschreibung der neuen Arten als auch deren lebensreue Darstellung noch heute als Grundlage betrachtet werden.

Unsere Studie behandelt das dreibandige seltene Buch (Ausser in Pécs ist es noch in den Bibliotheken von München, Stuttgart, Dresden, Leipzig, Jena, Halle, Göttingen, Tübingen, Glasgow und Manchester zu finden.) „Plantae Asiaticae Rariores”, das 1830-1832 erschienen ist. Es vergrössert seinen Wert, dass neben den Beschreibungen von fasst 300 seltenen (zumeist endometischen) Taxa (Art, Variante, Form), an den Spiegelseiten auch genaue, kunstvoll angefertigte, bunte Zeichnungen aller behandelten Pflanzen zu finden sind.

Unsere orientierende Bewertung ist bei weitem nicht erschöpfend und vollständig. Aus der Sicht der gegenwertigen ungarischen Botanik legen wir die behandelten Taxa dar, betonen ihren wirtschaftlichen Nutzen oder dekorativen Wert als Beweiss dafür, dass unsere namhaften Vorgänger (In den Naturwissenschaften gibt es keine Grenzen.) die Bedeutung der biologischen Vielfalt erkannt haben. Auch heute müssen wir dieser Sichtweise folgen. Hierbei hilft den Forschern der Gegenwart zum Beispiel die Untersuchung botanischer Werke, die für alt gehalten werden. Wir sind dem Bischof von Pécs György Klimó zu grossem Dank verpflichtet, denn er machte es möglich, dass die heutige Universität von Pécs dieses seltene, aussergewöhnlich wertvolle und nützliche Buch hüten darf.

Jankovits László: Könyvtári utazás
(Faludi Ferenc és a Klimo Könyvtár)

E tanulmány kiindulópontja Faludi Ferenc Klimo Könyvtárra írt verse. Faludit, a tudós jezsuita költőt és tanárt ma magyar, s nem latin versei miatt ismerjük.¹ Latin versei közül a legtöbb kiadást a Klimo Könyvtárra írt alábbi tizenkét soros dicsőítő verse, *encomiuma*. kapta, valószínűleg tárgya miatt:

In Bibliothecam ejusdem

Hic ubi Jane tuos cineres Laurumque Iyramque
Magnum Corvinum composuisse ferunt,
Arguios Latiosque olim complexa poetas
Vatis ad ingenium bibliotheca stetit.
Illám tempus edax fatisque urgentibus illám
Saevae Bystonidum diripuere manus.
Altéra nunc surgit: revocatae plaudite Musae!
Quam bene culta domi! quam bene nota foris!
Altéra jam floret selecta plena Minerva,
Quodque rei caput est, pectus aperta patet.
Dij te, praesul, áment, studiorum cultor et author!
Saecula speramus te quoque nostra legent.²

¹ Ezek legújabb értékelését I. Szörényi László: Faludi Ferenc irodalmi jelentősége. In: Uő: *Studia Hungarolatina: Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*. Budapest, 1999. 62-72.

² Faludi Francisci collectio miscellanea poematum minorum et notata diversa, a szerző kézirat. OSzK Quart. Lat. 699., a továbbiakban a szakirodalmi elnevezés alapján Omnium (az apparátusban rövidítve Omn.) Kiadásai: Faludi Ferentz Költeményes maradványi. Kiad., tan., jegyz.: Révai Miklós I–II. Győr, 1766-1767 I. 93. (rövidítve Révai); Uő: In Georgii Klimo, episcopi Quinqueecclesiensis bibliothecam In: Huszti József: *Latin chrestomathia: Latin nyelvi olvasmányok*. Budapest, 1940. reprintben Budapest, 1991. 335-336. (az apparátusban Huszti); Uő: *Próza művei*. I-ü. kiad.: Vörös Imre, a latin ny. szövegeket kiad. Uray Piroška, Budapest, 1991. (Régi magyar prózai emlékek 8.) II. 945. (az apparátusban Uray). Huszti kiadásába a szöveg feltehetően nem az Omniumból vagy a Révai-kiadásból került; forrásként ugyanis nem ezeket, hanem a szöveget valójában nem tartalmazó Batsányi-féle kiadást jelöli meg. A szöveg az Omnium latin verseiről tanulmányt író, s a tanulmányt a Huszti által szerkesztett sorozatban megjelentető Nagy Elemér révén kerülhetett Huszti kezébe, aki, akárcsak Huszti, antikizálva adja meg az Omnium author szavát. Nagy Elemér: Faludi Ferenc Omniumának latin költeményes jegyzetei. Ipolyság, 1943. 36. A szöveget Huszti vagy Nagy Elemér a 10. sorban helytelenül korrigálta; az Omnium-beli "pectus aperta patet" (bensejét önként megnyitva feltárul) kifejezésben az "aperta" medialis alak, az "altéra bibliotheca" értelmezője, s tárgya a "pectus", vö. *Ov. fast.* 1, 408 Uray Piroška az Omnium szövegét adta ki, egy apró tévedéstől eltekintve hibátlanul. A szöveg közlésekor a

Itt, hol, Janus, hamvoidat, lantod, s koszorúdat
Nagy Korvin Mátyás sírba letette talán,
Költőkkel teli könyvtár állt, kebelében a dalnok
szívének kedves nagy görögök, latinok.
Azt az idő, a falánk, azt durva pogány kezek egykor
Szétszaggatták, rá végzete hozta a véaszt.
Itt van egy új, hazatértetek immár, tapsra, ti Múzsák!
Mennyire szép odabent! Mily nagy a hírneve kint!
Új könyvtár virul itt, tele rendbe rakott tudománnyal,
S fontos, hogy mindent nyitva találsz odabent.
Ég áldjon, püspök, te tudós tudománygyarapító!
Bízvást vájujuk már azt is, amit magad írsz.

A vers ma ismert egyetlen kéziratos forrása Faludi saját jegyzetfüzete, amelynek a szakirodalom az *Omniarium*, mindenes füzet címet adta. Az *Omniarium* 6-7. levelén négy, Klimohoz kapcsolódó vers található, ezek közül a második a könyvtár dicsérete.

A továbbiakban először az *Omniariumról* lesz szó, majd a versciklusról, annak környezetéről, végül pedig a vers keletkezésének körülményeiről.

A jegyzőkönyv valószínűleg a Nemzeti Múzeum könyvtárába történő bevételezéskor kapta a *collectio miscellanea poematum minorum et notata diversa* (kisebb költemények elegyes gyűjteménye és különböző jegyzetek) leírást. Első, a 3. levéltől az 5. levélig terjedő része, úgy tűnik, egy időben készült. Ezután két levél hiányzik, a kritikai kiadás szerint lehet, hogy még Faludi vágta ki őket. A következő két levél, amely a Klimora íródott verseket is tartalmazza, szintén egy időben íródhatott le. Ezután, úgy tűnik, a jegyzetek alkalmoszerűvé válnak, ritkulnak; itt az írásképp alapján már nem lehet megállapítani, melyik jegyzet hogyan került be. E téren a legutóbbi állásfoglalás, a kritikai kiadás bevezetője is tanácstalan: Uray Piroska lényegében átveszi a hagyományos megítélést, amely szerint az *Omniariumba*, már Faludi római tartózkodásakor, az 1740-es években és még az 1770-es években is kerültek jegyzetek, vagyis hogy a füzet végigkísérte Faludi pályafutását. A továbbiakban óvatos kételyeket szeretnék a datálással kapcsolatban megfogalmazni, nem utolsósorban a Klimo-versek és környezetük alapján.

Térjünk hát rá ezekre a versekre! A ciklus első verse Klimó György püspök címerére íródott: a liliumok a lélek kegyességét, a rózsák a tehetséget jelképezik. Ezután következik a könyvtárra írt vers. A harmadik epigramma, Klimó képére íródott: ennek, úgymond, kétszer is nekifutott a festő, mégsem sikerült a püspök nagyszerű egyéniségét megragadnia. A ciklust a püspök mecseknádasdi villájában történő nyaralásáról szóló költemény zárja: eszerint hasznos a felüdülés a vidéken, mert Klimó pihenten többet tehet az őerte vágyakozó városért.

A verseket, akárcsak Faludi más latin munkáit a Révai Miklós által 1786-1787-ben készített első összkiadás közli először. Nem tudjuk, vajon egyedül az Omniariumot használta-e a kiadó, vagy az általa említett, Bécsben 1781-ben talált "jókorá papíros nyáláb"³ is tartalmazta a latin verseket. Mindenesetre elgondolkoztató, hogy Révai kiadása egy ponton, a 8. sor második felében eltér az Omniarium szövegétől. A további kiadások mind az Omniariumhoz kötődnek.

A könyvtárdicséret, amint illik, számos antik allúziót tartalmaz. Ilyen az Ovidiustól jól ismert *tempus edax*, falánk idő, a számos szerzőnél, Liviusnál, Lucanusnál, Tacitusnál előforduló sorskényszer (*fatis urgentibus*).⁴ Megfogalmazása választékos: a törökökre például egy ókori nép, a harcias thrákiai *bistonok* nevét használja. A vers szerkezetét a visszatérő hajdani dicsőség, a nyugalmas XVIII. századi Magyarország gyakori témája határozza meg: ebben a nyugalmas században újra felvirágozhat az egyszer már tönkretett tudomány és kultúra.

A vers első négy sora az egyházmegye kiemelkedő püspökéről, III. Jánosról, azaz Janus Pannoniusról szól. A 3-4. sor igen érdekes: mintegy megelőlegezi a költő kiváló XX. századi kutatója, Petrovich Ede feltételezését. Petrovich szerint a püspökvárban, annak délnyugati tornyában állhatott Janus Pannonius csillagdája.⁵ Éppen ez az a torony, amelyet Klimó püspök újra építtetett a maga bibliotékája számára. Lehet, hogy a nemes hagyományról már akkor is tudtak valamiképpen?

Petrovichtól tudjuk azt is, hogy az újjáépített épületrész 1774 őszén készült el, s - amint Faludi verse is kiemeli - ekkor vált nyilvánossá mindenki számára.⁶ A könyvtár megnyitása olyan szándék volt, amely annak első, 1760-ban megkezdett katalógusában, a katalógus előszavában is megfogalmazódott. Azt azonban aligha feltételezhetjük, hogy Faludi 1760-ban vagy azután egyhamar olvashatta volna. Az előző évben ugyan még a Mecsek alján tartózkodott mint a város jezsuitáinak vezetője. De még abban az évben, 1759-ben visszatért Pozsonyba, az ottani gimnázium

³ Faludi Ferenc: Költeményes maradványai. i. m. 15.

A párhuzamos helyek a következők. *Fatis urgentibus*: Liv. 5., 36., 6. Lucan. 10,30 Tac. Germ. 33. *Tempus edax*: Ov. met. 1.5, 234. Pont. 4., 10., 7. *Rei caput*: Ter. Andr. 458. *Cultor et auctor* - vö. Ov. trist. 3., 14., 1. *Cultor et antistes doctorum sancte virorum*.

⁵ Petrovich Ede: Janus Pannonius Pécsen. In: Janus Pannonius. Szerk.: Kardos Tibor - V. Kovács Sándor. Budapest, 1975. (Memória saeculorum Hungáriáé 2.) 150-151.

⁶ Uő: Ismeretlen adatok a pécsi Egyetemi Könyvtár történetéhez. = Magyar Könyvszemle 83. (1967) 43.

igazgatói székébe.⁷ Kapcsolatai nem szűntek meg Péccsel. Szakmai kérdésekben levelezett a könyvtárat gondozó tudós kanonokokkal, Szalágyi Istvánnal és Koller Józseffel. 1771-ben, 69 éves korában eladta vagy saját könyveit, vagy a könyvtár fölőspéldányainak egy részét Rollernek és Szemenich Ferencnek, a pécsi papnövelde későbbi igazgatójának.⁸ Pozsonyi elfoglaltságai azonban az idős és elfoglalt szerzetesnek aligha engedték meg a Pécsre utazást. A számításba jövő időpont tehát 1774 vagy az azutáni időszak, amikor a könyvtár nyilvánosságának híre elterjedt az országban.

Ez a hír azonban már aligha érthette Pozsonyban Faludit. Ekkorra megtörtént a jezsuita rend számára csaknem végzetessé váló esemény, a rend eltörlése. 1773 ősze után a Faludi által vezetett könyvtár könyveit a császári könyvtárba szállították. A felosztatást végrehajtó bizottság kérdésére, mit szándékozik tenni ezután, az akkor majdnem hetven éves szerzetes a következőt felelte: *exit ex domo se alibi ad quietem repositurus*, távozik a rendházból, hogy máshol hajtsa fejét nyugovóra.⁹ A szakirodalmi közmegegyezés szerint ez a másik hely a szülőföldje közeli Rohonc, az ottani alapítványi szegényház.

A Klimoval kapcsolatos versciklus és az *Omniarium* egy másik, a ciklushoz közeli verse alapján úgy vélem, hátralevő éveit nem csupán a szegényház vezetőjeként morzsolta le. Ezek a versek arra engednek következtetni, hogy Rohoncról - vagy Pozsonyból - egyik első útja Pécsre vezetett.

Vegyük szemügyre a könyvtár és környezete néhány emlékét, s vessük össze a ciklus első három versével! Az első ilyen emlék a már említett első, 1760-as katalógus. Ezt kinyitva, először Klimó György címerével találkozunk. Emlékezzünk vissza: Faludi első verse a püspök címerét értelmezi.

A katalógus következő oldalán a bevezető kezdődik - a címer mellett ezeket a sorokat látja ma a könyvtár tárlójában kinyitva fekvő katalógusra tekintő látogató. A bevezetés szövege számos egyezést mutat Faludi könyvtár-dicsőítő második versével. A könyvtár surrexit (felmagasodott) a katalógusban, surgit (magasodik) Faludinál. *Selectis libris* (elrendezett könyvekkel), áll a katalógusban - *selecta plena Minerva* (tele rendbe rakott tudománnyal), olvashatjuk a versben. Mind a katalógus, mind a vers hangsúlyozza a könyvtár nyitottságát.

Faludi harmadik verse - mint tudjuk - a püspök portréjáról szól. Entz Géza ismertet egy 1778. január 5-í, a püspök halála után készült inventáriumot. Ez a leltár említi "az elhunyt

⁷ Géfin Gyula: Faludi Ferenc 1704-1779. Budapest, 1942.42., 47.

⁸ Kardos Tibor: Hol van Faludi Ferenc könyvtára? = Könyvtári Szemle 1. (1934) 34.;

Boda Miklós: Három évszázad könyvtártörténeti emlékei a Klimó-gyűjteményben. Különlenyomat a Jubileumi évkönyv 1774-1974 c. kötetből. Pécs, 1974. 171.

⁹ Géfin Gyula fordítása alapján, 1. Uő: Ismeretlen adatok Faludi Ferenc életéből. = Irodalomtörténeti Közlemények 74. (1970)353.

kegyelmes püspök arcképét", amely a pécsi palota könyvtárterme melletti szobájában függött.¹⁰ Ez a kép valószínűleg azonos a ma a Püspöki Hittudományi Főiskolában látható, XVIII. század közepén készült olajfestménnyel. Lehet, hogy Faludi eredeti helyén látta, s a kétszeri nekifutásról szóló történet sem pusztán poétái találmány, hanem a helyszínen hallott anekdota.

Téijünk rá most egy újabb, közvetett bizonyítékra! Az *Omniariumban* a Klimó-verseket megelőző levélen a következő, *Pro epitaphio* (Sírfeliratnak) címet viselő négysoros vers áll:

Hunc Nemus Aonium, sparsis hunc Musa capillis,
Hunc posita maestus flebit Apollo Lyra,
Et dicet lacrymans, aut Pindo haud occidit unquam
Orpheus, aut alium Calliope genuit.¹¹

Sírnak az áoni berkek, bontott hajjal a Múzsák,
Gyászol Apollón majd, szünteti lantja szavát.
S könnyek közt szól majd: sose halt meg a Pindoszon Orpheusz,
Vagy szült egy újat Kalliopé minekünk.

A vers Faluditól származik - legalábbis első látásra. Azt azonban már Nagy Elemér kimutatta, hogy az első két sort nem máshonnan vette át Faludi, mint Janus iskolatársa, iskolamesterének fia és örököse, Battista Guarini Janus Pannonius-epitáfiumából.¹² Azt azonban nem tartja számon a kutatás, hogy a vers második fele is a Janus-hagyományhoz kapcsolódik - a bolognai költő-professzor, Achille Bocchi kísérvőverséből származik. Abból a versből, amelyet az 1513-as bolognai Janus-kiadáshoz írt, s amelyet más, későbbi kiadások is átvettek. Mindkét verset megtalálhatta Faludi vagy bárki a *Delitiae poetarum Italarum* vagy a *Carmina illustrium poetarum Italarum* című gyűjteményes kötetben, vagy akár megkaphatta őket Kollertől.

Az epitáfiumhoz két összefüggő, egymást nem kizáró szándékot rendelhetünk. Ismeretes egyrészt, hogy Koller Józsefet 1766-ban Klimó többek között a céllal küldte Itáliába, hogy a Janus-hagyományt kutassa.¹³ A hagyomány kutatásának Pécsen is voltak esélyei, hiszen a Faludi

¹⁰ Entz Géza: Klimó György pécsi püspök kulturális tevékenysége. = *Pannónia* 6. (1940) 204-205.

"Omn. 6r. Közli és az első két sor párhuzamát megadja Nagy. i. m. 21., 60-61. jegyzet. Apparátus: 1 Omn. nemus: n áthúzva, utána nagy N-nel kezdődik 2 flebit Uray, fleuit, az eredeti u fölé írva b Omn. Párhuzamos helyek: 1-2 Baptista Guarinus, In obitum Iani Pannonii, 3-4. Te nemus Aonium, laceris te Musa capillis, / Te posita moestus fleuit Apollo lyra 3-4 cf. Achilles Bocchius, De Iano Pannonio Episcopo Quinqueecclesiensi Poéta clarissimo, 3-4. Miratus Titán ait: Aut non occidit unquam / Orpheus, aut alium Calliope genuit.

¹² L. az előző jegyzetet.

¹³ Entz Géza: Klimó György mint Janus Pannonius-kutató. In: *Regnum* 1940/41. 307.

korában is élő hagyomány szerint a nagy humanista teste valahol a székesegyházban nyugszik.¹⁴ Az építárium-tervezet talán egy majdani Janus-emlékmű céljára íródott.

Azonban egy másik magyarázat is kínálkozik. A kritikai kiadás nem vette számba azt, hogy a vers második sorában Faludi a befejezett múlt igeidőben flevit-et írt, Battista Guarinit követve, ám ezt javította folyamatos jövő idejű flebit-re, s a jövő időt a vers második részében is megtartotta. Ez a javítás egyrészt arra enged következtetni, hogy a vers egy korábbi változat tisztázata során keletkezett átfogalmazás. Faludi talán azért tette ezt, mert élete alkonyán a maga költészetének is emléket tervezett állítani, s az építáriumot mintegy magára szabta.

Az eddigi párhuzamok alapján a következők feltételezhetők. A rend feloszlátása után Faludi másutt keresett nyugalmat. Ezt többek között ott tette, ahol a maga vagy egykori könyvtára könyveit tudta, ahol korábban tanított, s ahol jó barátokat remélhetett maga körül: Pécssett.

Itt-tartózkodása során elidőzhetett a könyvtárban, s jegyzeteket készíthetett annak könyveiből. Ezt nyugodtan tekinthetjük utazásnak, olyan könyvek segítségével, amelyek számos helyről és tudományról kínálhattak forrásokat. Erre utal a IV. pontban található szöveg, III. Fülöp milánói sírfeliratai bizonyos részeinek másolata. A másolat néhány eltéréstől eltekintve megegyezik Ottó Aicher *Theatrum funebre...* (Temető-színház) című, mindenféle új és régi, komoly és tréfás, mindenféle rangú, életkorú, nemű emberekre írt sírverset tartalmazó, Boda Miklós által a kutatás számára újra felfedezett gyűjteményének szövegével.¹⁵ Faludi a másolás során kihagyott mindenfajta olyan részt, amely - III. Fülöpöt leszámítva - adott személyekre vonatkozik. Máskor is így járt el: Pietro Bembo, Hermolao Barbaro, Bartolommeo Platina, Raffaello esetében is elhagyott

¹⁴ A kérdéssel I. Kárpáti Gábor: Janus Pannonius feltételezett sírhelye? In: Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány. Szerk.: Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs, 1998.41-49.

¹⁵ Ottó Aicher: *Theatrum funebre exhibens per varias scenas epitaphia...*, Salzburg, 1675. [Klimo könyvtári jelzete N. V. 7, a Móró-katalógusban A124], 111-112. vö. Boda Miklós: A "sevillai kódexek" és a Janus Pannonius-szöveg-hagyomány kérdőjelei. In: Baranyai Helytörténetírás (1985-1986) 485-486. Az idézetben kiemelt azokat a részeket amelyek, az *Omniarium*ban (8r) is megtalálhatók; zárójelben állnak azok, amelyek Faludinál megtalálhatók, Aichemél nem.

EXTREMI HONORES / PHILIPPO III. Hispaniarum Regi, / Mediolani celebrati / VII. Idus Junü, 1621. / In Metropolitana Basilica. / Exequias moestissimas Regi vestro / O cives. / Huc vota, huc lacrymas. / Qui magna dabat, modicum petit. / Sepulcrales Inscriptiones. / Prima Filii nomine. / Philippo III. vere Catholico; / Regnoram, animique amplitudine coelitus donato, / Ut Numinis cultum ubique Gentium propagaret; / Sed praemature terris erepto, / Ne pro nomine recoletur: / Philippus IV. paternorum Regnorum haeres, / Sed regnis cariore Patre spoliatus: / Unicum doloris solatium nactus, dolorem, / Pro lacrymarum illecebra tumulum ponit. / Secunda, Proregis nomine. / Philippo III. ter Maximo, / Armatis pacatisque virtutibus ita instructo, / Ut ejus arma, / Neque temere, neque timide commota / Aut Victoriae decus, aut Pacis Securitates, / Orbi semper attulerint, / Gomez Soarez Ferae Dux desolatiss. / Bello Pacificue in Insubria Paefectus, / Domino suo Clementissimo, / Ubi de Germanica Victoria / Triumphalem parabat molem, funeream P. / Heu praepostera fata! / Tertia, Mediolanensium nomine. / D. Philippo III. / Regum felicissimo, fortunatissimo; / Qui sua felicitato, Orbem felicem fecit, / Et fortunarum tributis, tributarios fortunavit; / Cineribus etiam fidelissimi Mediolanenses, / Infelix lacrymarum vectigal, / Quod vivo nunquam solverant [Faludi: debebant], extincto solvunt. / Vltima, Orbis universi nomine. / Philippus III. Opt. Max. / Naturae donis omnibus cumulatus, / Imperatorum, Regumque maximorum / Filius, Gener, Páter, socer, / Qui speciem imperio, quod a natura acceperat, / Et ingenitam stirpi Generositatem / Liberis partitus, / Ut naturae Authori, quod a natura acceperat, / restitueret; / Mortalitati impatiens, / Utrumque orbavit orbem; / ab utroque defletur.

olyan aktualitásokat, mint a szerző vagy a hely.¹⁶ Mondhatni, a maga céljaira másolt, s később ezeket a másolatokat írta át a jegyzőkönyvecskébe. Forrásai lehettek természetesen más gyűjteményes kiadások is. Ami fontos: egy-egy itáliai vagy ausztriai sírfelirat nem feltétlen alapja annak a hipotézisnek, hogy a jegyzőkönyv Faludi vándorlásait követi. A szellem nagy utazásokat tehet könyvtárakban is, olykor hamarabb és távolabb, többfelé, mintha testben tenné ezt. Ha pedig erről van szó, akkor lehet, hogy az Omniariumot a késő pozsonyi évekre, s az utána következő esztendőkre kell datálnunk.

Ez a feltételezett eseménysor és dokumentumai mindenesetre egy olyan környezetről szólnak, amely fontos adalék nemcsak Faludi, hanem a könyvtár élettörténetéhez is. A versek élénk szellemi élet, könyvtárgyarapító nagy püspök képét mutatják, mintegy kulcsot adnak a Klimo Könyvtárhoz.

Faludi pécsi tartózkodásának, pécsi kapcsolatainak, olvasmányainak kutatása még sok lehetőséget tartogat. Amint a könyveinek sorsát kutató Kardos Tibor feltételezi, a Faluditól származó könyvek a papi szemináriumba kerültek.¹⁷ Ha így van, akkor ma talán a Püspöki Hittudományi Kar könyvtárában laktak. Itt azonban már egy másik, most megújuló könyvtárba tett, teendő utazásról van szó.

Aicher 81., 375., 389., vö. Omn., 13v; Aicher 453., vö. Omn. 7v. Ugyanakkor az Omniarium 9v levelén névvel feltüntetve megtalálható Jákob Fugger síremléke, míg Aicher 73. név nélkül adja meg ezt a sírverset.

¹⁷ Kardos i. m.

The subject of the study is the relationship between the learned, 18th century Jesuit poet, Ferenc Faludi and the Klimo Library - and especially his poem in which he praises the library. This encomium, together with other poems written to Klimo, can be found in Faludi's manuscript notebook, the so-called *Omnarium*. The birth of this encomium, rich in antique allusion, can be dated to 1774, which is also the year of the opening of the library to the public.

Its text has several parallels to the introduction of the library's first catalogue. This parallel, the poem written by Faludi to Klimo's portrait and coat-of-arms, and Faludi's earlier connections with Pécs, make it possible for us to assume that, for some time after 1773 (the year in which the Jesuit Order was dissolved) Faludi was Klimo's guest.

Research into Faludi generally holds that the *Omnarium* was used by its owner throughout his life. However, the notes in the book and the parallels to the materials within the Klimo Library undermine that assumption and make it more probable that the *Omnarium* originated in the last two decades of Faludi's life.

László Jankovits: Bibliotheksreise
(Ferenc Faludi und die Klimo-Bibliothek)

Die Studie befasst sich mit der Verbindung zwischen Ferenc Faludi, dem Wissenschaftler und Jesuitendichter des XVIII. Jahrhunderts, und der Klimo-Bibliothek, insbesondere mit dem Gedicht, in dem Faludi die Bibliothek preist. Dieses Encomium beinhaltet unter anderem Gedichte über die Klimo-Bibliothek, das handgeschriebene Notizbuch von Faludi, das sogenannte Omniarium. Das Hinweisen auf die Antiké reiche Encomium wurde wahrscheinlich 1774 geschrieben, als die Bibliothek der Öffentlichkeit zugänglich wurde. Sein Text beinhaltet zahlreiche Parallelen zur Einleitung des ersten Katalogs der Bibliothek. Diese Parallele, das Faludi-Gedicht über das Portrat und Wappen der Kiimos und die früheren Kontakte von Faludi in Pécs lassen die Vermutung zu, dass nach der Auflösung des Jesuitenordens 1773 Faludi eine Zeit lang Gast beim Bischof von Pécs war. Das Omniarium hat sein Besitzer laut der Faludi-Fachliteratur sein ganzes Leben lang benutzt. Die Eintragungen im Notizbuch und die Parallelen in den Dokumenten der Klimo-Bibliothek unterstützen allerdings diese Hypothese nicht und lassen vermuten, dass das Omniarium in den letzten beiden Jahrzehnten des Lebens von Faludi entstanden ist.

Móro Mária Anna: A pécsi püspöki könyvtár katalógusai

A könyvtár történetéről felkutatott adatokat összegezte a 200 éves fennállás ünneplésekor Fényes Miklós szerkesztette jubileumi kötet¹⁸. A gyűjtemény történetének megismeréséhez további segítséget adhatnak a katalógusok és könyvjegyzékek, melyekben követhető egyes könyvek idekerülésének ideje, módja.

A ránk maradt első katalógus¹⁹ csak az 1760-as évszámot tünteti föl, a létrehozó könyvtáros nevét elhallgatja. A vaskos kötet tábláját angyalok tartotta, rajzolt Klimó-cimer díszíti, az előszó így kezdődik: *"Jóakarátú olvasó' Ki jóakarátú olvasóként e könyvtárat megszemléled, ne másnak, mint az excellenciás patrónusnak tulajdonítsd, aki 12000 forintokért állította fel, bőkezűségével állandóan gyarapította, végül összegyűjtve megnyitotta ... ez a könyvtár a magas patrónus kegyességéből a legkegyesebb Teremtő dicsőségére, a haza tiszteletére és védelmére, a Te és mások üdvösségére és hasznára szolgál."*

Indexének első része a szerzők nevének betűrendjét, a második társszerzőket, a harmadik a szerző nélküli műveket tartalmazza, a negyedik kiegészítéseket. Minden kötetről tartalomjegyzék-szerző, részletes leírást is ad, gyakran a szerzők életrajzi adatait is közli. 19 osztályba sorolja a műveket, ez az osztályozás marad, csekély változtatással, minden későbbi katalógus alapja is:

- A bibliák
- B egyházatyák és doktorok
- C szentírásmagyarázatok
- D teológia dogmatika
- E teológia polemika
- F zsinatok
- G morálteológia
- H szertartáskönyvek
- I szentbeszédek
- K jog
- L egyháztörténet
- M világi történelem
- N etika, filológia
- O orvoslás
- P filozófia - fizika

¹⁸ Pécsi Egyetemi Könyvtár Jubileumi évkönyv 1774-1974. Szerk. Fényes Miklós Pécs, 1974. 218.

"CC.1.11

Q	matematika, geográfia
R	szónoklás, költészet, nyelvtan
S	vegyes: művészetek, mesterségek, gazdaság
T	eretnekek és schismaticusok írásai
U	betűrendes index: a tartalomjegyzékben szerepel, a kötetben nincs

Ugyanígy nem köthető személyhez a Klimó idejéből maradt többi katalógus sem, bár Koller József kézírása mindegyikben felismerhető. 1765. május 16-ról kelteztek egy újabb katalógus megkezdését, ebben a szerzők neve időrendben, a kiadás helye, éve, tartalomjegyzék-szerűen a kötetben lévő művek címét tüntetik fel. A röpiratok, heretikusok gyakran csak így említődnek: "*Claudiopolitanus 1712, Hung.*" A 489. oldaltól A-C betűrendes jegyzék kezdődik, benne csillaggal jelölik az 1771. április 18-án Pozsonyból áthozott könyveket - ezek a leíró részben nem találhatóak meg.²⁰

Ennek folytatásaként 1769. július 14.-1770. március 4. között készült *Supplementum, melyben az új és régi könyvek kronológiai rendben leíratnak*. A szerzők neve, a kiadás helye, éve, tartalomjegyzék-szerűen a kötetben lévő művek címei.²¹

Tematikus katalógusként szolgált az "*Ordo classium in quas libri Bibliothecae Episcopalis V. Ecclesiensis distribuntur*" címet viselő, ugyancsak évszám és név nélküli kötet,²² ez a könyvek adatainak leírása nélkül 3705 szerző nevét sorolja osztályokba, a vallási tárgyakhoz kapcsolódó osztályokban 1341, a világi tudományoknál 2364 név található.

Évszám nélküli az a jegyzék is, mely a Klimó által beszerzett, a nyilvános könyvtárba átvitt könyveket sorolja fel.²³ A szakrendben felsorolt 5382 mű - kötetszámra legalább a kétszerese lehet - szerzője és rövid címe mellett a kiadás helye, éve is említetik, szűrőpróba-szerű vizsgálódás után úgy látszik, nem tartalmazza Berényi Zsigmond és a székeskáptalan könyveit, de szerepelnek benne a Domsics Mátyástól átvett, az egyházmegyében begyűjtött protestáns teológiai munkák.²⁴

²⁰ S. III. 9

²¹ V.D. 14 Supplementum 1769. VII. 14.-1770. III. 4.

²² Q. VII. 42 Ordo Classium - Vallási tárgyú 1341: bibliakommentátorok - 86; teológusok - 761; zsinatok - 30; liturgia - 57; prédikációk - 125; imakönyvek - 39; aszketika - 145; vitairatok, polemika - 98; világi tárgyú 2364: collectiones - 42 (jogsabály-gyűjtemények, folyóiratok, lexikonok); jogtudomány - 379; matematika-51; orvoslás - 231; történelem - 792; éremltan-39; filozófia - 160 (ebben a természettudományok); földrajz - 75; filológia - 45; retorika - 53; költészet - 110; nyelvészet, nyelvtan - 113; különféle - 274; mezőgazdaság, protestáns teológia, arcképek, a jezsuita vitairatok, lexikonok).

²³ Msl489 Inventarium librorum a bo. me. Excell.mo ac R.mo Domino Georgio Klimo Episcopo Quinque Ecclesiensi comparatorum, et in Bibliotheca Ecclesiae suae Cathedrali ad instar piae renumerationis inter vivos donata, ac Cleri primum Ecclesiae suae, tum Publicae omnium utilitati dicata collocatorum. 37, 2 fol. 40 cm.

²⁴ Domsics Mátyás kanonok 1746. febr. 16-án kapta a megbízást eretnek könyvek tanulmányozására, hogy a magyarul tejesztett ágostai hitvallás ellenében magyarul vitairatot készítsen. Mivel az elkobzott könyvek zömmel régiek voltak, és a katolikus könyvtárosoknál nem talált ilyen könyveket, Bécsbe utazott. Peter Conrad Monath evangélikus könyvkereskedő segítségével szerzett eretnek műveket - mintegy nyolcvan szerző munkáit hozta haza magával, többet a kereskedő küldött utána. 1767-ben megvádolják: a rábízott feladatot nem hajtotta végre, csak olvasta a bűnös könyveket, elhanyagolta a hitélet előírásai szerinti tennivalókat. Klimó utasítására könyvtára 1767-ben elkoboztatott, nagy része a püspöki könyvtárba került. A 337 műről Koller József készített jegyzéket. (67046 Miscellanea 219-227.)

1770-ből van adat arra, hogy kinevezett könyvtáros tevékenykedik, a püspöki palotában lakó Stadler József tiszteletbeli kanonok, szentszéki ülnök a könyvtár prefektusa 1771-ben történt haláláig,²⁵ bár Brüstle szerint²⁶ már 1770. októberében Koller József a könyvtáros, de az ő könyvtárral kapcsolatos tevékenysége régebbi keletű.

Az 1779-es évszámot viselő föliánskötet nevezhető a nyilvános könyvtár első, az egész állományt feltáró katalógusának, amint ez bevezetőjében meg is említetik. Több kéz írása, a jelzeteket helyenként módosították, a javítások, betoldások is arra vallanak, hosszabb időn át vezették. Koller három csillaggal jelölte a tridenti zsinat, két csillaggal a szent congregatio által indexre tett műveket.²⁷ Az előzéken olvasható Gradwohl Eduárd bejegyzése 1835. május 10-éről: ezt a katalógust örök emlékül megőrzi, e szerint Klimo egykori könyvtárából ekkor körülbelül 400 kötet hiányzik.

1793-tól 1803. február 7-i haláláig a nyugalmazott teológiai professzor, Vizer Ádám a könyvtáros, (toronybeli lakásában napokig feküdt holtan, mire megalálták)²⁸ utána senki. 1803-ban a felügyelet nélküli könyvtárból nyoma veszett Klimo nagy értékű éremgyűjteménye nagy részének. Ez után a káptalan intézkedett, az új könyvtáros, Lethenyi János 1804. február 20-án be is költözött, de még az év október 30-án meghalt. Utóda Billisics Alajos lett. 1808-tól 1818-ig a pálos szerzetbeli jeles hitszónok Simon Máté, aki hivatala elfoglalásakor megállapította, hogy mintegy 150 könyv hiányzik. Könyvtárosi tevékenységéről más dokumentum nem maradt, de jellemző lehet, hogy Koller 1817-ben Horvát István látogatásakor neki ajándékozta Garampi 1772-1792 között írt leveleit: "*Vidd el magaddal. Te ezeket megfogod és meg tudod becsülni. Itt most a Köz Könyvtár elhagyott állapotban vagon. Oda nem akarom tenni.*"²⁹

Néhány évig a Schematismusok szerint nincs könyvtáros, 1820-1822 között Paulik János, 1824-1831 között Groccky István, 1832-1833-ban Finta György. Tevékenységüknek nincs írásos nyoma.

Petrovich Ede ismerteti az 1778-ban és 1829-ben a könyvtárról készült leírásokat.³⁰ A Klimo halála utáni, a Helytartótanács rendeletére készült leltár szobánként írja le a püspöki palotát. Eszerint a könyvtár a püspöki székház déli szárnyának vége és a torony között volt, két egy- és egy háromablakos teremből állt, a két kisebb volt fűthető. A keleti szobában négy kis asztal és 9 szék, a nyugatiban egy nagy asztal és 24 szék volt. Ezt az épületrészt Klimo építtette a rajta elhelyezett

Merényi Ferenc: Domsics Mátyás egyházlátogatása (Canonica visitatio) Baranyában 1729-ben. Pécs, 1939. Dunántúl. 106. /Specimina dissertationura Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethanae Quinqueecclesiensis 161./

²⁵ Brüstle József: Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis. Quinque Ecclesiis 1876. Ramazetter. Tom. n. 787.

²⁶ Brüstle: i.m. tom. I. 612.

²⁷ QQ. I. 14

²⁸ Aigl Pál 149.

²⁹ Horvát István: Miért találtak gyakrabban a pénzgyűjteményekben... = Tudományos Gyűjtemény 1834.1. 45.

márványtábla szerint, korábban a keleti szárny egy szobája volt a könyvtár. A torony harmadik emeletén helyezték el a csillagászati műszereket.

Az 1829-ben Szepesy Ignác püspök utasítására készült leírás kegyeletes szavakkal megemlékezik az alapítóról, felsorolja a gyűjtemény további gyarapítóit. Esterházy Pál László saját könyvtárával, és hatalmas ásványtárral gazdagította, az ő püspöksége idejében kerültek a káptalan könyvei (1872 kötet) is a püspöki könyvtárba.³¹ A nagy francia enciklopédiát Pethő József kanonok ajándékozta. Mitterpacher Lajos, a nagyszombati majd a pesti egyetem professzora végrendeletileg adományozta ide hétszáz, zömmel természettudományi és gazdasági tárgyú könyvét. Több mint 300 kötetet adott át Koller József, száznál többet Paffán Ignác kanonok. Ekkor a gyűjtemény 10490 kötetből állt. A 2. fejezet beszámol arról, hogy szeptember-október kivételével a könyvtár heti négy napon, délelőtt 1'8-tól 1'10-ig, délután 3-tól 5-ig, télen 4-től 6-ig tartott nyitva.

A 3. fejezet a legfontosabbnak tartott könyveket sorolja fel, a kódexeket, ősnymtatványokat, és a legjelentősebb hittudományi műveket. A 4. fejezet a megmaradt 2078 érmet úja le, megemlítve, hogy Klimó a bécsi Cothman-család éremtárát is megvásárolta (nagy számú numizmatikai, jogi, történeti tárgyú könyv is tartalmazza Antonius Cothman ex librisét)³². Az 5. fejezet az ásványtár leírása, itt említődik, hogy megvizsgálására Esterházy 1793-ban meghívta a nagybányai gimnázium igazgatóját, Pechata Jánost³³ (A sokkal gazdagabb, sok Pécs környéki, a bányászat során előkerült különlegességgel, köztmintával gyarapodott ásványtárról még egy német nyelvű jegyzék készült, valószínűleg az 1830-as években, évszám és aláírás nélkül. A Pécs környéki kőzetek alapos leírása és a kézírás alapján valószínűsíthető, hogy Peter Maria von Berks bányakapitány készítette.) Ezt a gyűjteményt 1915 decemberében Zichy Gyula a Pius Kollégiumnak ajándékozta.³⁴

A 6. fejezetben leírt csillagászati műszerek azonosak a Klimó-féle leltárban felsoroltakkal, azzal a megjegyzéssel, hogy csaknem mind sérült.

³⁰ Petrovich Ede: A 200 éves Klimó-könyvtár történetéhez. = Magyar Könyvszemle 1974. 3/4. 315-325.

³¹ Ms 1193 Catalogus Librorum e Bibliotheca Venerabilis Capituli Quinque Ecclesiensi ad Bibliothecam Ecclesiae Cathedralis, quae vulgo Episcopalis dicitur, translatorum anno 1801.

Ex parte D. Comitum Esterházy: 170

Ex parte D. norum Capitularium: 1872

nro. 2042 mű, 2422 kötet.

Az utolsó oldalon A. Viser megjegyzése: a Káptalan döntése alapján a könyvtárban már meglévő, felesleges munkákat el kell adni.

³² Ms 691 Catalogus nummorum Bibliothecae Publicae Episcopalis Quinque Ecclesiensis. XVIII. sz. vége 87 fol. 35x23 cm. XX. sz. vászonkötés.

Ms 996 Catalogus nummorum Hungaricorum, qui Extant in Numophylacio... Georgii Klimo Episcopi Quinque Ecclesiensis. 1773. 20 fol. 34x23 cm.

U. I. 14 Catalogus Rei Nummariae. Series Num[morum] Rom[anorum]. XVIII. sz. vége 15 fol., 492. 34x22 cm. Ms

683 Catalogus nummorum potissimum cupreorum Bibliothecae Episcopalis Publicae Quinque-Ecclesiensis. Descriptus per Andream Hashka... anno 1841. Autogr. 17042x28 cm.

³³ Ms 580 Beschreibung der Mineralien- und Fossilien Sammlung des Bischöflichen Öffentlichen Bibliothek in Fünfkirchen. Több kéz írása, XIX. sz. eleje. 31 fol. 28x24 cm. 2 fol. Johannes Pechata 1793.

Szinnyei X. 645-646: Pecháta János meghalt 1830 körül.

Az új olvasóterem a püspöki palotában nem valósult meg, az egész könyvtárat átköltöztették 1832 augusztusában a lyceum számára épült új épületbe. Itt az új elhelyezés Szepesy Statuta címen ismert rendelkezései szerint valósult meg.³⁵ A püspök az állomány védelme érdekében korlátozta a könyvkölcsönzést, meghatározta az olvasóterem használatát, a könyvek elhelyezési rendjét, jelzetelését, és új katalógus készítését rendelte el.³⁶ Részletesen szabályozta a címeírás módját, cédulákra kellett írni a jelzetet, a szerző nevét, a teljes címet, abban a formában, ahogy a címlapon olvasható, a kiadás helyét és évét. Kisebb alakú cédulákra kellett leírni a középső teremben elhelyezett könyveket - ezek nem kerültek be a kötetkatalógusba. A leírásokat csak a könyvtáros, a szépirás professzora, és abszolválts teológusok végezheték, a betűrendbe sorolást a könyvtáros végezte, a szótáraknál követett szabályok szerint. 1834-ben nevezte ki Szepesy könyvtárorrá Vojdás Jánost, mellette volt adjunktus Gradwohl Eduárd.³⁷ A kötetbe másolást Gradwohl Eduárd végezte el, 1833 és 1835 között. A tematikus katalógus megalkotásánál a cédulákat a Vojdás János halála után 1835-ben kinevezett könyvtáros, Virág Mihály osztályozta, és ugyancsak Gradwohl másolta 1836-tól 1838 májusáig.³⁸ Ennek tematikus rendje az e korban mintaértékű bécsi udvari könyvtár Michael Denis által kialakított rendszerét követi:

teológia 3492

történelem és segédtudományai 2233

jog 857

orvostudomány 1185

filozófia - beleértve természettudományok, logika, etika 614

matematika 80

pedagógia 31

irodalomtörténet 139

nyelvtudomány - szótárak, nyelvkönyvek is 733

³⁴ Pécsi Püspöki Könyvtár irattára 3/11916.

³⁵ Ms 1195 Szepesy Ignác: Norma ordinandae Publicae Bibliothecae Quinque Ecclesiensis. - (Latin levél Vojdás Jánoshoz 1833.) Autogr. 4 fol. 39x25 cm.

³⁶ Catalogus alphabeticus auctorum episcopalis publicae bibliothecae Quinque-Ecclesiensis. (Studio et opera Joannis Vojdás... ac Eduardi Gradwohl... 1833 - 1835.) 52x37 cm. Egykorú bőrkötés. Sz. R. I. 1-3.

Catalogus materiarum Episcopalis Publicae Bibliothecae Quinque-Ecclesiensis. [Másolta] (Eduardus Gradwohl 1836-1838.) 515x366 mm. Egykorú bőrkötés. Sz. R. I. 4-5-6.

Ms 1091 Piszkozati példány Index librorum bibliothecae Episcopalis Quinque-Ecclesiensis a litera A usque ad litera M. [1835.] Két kéz írása 230 22x17 cm. Diszes egykorú bőrkötés.

Ms 1086 Inventarium librorum ad médium cubiculum translatorum schedulis caeruleis signatorum. - Catalogus librorum prohibitorum. - Libri prohibiti tardius reperti. XIX. sz. közepe 59,12,2 fol. 41x25 cm.

Ms 553 Catalogus omnium librorum munificentia suae excellentiae episcopalis donatorum, ac ad médium cubiculum collatorum. Ab anno 1834 usque ad modernum tempus 1852. Több kéz írása. 97 fol. 26x20 cm.

³⁷ Brüstzelt i. m. tom. II. 790 - 792.

³⁸ Gradwohl Eduárd 1881. augusztus 5. és 21. között írta be a könyvtár vendégkönyvébe: "Eduardus Gradwol de Nagy-Berement Consiliarius ministerialis, idem qui Bibliothecae hujus olim adjunctus, sex tomos catalogor. propria manu conscripsit". In: Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárt meglátogatni méltóztattak 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén (1958-ig.) 121, 58 fol. 40 cm. 2° Ms 581 fol. 100.

Ez a katalógus perdöntő bizonyíték volt az 1913-1917 között a Nyirkállói kódex és a Stylus Cancellariae néven ismert XV. századbeli kódexek visszaszerzéséért folytatott perben, minek során a Kúria ítéletében ezt fogadta el a nagy értékű kötetek tulajdonjogának igazolására.³⁹

A Bibliotheca Szepesyana katalógusa nem készült el, a XIX. század második felében a gyűjteménybe került ajándékokról, hagyatékokról szórványosan maradtak jegyzékek, ezek töredékes voltakban is sok értékes információt tartalmaznak.⁴⁰ 1819-től 1865-ig folyamatosan vezettek nyilvántartást egy kötetben a könyvtárnak ajándékozott könyvekről és muzeális tárgyokról.⁴¹ A nagyobb kötetszámú adományokat ebbe nem mindig jegyezték be, a külön fennmaradt jegyzékek adnak róluk felvilágosítást.

Kiemelkedik közülük a Ströbl Zsigmond táblabíró könyvtáráról 1817. március 18-án készült inventárium,⁴² ami a tulajdonos könyvtári rendjét követve szobánként, szekrényenként, egyúttal szakterületenként csoportosítva írja le a könyveket, és egy hivatalnokoskodó köznemes érdeklődési körét, ízlését tükrözi. A listában rövid szerzői név, rövid cím, a kiadás éve szerepel, sok a betoldás, javítás.

Král József kanonok könyveiről 1821-ben készült lista csak jelzésszerű leírásokkal, a kötetek számát és a könyv értékét is feltünteti - 62 mű, 132 kötet, 253 ft értékben⁴³

Gruber György széki plébános könyveiről három jegyzék:⁴⁴ 642 tételből álló javítgatott pizskozat, 633 tételes az átadott könyvekről 1838. március 30-i dátummal, Gruber aláírásával, viaszpecsétjével, és egy 246 tételből álló, az előbbiből kiválogatva a könyvtárban már meglévő műveké, feltüntetve a jelzetet. A leírások sorrendje véletlenszerű, rendszerezés nélküli.

³⁹ A per iratai a Pécsi Egyetemi Könyvtár kéziratárában: Ms 1231.

⁴⁰ 67016 Connotatio donoram omnium, quae in libris, scriptis memorabilibus, diversorum fossilium specie, numis, aut aliis rebus asservatione dignis bibliothecae episcopali Quinque-Ecclesiensi factae sunt ab anno 1819. (usque ad annum 1865.) 47 beírt fol. 23x18 cm.

⁴¹ Connotatio donoram omnium, quae in libris, scriptis memorabilibus, diversorum fossilium specie, numis, aut aliis rebus asservatione dignis bibliothecae episcopali Quinque-Ecclesiensi factae sunt ab anno 1819. (usque ad annum 1865.) 47 beírt fol. 23 cm. 4° Egykorú bőrkötés PEK 67016.

⁴² Ms 820 Cathalog sämtlicher in der Sigismund von Strobls Bibliothek befindlichen Bücher und Land Karten den 18ten Martz 1817. (teológia- 56; jog - 61; orvosi-57; állatorvosi-23; gazdasági - 92; filozófiai-33; vegyes (szépirodalom is) - 152; didaktika - 22; klasszikusok - 37; francia - 22; természetrajz - 2; földrajz - 12; topográfia - 9; katonai - 22; útleírás - 16; történelem - 70; matematika - 48; lexikon - 24; térkép - 35; együtt - 813 mű).

⁴³ Ms 1187 Anno 1821. Catalogus Libroram Josephi Král H. Seminarii 5Eccles. V. praes.ti

⁴⁴ Ms 1019 Conscriptio libroram per Reverendissimum Dominum honorarium Canonicum Georgium Gruber Episcopali Quinque Ecclesiensi Bibliothecae donatum anno 1836. - aláírt, pecséttel hitelesített.

Ms 1020 Conscriptio operum per R. dissimum hon. Can. Gruber Bibliothecae Ep.pali donatoram anno 1836.

Ms 1021 Connotatio libroram per Reverendissimum Dominum H. C. Georg. Gruber donatoram, eorum quidem, qui in Bibliotheca Episcopali jam praexistunt.

A könyvtár tényleges hasznátságáról, a deklarált nyilvánosság mértékéről és mibenlétéről nagyon kevés adatunk van. Koller 1776. június 21-i, Klimőhöz írott levele szerint volt nap, hogy délelőtt 18, délután 28 olvasója volt a könyvtárnak.⁴⁵

A XIX. század második felében a gyűjtemény muzeális jellegét tükrözi a vendégkönyv,⁴⁶ melyben mindenféle rendű és rangú látogató bejegyzése olvasható, a használatról néhány nagyvonalúan vezetett, rendetlen küllemű feljegyzés tanúskodik,⁴⁷ ezek zömmel papnöveldei és lyceumi növendékek, tanárok nevét tartalmazzák.

Minden szempontból nagy változást hozott a könyvtár gondozásában Zichy Gyula püspök, aki átérezve, milyen nagy az az érték, amit elődeitől átvész, a gyűjteményt szakszerűen gondozni tudó könyvtárost nevezett ki 1906-ban dr. Szőnyi Ottó személyében. Szőnyi érdeklődési és kutatási területe elsősorban a régészet volt, de az ő könyvtárossága idejéből maradt fenn rendezettnek mondható irattár, amiben követhető, hogy a körülményekhez képest igyekezett gyarapítani az állományt. Maga is írt ismertetést a gyűjtemény jelesebb darabjairól, tevékeny tájékoztató könyvtárosként gondja volt arra, hogy kutatók figyelmét felhívja a könyvtár értékes kézirataira, amint az ezidőben megjelenő, ilyeneket közlő, ismertető kiadványok szerzői köszönetnyilvánításából kiderül.⁴⁸

1914-ben kezdett hozzá egy új szerzői betűrendes katalógus készítéséhez. Két vaskos kötet elkészült belőle, de 1921-ben, távozása előtt belejegyezte, hogy a háborús események és a szerb megszállás okozta helyzet miatt nem volt módja befejezni. (A szerb megszállás kezdetén, 1918 októberéből van az irattárban egy levele, melyben kihallgatást kér a püspöktől, mondván, hogy a könyvtár legértékesebb darabjait elrejtette, a biztonság okáért nem akajja, hogy írott dokumentum legyen arról, hogy hova, de szeretné személyesen elmondani Zichynek.)

A gyűjteményt 1923-tól az Egyetemi Könyvtár gondozta. A harmincas évek első felében, Fitz József igazgatósága idején elkészült a püspöki gyűjtemény teljes leírása is, és bekerült az egyetemi könyvtár betűrendes katalógusába. Ezt 1954-ben ideológiai indoklással kiszedték. Régi kollégák tanúsága szerint valameddig fiókokban, sorbarakva tárolták a cédulákat, idővel nyomuk veszett.

A hatvanas években címlapfotók készültek, ezeken a hiányzó adatokat dr. Nyakas Sarolta gyakran kiegészítette, hátoldalukra felírta a terjedelmi adatokat, és egy sorozatból szerzői

⁴³ Petrovich Ede: Ismeretlen adatok hazánk első nyilvános könyvtárának történetéhez = Magyar Könyvszemle 1967. 1.

⁴⁶ Följegyzése minden úri vendégeknek, kik ezen nyilvános könyvtárt meglátogatni méltóztattak 1835-ik évi Szent György hava 24-kétől kezdődvén (1958-ig.) 121, 58 fol. 40 cm. 2° Ms 581.

⁴⁷ Ms 556 Connotatio eorum, quibus libri pro lectione dati sunt e publica bibliotheca Quinque Ecclesiensi cum restitutione eorundem accurata serie deducta. Ab anno 1834. usque ad annum 1877. Eredet feljegyzések. 22 fol. 23x18 cm.

⁴⁸ Például: Guzmics Izidor levelei Farkas Józsefhez. Közli: Révai Sándor. = Irodalomtörténeti Közlemények 1909. és Felsmann József: Mányoki levelek a tizenhetedik századból. Bp. 1913. 32 /A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléséből 85. sz./

betűrendes katalógust szerkesztett, a másodikat helyrajzi rendben lerakva értékes segédesszöveget hozott létre, ami lehetővé tette a kutatást.

1989-ben kezdtem a leírások készítését, minden esetben feltüntetve a könyvbe bejegyzett tulajdonjelzéseket is. 1995 novemberére értem a munka végére, belátva, hogy a katalógus tejedelmét nagyon növelné, ha az eredeti szándékom szerint helyrajzi rendben állnának a leírások, a kézzel megírt cédulákat betűrendbe soroltam, ezzel párhuzamosan végeztem az adatkiegészítéseket, bibliográfiai azonosításokat.

(Az 582 XVI. századbeli könyv közül 395 olyan van a gyűjteményben, ami az Országos Széchényi Könyvtár antikva katalógusában nem szerepel. Az 1712 előtti, a régi magyar könyvek bibliográfiájában 214 könyvünk azonosítható, 16 eddig fel nem tárt hungarica - zömmel magyar személyek külföldi kiadványokban megjelent kisebb terjedelmű írása - került elő. 312 olyan mű van, ami nem található a Petrik Géza által összeállított és több pótkötettel bővített, az 1712 - 1860 közötti magyarországi könyvtermést leíró bibliográfiában.)

Mivel a könyvtár által használt rendszer alkalmatlan volt a régi könyvek adatainak befogadására, kísérletezések után a szövegszerkesztővel történő, folyamatos leírást voltam kénytelen választani, mindvégig a technikai bonyodalmakkal küszködve. 1998. szeptember 23-án fejeztem be a 13897 tétel gépbe vitelét.

A nyomdaköltséget az egyetemi belső pályázat, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma "Szellemi Örökség Programja", Pécs város és Baranya megye önkormányzata támogatásával sikerült előteremteni. A most megjelent szerzői betűrendes katalógus csak könyveket

tartalmazza, a folyóiratok, a kéziratok, Kelemen József kanonok aprónyomtatvány-gyűjteménye a könyvekhez készülő mutatókkal külön kötetben fog megjelenni.⁴⁹

⁴⁹ Mutatóba néhány adat az így számbavettekéből:

A könyvek kiadási éve:		A könyvek nyelve:	
XV. század	21	latin	7080
XVI. század	582	német	3710
XVII. század	1673	magyar	1076
XVIII. század	6505	olasz	827
XIX. század	3027	francia	603
		görög	410
		héber	103
		horvát	84
		angol	80
		spanyol	33
		szlovák	21
		holland	10
		örmény	8
		lengyel	4

The completion of the catalogue has made it possible for us to compile statistics and to offer examples of such data as hereunder:

Publication dates of the various books:		The language of the books:	
15 ⁰¹ century	21	Latin	7080
16 ⁿ¹ century	582	Germán	3710
17 ⁿ¹ century	1673	Hungárián	1076
18 ⁴ century	6505	Italian	827
19 ⁿ¹ century	3027	French	603
		Greek	410
		Hebrew	103
		Croatian	84
		English	80
		Spanish	33
		Slovak	21
		Dutch	10
		Armenian	8
		Polish	4

Former ownership - as can be established from ownership documentation:

Jesuits: Nagyszombat (now Trnava, Slovakia) 3, Pozsony (now Bratislava, Slovakia) 80, Vienna 21, Pécs 11, Venice 1

Monasteries in Pécs: Dominican 1, Franciscan 3, Capuchin 18, Pauline 13, Academy 36, Seminary 5, Chapter 474, Hermitage (Jakabhegy) 74

György Klimo of Sas vár	35
György Klimo	17' 495
	1728 1
	1746 1
	1751 1
	1753 1
	1754 2505
	1760 3
	1761 7
	1764 36
	1765 28
	1766 25
	1767 25
	1768 145
	1769 38
	1774 1
	1775 2
No year indicated	313
	3360

Zsigmond Berényi	174	András Miskolczy	8
Peter Maria von Berks	5	Dániel Mitterpacher	3
Alajos Billisics	7	Ignác József	1
Pál László Esterházy	6	Ignác Lajos	137
Mátyás Domsics	243	Zakariás Mosóczy	9
József Farkas	14	Joseph Anton Freiherr von Öttl	2
Sándor Fonyó	3	György Paar	70
Jacobus Ghezzi, Priest of Nagynyárád	7	László Parragh	6
Miklós Givovich	8	József Patkovich	397
György Gruber	139	Petheő	17
Károly Herkecz	22	Lőrinc Plitzner	27
Dániel Hétzei	2	János Pollák (Canon)	15
Sámuel Hétzei	26	János Scitovszky	6
József Jónás	18	Simon Ambrus Stock	21
György Kapucsy	7	Zsigmond Stróbl	10
Miklós Kaszay	9	Anna Szepesy	1
István Kazó	3	Ignác Szepesy	19
János Kecskés	12	Imre Szepesy	1
László Ketskés	6	Mátyás Szepesy	1
József Király	22	György Vietoris	13
József Koller	14	Mihály Virág	9
Count Lamberg Library	15	János Vojdás	29
Antal Lachner	7	István Vécsei	15
János Lachner	3	Mihály Vörös	70
Vince Lachner	3	Károly József Zbiskó	4
Managetta	11	Mihály Zombory	16

Die Fertigstellung des Katalogs ermöglicht die Anfertigung einer Statistik.

Einige Daten aus dem Katalog:

Ausgabejahr der Bücher:		Die Sprache der Bücher:	
XV. Jahrhundert	21	Latéin	7080
XVI. Jahrhundert	582	Deutsch	3710
XVII. Jahrhundert	1673	Ungarisch	1076
XVIII. Jahrhundert	6505	Italienisch	827
XIX. Jahrhundert	3027	Französisch	603
		Griechisch	410
		Hebráisch	103
		Kroatisch	84
		English	80
		Spanisch	33
		Slowakisch	21
		Holländisch	10
		Armenisch	8
		Polnisch	4

Aus den Eintragungen hervorgehende frühere Eigenschaften :

Jesuiten: Nagyszombat (heute Trnava, Slovakia) 3, Prefiburg (heute Bratislava, Slovakia) 80, Wien 21, Pécs 11, Venedig 1

Ordenshauser in Pécs: Dominikaner 1, Franziskaner 5, Kapuziner 18, Pauliner 13, Lyceum 36, Priesterseminar 5, Domkapitel 474, Einsiedlerklauen vom Jakobhegy 74.

György Klimó of Sasvár	35
György Klimó	17'
	495
	1728
	1
	1746
	1
	1751
	1
	1753
	1
	1754
	2505
	1760
	3
	1761
	7
	1764
	36
	1765
	28
	1766
	25
	1767
	25
	1768
	145
	1769
	38
	1774
	1
	1775
	2
ohne Jahresangabe	313
	3360

Zsigmond Berényi	174	András Miskolczy
Peter Maria von Berks	5	Dániel Mitterpacher
Alajos Billisics	7	Ignác József
Pál László Esterházy	6	Ignác Lajos
Mátyás Domsics	243	Zakariás Mosóczy
József Farkas	14	Joseph Anton Freiherr von
Sándor Fonyó	3	György Paar
Jacobus Ghezzi,		László Parragh
Pfarrer von Nagynyárád	7	József Patkovich
Miklós Givovich	8	Petheő
György Gruber	139	Lőrinc Plitzner
Károly Herkecz	22	János Pollák (Domherr)
Dániel Hétzei	2	János Scitovszky
Sámuel Hétzei	26	Simon Ambrus Stock
József Jónás	18	Zsigmond Ströbl
György Kapucsy	7	Anna Szepesy
Miklós Kaszay	9	Ignác Szepesy
István Kazó	3	Imre Szepesy
János Kecskés	12	Mátyás Szepesy
László Ketskés	6	György Vietoris
József Király	22	Mihály Virág
József Koller	14	János Vojdás
Lamberg Grafbibliothek	15	István Vécsei
Antal Lachner	7	Mihály Vörös
János Lachner	3	Károly József Zbiskó
Vince Lachner	3	Mihály Zombory
Managetta	11	